

ҶАВОНОН ДАР ПАЙРОҲАИ ТАҲҚИҚ

Ҷадир

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ,
БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ ТОҶИКИСТОН**

**ҶАВОНОН ДАР
ПАЙРОҲАИ ТАҲҚИҚ**

Хучанд
“Дабир”
2022

ТДУ 379.85+745
ТДК 75.81 + 37.27
Ч 15

*Бо қарори Шӯрои татбиқ ва наشري
корҳои илмӣ-таҳқиқотии Донишгоҳи
давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон таҳти №5 аз 28. 01. 2021
ба нашр тавсия шудааст.*

Қавонон дар пайроҳаи таҳқиқ. Маҷмуаи мақолаҳои устодон ва
магистрантони ДДХБСТ. Нашри 5. – Хучанд: Дабир, 2022. – 145 с.

**Зери назари доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Шарифзода Муъмин Машокир**

Ҳайати таҳририя:

Ризоқулов Т.Р.- д.и.и., профессор
Самадова З.А.– н.и.и., дотсент
Асророва М.А.– н.и.и., дотсент
Охунҷонова Н.Р. – н.и.ф., дотсент
Раҳматова Д.А. – н.и.ф., дотсент

*Дар маҷмуа мақолаҳои илмӣи магистрантон, аспирантону
унвонҷӯён дар самти ҳуқуқшиносӣ, сиёсатишиносӣ, инноватсия ва
телекоммуникатсия, молия, баҳисобгирӣ ва андоз, бизнес ва
идоракунӣ гирд оварда шуда, муҳтавои мақолаҳо ба масъалаҳои
баҳишда шудаанд, ки муҳаққиқони қавон аз рӯи он корҳои илмӣ ва
рисолаи таҳқиқотии худро ба анҷом мерасонанд.*

ISBN 978-99975-75-55-5

© ДДХБСТ, 2022

ПЕШГУФТОР

Дар рушди чомеаи демократию ҳуқуқбунёд илму фарҳанг ва маориф дунёи маънавии инсонро ташаккул медиҳанд, дар ин замина мавқеи муҳимро ҷавонон ишғол менамоянд. Забон, адабиёт, таърих, сарчашмаҳои хаттӣ, ёдгориҳои таърих, барномаҳои радио, телевизион, маводи компютерӣ, шабакаи интернет, васоити ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавии ҷавонон нақши асосӣ доранд.

Ҳукумати мамлакат аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ баҳри пешрафти илму маориф, ки ҳамчун пойдевори рушду тараққиёти тамоми соҳаҳои ҳаёти чомеа махсуб меёбад, таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ин равандро муттасил идома медиҳад. Маврид ба зикр аст, ки маҳз дар ҳамин давра барои амалӣ намудани ислоҳоти соҳаҳои илму маориф ва дар ин замина беҳтар намудани шароити кории олимону омӯзгорон ва сатҳи таълиму тарбия якҷанд барнома ва концепсияҳои муҳими давлатӣ қабул гардида, дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот тақони ҷиддӣ бахшид.

Имрӯз ба камол расонидан ва муносиби талаби замон омода сохтани мутахассисони варзида аз вазифаҳои аввалиндараҷаи муассисаҳои таълимии кишвари мо, аз ҷумла макотиби олии муқаррар карда шуда, дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар меҳвари тарбияи шахсияти ҷавонон ва донишандӯзии онҳо қарор ёфтаниш воҷиб хоҳад буд.

Дар тӯли солҳои сипарӣ муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат, аз ҷумла Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон дар роҳи амалӣ сохтани дастуру супоришҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷрибаи кофӣ ҳосил намуда, барои дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ маҷмӯаи мақолаҳои магистрантону унвонҷӯёнро таҳти унвони “Ҷавонон дар пайроҳаи таҳқиқ” интишор намуд.

Дар маҷмӯаи мақолаҳо дарҷ гардидааст, ки “Замони муосир бо тағйиротҳои хоси худ аз дигар марҳилаҳои давраи зиндагии инсоният фарқ дорад. Чунин тафовутро мо дар инкишофи илм, техника, фарҳанг, маданият, сиёсат, иқтисодиёт ва ҳуқуқ мушоҳида карданамон мумкин аст.

Ҳар як давлат, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ кушиш ба харҷ медиҳанд, ки дар бозори ҷаҳонӣ ҳамсафи давлатҳои пешрафта бошанд. Инкишофи иқтисоди бозорӣ талаб мекунад, ки дар баробари дигар муносибатҳои ҷамъиятии давраи муосир институти моликияти зеҳнӣ низ ба як равияи хос ворид ва танзим карда шавад”.

Мусаллам аст, ки институти моликияти зеҳнӣ таърихи бойи худро дошта, решаи он ба замони атиқа ва рушду инкишофи он то ба имрӯз идома дорад. Дар ҳама давраи ҳаёт ва фаъолияти инсон, ки объектҳои гуногун ихтироъ мешуданд, ҳифз кардани ҳуқуқи муаллифӣ ба миён омада буд ва ҳамин сабаб гардид, ки он ҳамчун яке аз муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ дар бозори имрӯзаи иқтисодӣ муҳимияти худро нишон дода, такмил дода шавад.

Қобили зикр аст, ки имрӯзҳо зиёиёни соҳибмаърифат дар пешрафти ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ саҳмгузор мебошанд. Дар тарбияи насли ҷавон, пеш аз ҳама, нақши устодон, аз ҷумла ҷомеаи муктадири омӯзгорӣ донишгоҳи мо, хеле назаррас аст.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки раёсати илм ва инноватсияи донишгоҳ дар раванди иҷрои корҳои илмӣ - таҳқиқотии донишҷӯёну магистрантон ва унвонҷӯёну докторантон нақши бориз гузошта, шогирдонро дар руҳияи илмомӯзиву меҳанпарастӣ, худшиносиву ҳудогоҳӣ, ҳифзи дастовардҳои Истиқлолият, амнияти осудагии мамлакат ва боло бурдани обрӯю нуфузи ҷумҳурии азизамон дар арсаи ҷаҳонӣ ва корҳои созандагӣ бунёдкорӣ тарбия менамояд.

Ин маҷмӯа фарогири корҳои илмӣ таҳқиқотии магистрантону унвонҷӯён ва умуман муҳаққиқони ҷавон доир ба масъалаҳои сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, бизнес ва идоракунӣ, молия, баҳисобгирӣ ва андоз, инчунин инноватсия ва телекоммуникатсия мебошад.

Шарифзода Муъмин Машокир,
*ректори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
д.и.и., профессор*

Аҳмадзода М.А.,
унвонҷӯ, коромӯзи суди ш.Хучанд

Муҳитдинова М.М.,
магистранти курси якуми
ихтисоси 1-24.01.02 – Ҳуқуқишinosӣ

ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ИШТИРОКЧИЁНИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ АЗ АМАЛ ВА САНАДҲОИ ҒАЙРИҚОНУНӢ

Барои иҷрои самараноки вазифаҳо оид ба саривақт ва пурра ошкор кардани ҷиноят ва ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахсони ҷиноят содиркарда, на танҳо дониши ҳуқуқӣ, инчунин интизоми қатъии хизматӣ, риоя ва иҷрои дақиқи қонун ногузир аст. Риоя накардани талаботи қонун, сарфи назар аз он ки дар кадом асос роҳ дода шудааст, иҷозат дода намешавад ва боиси масъулияти муқаррарнамудаи қонун гардида, санадҳои ғайриқонунӣ қабулшуда безътибор дониста, бекор карда мешаванд” [1, с.3].

Дар ҷараёни пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ низ ба хатоҳо роҳ дода мешаванд, ки ба “маҳдуд шудани ҳуқуқу озодиҳои конститусионии шаҳрвандон оварда мерасонад” [6, с.68].

Аз ин рӯ, бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои худ дар қонун имконияти иштирокичиёни мурофиаи ҷиноятӣ оид ба шикоят аз амал (беамалӣ) ва санадҳои мурофиавӣ ҷиноятӣ дар ҳама марҳилаи мурофиаи ҷиноятӣ нисбати тамоми санад ва амалҳои мурофиавӣ пешбинӣ шудааст [2, с.126]. Ин қоида яке аз асосҳои адолати судӣ мебошад, ки ба риоя ва иҷрои тартиби пешбурди парвандаи ҷиноятӣ мусоидат мекунад.

Бинобар ин, тибқи моддаи 23 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иштирокичиёни мурофиа, шаҳрвандон, наояндагони корхонаю ташкилот ва муассисаҳо, ки аз пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ширкат доранд, ҳуқуқ додад, ки мутобиқи тартиб ва муҳлати муқаррарнамудаи КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз амал, беамалӣ ё санадҳои суд, судя, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда шикоят кунанд. Лекин ба зиммаи прокурор ва судяе, ки аз амали онҳо шикоят кардаанд ва инчунин, ба зиммаи шахси мансабдоре, ки қарори аз он шикоятшударо тасдиқ намудааст, вогузоштани баррасии шикоят нодуруст аст.

Доир ба ҳамин масъала, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар моддаҳои 38,41 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти сардори

воҳиди таҳқиқ ва сардори воҳиди тафтиш оид ба баррасии арзу шикоятӣ иштирокчиёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ нисбати амал, беамалӣ ва санадҳои ғайриқонунӣ ва беасоси таҳқиқбаранда ва муфаттиш пешбинӣ карда шаванд, чунки тибқи муқаррароти меъёрҳои номбаршуда онҳо имконият доранд, на танҳо бо ташаббуси худ, балки дар натиҷаи баррасии арзу шикоятҳои иштирокчиён ба прокурор дар бораи бекор кардани қарорҳои беасос қабулкардаи муфаттиш ё таҳқиқбаранда дархост пешниҳод кунанд. Қайд кардан зарур аст, имконияти сардори воҳиди таҳқиқ дар бораи ба прокурор ҷиҳати бекор кардани қарори ғайриқонунӣ ё беасоси таҳқиқбаранда *оид ба рад кардани огози парвандаи ҷиноятӣ* пешниҳод кардани дархост беасос ва баҳснок аст. Чунки ин қоида сардори воҳиди таҳқиқро аз салоҳияти пешниҳод кардани дархост оид ба бекор кардани тамоми дигар қарорҳои ғайриқонунӣ ё беасоси таҳқиқбаранда маҳрум кардааст. Аз ин бармеояд, ки қарорҳои дигари ғайриқонунӣ ё беасоси таҳқиқбаранда, ки сардори воҳиди таҳқиқ муайян мекунад, барои бекор кардан аз прокурор дархост намешаванд. Бинобар ин, дар амалия ҳангоми ошкор шудани ягон ҳатоҳо эродҳо аввал ба фаъолияти сардори воҳиди таҳқиқ оварда мешавад [6, с.69].

Шикоят нисбати амал, беамалӣ ё қароре, ки шахси ваколатдори таъкиби ҷиноятӣ ё суд бар ҳилофи тартиби муқарраркардаи қонун анҷом додаст ё қабул кардааст, оварда мешавад. Агар маълумоти дар шикоят овардашуда дар натиҷаи баррасӣ тасдиқи худро наёбад ё норозигии иштирокчиӣ муроғия ғайриқонунӣ бошад, қонун кардани он рад карда мешавад. Дар акси ҳол, агар маълумоти дар шикоят овардашуда дар натиҷаи баррасӣ тасдиқи худро ёбад, қамбудӣ, қонуншиканӣ ва ё ихтилофҳо саривақт баргараф карда мешаванд, ки барои таъмин ва барқарор кардани адолат хеле муҳим аст.

Прокурор ё судяе, ки шикоятро баррасӣ мекунад, вазифадоранд дар доираи ваколати худ барои барқарор намудани ҳуқуқи манфиатҳои қонунии вайроншудаи иштирокчиёни муроғияи ҷиноятӣ, инчунин шахрвандон, қорхона, ташкилот ва муассисаҳо қорҳо андешанд [3, с.84].

Прокурор вазифадор аст, ки шикоятро дар давоми **се шабонарӯз** аз лаҳзаи гирифтани он баррасӣ кунад. Дар ҳолатҳои истисно, агар барои санҷиши шикоят зарурати талаб карда гирифтани маводи иловагӣ ё андешидани қорҳои дигар пеш ояд, мумкин аст, ки шикоят дар муҳлати **то ҳафт шабонарӯз** баррасӣ гардад ва дар ин қора шахси шикояткарда ва манфиатдор огоҳ карда мешаванд [4, с.218].

Албатта, ин қоидаҳо барои саривақт ва ҳамаҷониба ҳалли қонунии ҳудро ёфтани арзу шикоятҳо хеле мусоидат мекунанд, лекин аз амалияи мақомоти тафтишотию судӣ дида мешавад, ки такмил дода шудани ин қоидаҳо ногузиранд. Масалан, Раҳматулоев А.Э., Қаландарова М.Д., қисми 1 моддаи 124 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, қайд мекунанд, ки агар шикоят аз ҷониби прокурор, прокурори болоӣ қонест нашуда бошад ва ё дар муҳлати муайянкардаи қонун ҳал нашуда бошад, шикояткунанда ҳуқуқ дорад дар бораи рад кардани қабули аризааш ба суд шикоят кунад. Бо шикоят ба суди маҳалли ҷойгиршавии мақомоти прокуратура дар давоми як моҳ аз рӯзи гирифтани огоҳиномаи прокурор дар бораи рад намудани қонестгардонии он ё аз рӯзи гузаштани муҳлати як моҳи баъди додани шикоят, ба шарте ки ба он ҷавоб нарасида бошад, арз кардан мумкин аст. Ба андешаи муаллиф, шикоят аз болои қарори прокурор на ба суди маҳалли ҷойгиршавии мақомоти прокуратура, балки *ба суди марҳилаи болоӣ* ирсол гардад, то ки ҳолисона баррасӣ ёфтани шикоят таъмин карда шавад [7, с.99].

Ғайр аз ин, муқаррароти қонун ба такмил ниёз дорад, чунки қисми 1 моддаи 124 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти иштирокчиёни мурофия, шаҳрвандон, намоёндагони корхонаю ташкилот ва муассисаҳои аз пешбурди парвандаи ҷиноятӣ манфиатдорро танҳо бо шикоят овардан ба суд, *«рад кардани қабули аризаашон оид ба ҷиноят ё вайрон кардани қонун ҳангоми оғоз ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ»* маҳдуд кардааст. Аз ин талаботи қонун бармеояд, ки амал, баамалоии дигар ё қарорҳои ғайриқонунӣ қабулшудаи мақомоти таҳқиқ, тафтишот ва прокуратура (*ба ғайр аз қабули ариза оид ба ҷиноят ё вайрон кардани қонун ҳангоми оғоз ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ*) аз мавзӯи шикоят хориҷ шудаанд, ки комилан беасос аст [5, с.106].

Бо мақсади ҳалли ҳолисона ва одилонаи шикоят, қисми 2 ҳамин модда низ бояд тағйир дода шуда, дар матни он қоидаи «суди маҳалли ҷойгиршавии мақомоти прокуратура» бо муқаррароти «суди болоӣ аз маҳалли ҷойгиршавии мақомоти прокуратура» иваз карда шавад.

Шикоят аз ҷониби судя дар давоми даҳ шабонарӯз аз лаҳзаи ворид шудани он бо иштироки арзкунанда ва прокурор дида баромада мешавад. Прокурор ва шикояткунананда ҳуқуқ доранд, ҳангоми баррасии шикоят фикри ҳудро иброз кунанд.

Муҳим аст, ки минбаъд иштироки судяе, ки шикоятро баррасӣ кардааст, дар вақти моҳиятан баррасӣ кардани парвандаи ҷиноятӣ, агар мавзӯи шикоят бо ҳамин парвандаи ҷиноятӣ алоқамандӣ дошта бошад, бояд истисно карда шавад. Бинобар ин, аз ҷониби

судя баррасӣ шудани ариза ва шикоятӣ иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ нисбати амал ё санадҳои ғайриқонунӣ ва беасоси муурофиявии прокурор ва ё мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, дар моддаи 62 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати ҳолате, ки иштироки такрории судро дар баррасии парвандаи ҷиноятӣ истисно мекунад, эътироф карда шавад. Дар айни замон, қисми 5 моддаи 124 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба тағйирот ниёз дорад, ки дар матни он бояд ба ғайр аз «...қарори прокурор...», «қарор ва амал ё беамалии мақомоти таъқиби ҷиноятӣ...» нишон дода шавад.

Ҳамин тариқ, имконияти иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ оид ба шикоят нисбати амал, беамалӣ ва санадҳои муурофиявии ҷиноятӣ яке аз принципҳои мебошад, ки ба риоя гаштани тартиби муқарраркардаи қонун оиди анҷом дода шудани амалҳои муурофиявӣ, саривақт иҷро шудани вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ, барои пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона муқаррар кардани ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ниҳоят риоя, иҷро ва амалӣ гаштани ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд шароити мусоид фароҳам меорад.

Аз ҷониби дигар, ин принцип барои саривақт ошкор ва бартараф кардани вайроншавии қонун, барқарор кардани ҳукуқҳои вайроншуда; қонунӣ, асоснок ва одилона ҳал гаштани масъалаҳои муурофиявӣ ёрӣ мерасонад; масъулиятшиносии кормандони ваколатдори давлатиро то дараҷае баланд мебардорад; яке аз имкониятҳои воқеии иштироки намоёндагони аҳли ҷамъиятро дар ба амалбарории адолати судӣ оиди парвандаҳои ҷиноятӣ таъмин менамояд. Ин принцип низ дар ҳама марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ бевосита амал карда, бо мазмуни меъёрҳои муурофиявии ҷиноятӣ алоқаманд аст ва дар интиҳо барои дар амал дуруст татбиқ гаштани меъёрҳои муурофиявӣ ва моддӣ мусоидат менамояд.

Пайнавишт:

1. *Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12, мод; Қонун ҚТ аз 25.03.11 с. № 692; аз 02.08.17с., №755; № 1696, аз 04.07.2020 № 1702 - Душанбе: Матн, 2020. – 538с.*
2. *Искандаров З.Ҳ. Асосҳои фаъолияти адвокатӣ. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 304с.*
3. *Муурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ // Зери назари Раҳимзода Р.Ҳ. - Душанбе: Эр-граф, 2018. – 578с.*
4. *Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 390с.*
5. *Раҳматулов А.Э. Муурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Нашири 2. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 664с.*

6. *Раҳматҷонзода Р.Р., Маҳмадализода А.М., Арипов А.Л., Каримов Э.Ҳ. Масоили мубрами пешбурди тосудии мавод ва парвандаҳои ҷиноятӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 96с.*
7. *Раҳматулоев А. Э. Қаландарова М. Принципҳои адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ- кафолати таъмини адолати иҷтимоӣ. – Хуҷанд: Меъроҷ, 2012. - 108с.*

Майнусова З.М.,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи
соҳибкорӣ ва байналмилалӣ

НАЗАРЕ БА МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷараёни ҷаҳонии табодули рақамӣ мунтазам босуръат гардида, соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсониро фаро мегиранд. Инчунин, рушди технологияҳои нави «пешрафта» босуръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокии миллиро дар асри XXI муайян менамояд.

Дар ин асно, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ санаи 26-уми декабри соли 2019 таъкид намуда буданд, ки: “Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад. Шиддат гирифтани рақобати тичоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем”[4].

Таҳлилҳо далели онанд, ки то имрӯз дар баҳши рушди савдои ҷаҳона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се самти асосиро ҷудо кардан мумкин аст: муттаҳидсозии субъектҳои хоҷагидорие, ки бо фаъолияти савдо тавассути якҷояшавии ширкатҳо ва кушодани дӯконҳои нав машғуланд; тавсеаи истеҳсоли тамғаҳои хусусӣ ҳамчун роҳи пешниҳоди молҳои босифат бо нархҳои дастрас;

рушди тиҷорати электронӣ ҳамчун шакли ояндадори савдои фосилавӣ дар робита бо иттилоотонии ҷаҳонии ҷомеа [2].

Дар робита ба нуқтаҳои дар боло иброз намуда, мо чунин мешуморем, ки ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам қонунгузорӣ муаммоҳо вобаста ба фаҳмиши ҳукуќии савдои фосилавии мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд мебошад, ки таҳлили амиқро талаб менамояд. Барои ҳамин ҳам, баъзе нуқтаҳои зеринро баррасӣ менамоем.

1. Махсусияти савдои фосилавӣ ин аст, ки пеш аз харид харидор маҳсулоти харидшударо дида наметавонад, ламс намекунад, маззаи онро ҷашида наметавонад, онро дар амал санҷида наметавонад ё бо ягон роҳи дигар онро санҷида наметавонад. Пеш аз харид кардани маҳсулот, харидор танҳо бо тасвир ва ё тавсифи он ки дар шакли хаттӣ (дар шакли каталог) ё электронӣ (дар шакли телевизион-мағоза, интернет-мағоза ё CD) пешниҳод шудааст, шинос мешавад ё танҳо тавсифи маҳсулотро тавассути телефон мешунавад. Ин махсусият мавҷудияти масофаи муайян ё масофаи байни фурӯшанда ва харидорро таъкид мекунад.

2. Савдои фосилавӣ ин фаъолияти савдо дар самти хариду фурӯши чаканаи мол ва хизматрасонӣ, берун аз нуқтаҳои савдои чаканаи мол мебошад, ки бидуни иртиботи мустақим байни фурӯшанда ва харидор ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чакана ва пас аз он амалӣ карда мешавад. Савдои мол бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо дар аксҳо ё бо почта, шабакаҳо, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии "Интернет", инчунин шабакаҳои коммуникатсионӣ барои паҳнӣ каналҳои телевизионӣ ва (ё) каналҳои радио ё бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносоии бевоситаи харидор бо молро истисно мекунад, пешниҳод шудааст.

3. Дар баҳши хизматрасонӣ бо тарзи фосилавӣ нуқсон дар қонунгузорӣ ҷой дорад, ки дар ҷандир набудани механизми татбиқи ҳукуқи даст ҷашидан аз шартнома ифода меёбад ва дар оқибат он барои сӯиистифода аз ҳукуқ аз ҷониби истеъмолкунанда замина фароҳам меорад. Маълум аст, ки ин ҳолат ба набудани рӯйхати молҳое, ки бояд ба фурӯшанда баргардонида шаванд ва ё набудани таснифоти муносибатҳое, ки қоидаҳои савдои фосилавӣ ба ҳамаи онҳо ва ё баъзеи онҳо паҳн намегарданд (масалан, хариди мол дар ауксион), инчунин набудан рӯйхати молҳое, ки ба тарзи дистансионӣ фурӯхта намешаванд (масалан, ашёи гигиенаи шахсӣ, доруворӣ) алоқаманд аст.

4. Масъалаи асосии танзими ҳукукии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ин номутавозунӣ дар танзими давлатӣ ва худтанзимкунӣ, баъзан қонунӣ набудани таъсири давлатӣ ба фазои виртуалӣ (Интернетӣ), камбудихо дар механизми муайян кардани иштирокчиёни савдои электронӣ, набудани муносибати яхела дар таъини салоҳият ва қонунҳои татбиқшаванда дар ин бахш мебошанд.

5. Зикр намудан зарур аст, ки дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ тамоюли фарқ кардани мафҳумҳои савдои электронӣ ва савдои фосилавӣ мушоҳида мешавад. Савдои электронӣ бинобар рушди фаъоли муносибатҳои иқтисодӣ маънои мустақил пайдо кард ва ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ дар фурӯш ва хариди молҳо (хизматҳо) тавассути истифодаи Интернет муайян карда мешавад. Дар қонунгузори Тоҷикистон мафҳуми ҳукукии савдои электронӣ, савдои фосилавӣ, шартномаи электронӣ, аҳди электронӣ, муомилоти электронӣ бояд дарҷ карда шавад, ки ба мушаххаснамоии муносибатҳои ҳукукии истеъмолкунандагон дар бахши савдои электронӣ мусоидат кунад. Набудани мафҳумҳои ҳукукии мафҳумҳои дар боло зикршуда, инчунин муқаррароти умумӣ оид ба савдои фосилавӣ дар қонунгузори Тоҷикистон боиси номуайянии ҳукуқӣ дар ин самти муносибатҳои ҳукукии гражданиву соҳибкорӣ мегардад, ки ба он далолат мекунад, истеъмолкунанда ҳамчун як тарафи аз ҷиҳати иқтисодӣ заиф дорои сатҳи хеле пасти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ бошад.

6. Савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудогонаи муомилоти мол (хизмат) бо рушди технологияҳои иттилоотӣ шаклҳои гуногуни тичоратро дар бар мегирад, ки дар навбати худ аз тарзи ирсолӣ иттилоот дар бораи мол (хизмат) ва хосиятҳои истеъмолии он ба харидори эҳтимоли аз дигар намуди муомилоти тичоратӣ фарқ мекунад. Сарфи назар аз сода будани таснифоти савдои фосилавӣ ба шаклҳои алоҳида бояд қайд кард, ки ҳар яки онҳо як намуди алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ буда, бо ташкили фурӯш (хизматрасонӣ) ва ҷараёни тичорати дохилӣ махсусиятҳои худро доранд.

7. Дар доираи савдои фосилавӣ фурӯшанда, воқеан, имкон надорад, ки молро дар муҳлати муқарраршуда, инчунин ройгон ба харидор барои истифодаи муваққатӣ дар давраи иваз кардани моли истифодаи дарозмӯҳлат дар давоми се рӯз иваз намояд. Бинобар ин, зарур аст, ки барои савдои фосилавӣ ҷиҳати бартараф кардани камбудихо муҳлати зайл муқаррар карда шавад:

А). 45 рӯз аз лаҳзаи фиристодани мол ба фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори

инфиродии ваколатдор, воридкунанда) ва иваз кардани моли сифати номуносиб;

Б). 30 рӯз аз рӯзи гирифтани он ва дар ҳолати зарурати санҷиши иловагии сифати ин мол аз ҷониби фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда)

В). 45 рӯз аз рӯзи гирифтани он молҳо.

Илова бар ин, лозим аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ қоида оид ба он, ки фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) уҳдадор нест ба истеъмолкунанда барои моли дорои хосиятҳои асосии истеъмоли ройгон барои истифодаи муваққатӣ мол пешниҳод кунад, ҷорӣ карда шавад.

8. Дар боло, ки оиди нуқсонҳои ҷойдошта, марбут ба танзими ҳукуки савдои фосилавии мол истода гузаштем, лозим аст, ки чунин иловаҳо ва тағйиротҳо ба қонунгузорӣ ворид карда шавад:

8.1. Моддаи 534 КГ ҚТ [1] (Фурӯши мол тибқи намунаҳо) мукамал карда шуда, «Савдои мол аз рӯи намуна ва бо тарзи савдои фосилавӣ» номгузорӣ гардида, дар он қисми 4 бо чунин муқаррарот илова карда шавад: “Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносии харидор бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталог, брошюра, буклет, акс, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё бо роҳҳои дигаре, ки имкони шиносии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (усули фосилавии фурӯши мол) -ро истисно мекунад, баста шавад”.

8.2. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химояи ҳукуки истеъмолкунандагон» [3] моддаи алоҳида 25.1 оид ба «Тарзи фосилавии савдои мол» бо муқаррароти зайл илова карда шавад:

1. Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносии истеъмолкунанда бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, коммуникатсияҳо (телевизион, почта, алоқаи радиой ва ғайра) ё ба таври дигар имкони шиносии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (роҳи дурдасти фурӯши мол) истисно карда шавад, баста шавад.

2. Фурӯшанда то бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда дар бораи хосияти асосии истеъмолии мол, дар бораи суроғаи (маҳалли ҷойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи ҷои истеҳсоли мол, номи фирмавии (номи) фурӯшанда (истеҳсолкунанда), дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи тахвили он, муҳлати хидматрасонӣ,

нигоҳдорӣ ва кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин даврае, ки дар он пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад, бояд пурра маълумот диҳад.

3. Ҳангоми таҳвили мол ба истеъмолкунанда бояд маълумот дар бораи моли пешбиниамудаи моддаи 9 Қонуни мазкур, инчунин маълумоти дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда дар бораи тартиб ва шартҳои баргардонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод карда шавад.

4. Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад. Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани моли босифат ҳангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани он аз мол даст кашад. Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, ҳосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шароити хариди мол истеъмолкунандаор аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои ҳосияти алоҳидаи муайяншуда мебошад, даст кашад, агар ин маҳсулотро танҳо истеъмолкунандае, ки онро меҳарад, истифода барад. Агар истеъмолкунанда аз мол даст кашад, фурӯшанда бояд ба ӯ маблағи пулиро, ки истеъмолкунанда тибқи шартнома пардохт кардааст, ба истиснои хароҷоти фурӯшанда барои таҳвили моли баргардонидашуда аз истеъмолкунанда на дертар аз даҳ рӯз аз санаи дарҳости истеъмолкунанда баргардонад.

5. Оқибатҳои фурӯши моли дорои сифати нокифоя бо тарзи фосолавӣ бо муқаррароти пешбиниамудаи моддаҳои 18-24 ҳамин Қонун муқаррар карда мешаванд.

8.3. Дар Тоҷикистон қабули “Қоидаҳои савдои мол бо тарзи фосолавӣ” ба мақсад мувофиқ мебошад. Ин қоидаҳо, ки тартиби савдои молро аз фосолаи дур муқаррар мекунанд, муносибати байни харидор ва фурӯшандаро ҳангоми савдои фосолавии мол ва хизматрасонӣ, вобаста ба чунин савдо танзим мекунанд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик савдои фосолавӣ ҳамчун шакли нави фаъолияти соҳибкорӣ инкишоф ёфта, ба мустаҳкамнамоии иқтисодиёти миллий мусоидат менамояд.

Пайнавишт:

1. *Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, № 7, мод. 508; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, № 3, мод. 125; с. 2006, № 4, мод. 193; с. 2007, № 5, мод. 356; с. 2010, № 3, мод. 156, № 12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, № 7, мод. 700, № 12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, № 7, мод. 504; с. 2015, № 3, мод. 200; с. 2016, № 7, мод. 612; Қонуни ҚТ аз 6.08.2001 № 41, аз 3.05.2002 № 5, аз 1.03.2005 № 85, аз 29.04.2006 № 180, аз 12.05.2007 № 247, аз 11.03.2010 № 601, аз 29.12.2010 № 640, аз 03.07.2012 № 850, аз 28.12.2012 № 928, аз 22.07.2013 № 976, аз 18.03.2015 № 1178, аз 23.07.2016 № 1334, аз 2.01.2019 № 1557, аз 2.01.2020 № 1656, аз 2.01.2020 № 1657.*
2. *Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 "Дар бораи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).*
3. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 декабри соли 2004, № 72 "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699; с. 2008, №10, мод. 805, мод. 817; с. 2013, №12, мод. 896; с. 2015, №3, мод. 215; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008, №424, № 436, аз 28.12.2013 № 1052, аз 18.03.2015 № 1193, аз 2.01.2018 № 1498, аз 29.01.2021 № 1769.*
4. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешивои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 // <http://prezident.tj/node/21975#rushon>*

Ҳасанова М.И.,
докторанти курси якуми
иқтисоси 6D050602
– Иқтисодиёти минтақавӣ

ҲОЛАТИ МУОСИРИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИЧӢ ДАР ҶАҲОН

Сармоягузориҳои хориҷӣ ин маблағгузориҳои хориҷӣ, ки дар шаклҳои гуногун зоҳир мешаванд, аз ҳудуди як давлат ба лоиҳаи давлати дигар гузашта мешавад. Сармоягузориҳои воқеӣ қисми асосии сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар аксари ҳол, ин ташкилотҳои ғоиданок, ки барояшон бозори миллии хеле танг аст, худро дар хориҷи кишварашон сайқал медиҳанд. Набудани ғоида ва зарар чунин ташкилотро аз худ дур месозад. Дар маблағгузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат барои сармоягузориҳои фазои мусоидро фароҳам овардан зарур аст. Бо дарназардошти як қатор сабабҳо баровардани сармоя аз мамлакат ғоиданоктар аст, нисбати он ки дар дохили мамлакат истифода баранд. Ба ин сабабҳо бозори дохилаи кишвар ва андозбандии дохилӣ асоси шуда метавонад.

Зимни Паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат, ки санаи 26.01.2021 ироа гардид, чунин ибрози ағдеша намуданд: “...вобаста ба таҳлили хусусиятҳои хоси ҳар як минтақа, захираҳои табиӣ ва инсонӣ, иқлим ва шароити ҷойгиршавии онҳо бояд таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорӣ фаъол гардонидида шавад. Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакат бояд усули арзёбии фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро аз рӯи саҳми онҳо дар фароҳам овардани муҳити мусоид барои соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои нави кор ва фаъол гардонидани сармоягузори хусусӣ ҷорӣ намояд”[1]. Аз ҷумла, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин баён доштанд: «Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатиро зарур аст, ки якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои ташкили марказҳо ва курсҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқиву молиявӣ соҳибкорону тоҷирон, сатҳи касбият ва малакаи онҳо ҷораҳои мушаххас андешад. Ҳукумати кишвар бояд мушкilotи ҷойдоштаи минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳаматарафа омӯхта, барои тақвият бахшидан ба фаъолияти онҳо ва ташкили дигар минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҳудуди мамлакат тадбирҳои иловагиро амалӣ намояд»[1].

Барои фаъолияти иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҷалби воситаҳои пулии хориҷӣ муҳим гаштааст, ки ба ин ҳам давлатҳои мутаракқӣ ва ҳам тараққиқардаистода ҷалб карда шаванд. Ташкили муносибатҳои иқтисодӣ дар арсаи ҷаҳонӣ барои дарёфти самараҳои зерин асос мегардад:

- ✓ паст шудани боздории истеҳсолот;
- ✓ баланд гардидани самарои истеҳсолот;
- ✓ таъмини баланди рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда.

Иқтисодиёти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳамчун субъекти бозори ҷаҳонӣ баромад мекунад. Интегратсияи иқтисодиёти миллӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар асоси шаклҳои гуногуни фаъолияти берунаи иқтисодӣ ба амал меояд. Мувофиқи таълимоти иқтисоддон А.Мишале, интегратсия дар асоси бисёрҷабҳа ва гуногун будани иқтисодиёт амалӣ мешавад: экспорт – импорти молҳо, ҳаракати сармояи дарозмуҳлат ва ҳаракати технология[2, 115].

Олмон имконият фароҳам овардааст, ки корхонаҳои хурди худро ба намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои ҷаҳонӣ фириштад ва бо ҳамин васила сармоягузoronро ҷалб намояд:

✓ аз ҳисоби бучети давлатӣ соҳибкорони хурду миёнаи худро ба намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналмилалӣ ва ҷаҳонӣ рағбат мекунад;

✓ намоёндогони ташкилотҳои давлатӣ хориҷаро барои бозомӯзӣ даъват менамояд;

✓ давлат ба он ташкилот ва корхонаҳое, ки фаъолиятро наваз намуданд, барои баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва тақмили сиёсати кадрӣ ёри мерасонад;

✓ ба низоми андозаи кишвар, ки бо соҳибкорӣ хурду миёна вобастагӣ дорад, мунтазам ислоҳот ворид месозад, то рушд намоёнд;

✓ дар бозори беруна бевосита кӯмак мерасонад;

✓ маҳдудияти бюрократиро аз байн бурдааст;

✓ миёнаравҳои қарзиро барои васеъ намудани имкониятҳои молиявӣ ташкил кардааст;

✓ иқтисодиёти худро ба инноватсия гардонидаст;

✓ фарҳанги соҳибкорӣ ва корбарии тижоратро мунтазам тақмил медиҳад[3, 128].

Бо мақсади пешниҳод намудани кӯмаки молиявӣ ба тижорати хурду миёна ҳукумати Олмон қонунро қабул намуд, ки иҷозат медиҳад, то корхонаҳо дар феҳристи давлатӣ (мувофиқи шакли ҳуқуқӣ ва хусусияти соҳавӣ корхона) бо воситаи Интернет ба қайд гирифта шаванд. Барои шахсоне, ки фаъолияти соҳибкорӣ худро наваз мебуданд, сайти расмӣ интернетӣ кушода шудааст, ки ҳар хоҳишманд ба ин сайт дохил шуда, иттилооти зарурӣ ба худ мегирад [4].

Дар Олмон Бонки таҷдид ва рушд 50% қарзро ба рӯйпӯш намудани қарзҳо, ки корхонаҳои хурд барои зиёд кардани воситаҳои гардон мегиранд, пешниҳод мекунад.

Дар доираи ташаббуси ҳукумати Олмон «Сармояи худӣ барои соҳибкорони миёна» Барномаи «Бонки таҷдид, ки ҳуқуқҳои соҳибкорро қонеъ мегардонад» (аз забони олмонӣ ва русӣ айнан тарҷума шудааст) қабул гардид. Мувофиқи ин барнома дар шакли иштироки ҳиссаҳои ба корхонаҳои аз ҷиҳати молиявӣ устувор барои рушди дарозмуддат ба муҳлати аз 7 то 20 сол маблағи аз 500 ҳазор то 5 млн. евро дода шуд. Ғайр аз ин, барномаи давлатие мавҷуд мебошад, ки барои баланд бардоштани таҳассуси коргарони корхонаҳо пешбинӣ шудааст.

Амалан ягон мамлакат бе ҷалби сармояи хориҷӣ самаранок рушд намекунад. Ҷалби сармояи хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакатҳои сармояқабулкунанда натиҷаҳои зерин дорад:

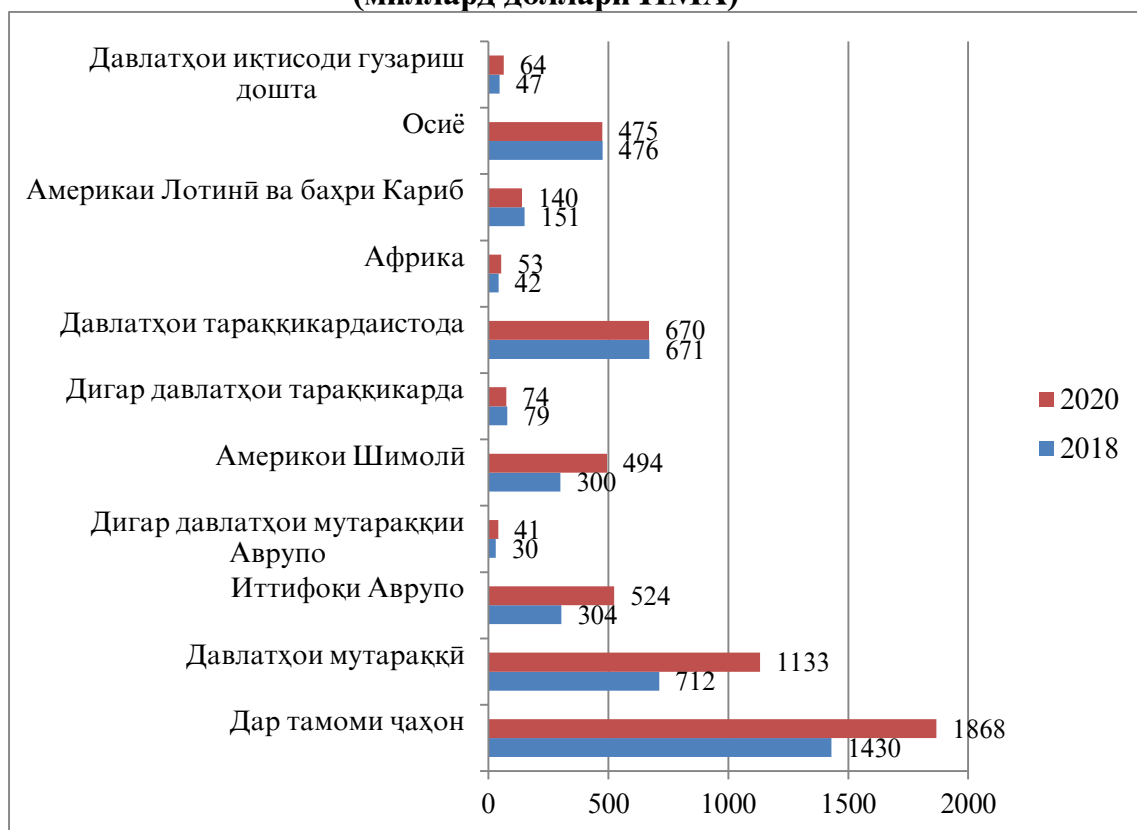
✓ истифодаи сармояи қарзӣ дар мамлакатҳое, ки нокифоягии онро хис мекунанд, ба сатҳи нави рушди қувваи истехсолкунанда баромадан имкон медиҳад.

✓ дар ҳолати зиёд будани сармояи хориҷӣ оқилона ҷойгир намудани он.

Мавриди зикр аст, ки ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷии ҷаҳонӣ ба 23% кам шуд, яъне то 1,43 трлн доллари ИМА. Чунин пӯёро бо рушди ММД ва тичорат маънидод кардан мумкин аст. Лекин бе дарназардошти реструктуризатсияҳои корпоративӣ ва аҳдномаҳои яккарата дар соли 2020 ҷалби сармоягузорӣ паст гардид. Ба давлатҳое, ки иқтисодиёти гузариш доранд, нисбати соли гузашта 27% паст шуд, яъне то 47 млрд доллари ИМА расид. Ин пастравиҳо ба ноустувории геополитикӣ ва ғайрифаволи аз сатҳи сармоягузорӣ дарак медиҳад.

Селаи сармоягузорӣ ба давлатҳои мутараққӣ то 712 млрд доллари ИМА паст фаромад (диаграммаи 1.). Сабаби асосии паствавиро дар баландшавии соли гузашта мебинанд. Дар тамоми ҷаҳон селаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ 40% паст фаромад.[5]

Диаграммаи 1.
Селаи СМХ вобаста ба минтақаҳо барои солҳои 2018-2020
(миллард доллари ИМА)

Сарчашма: www.unctad.org/fdistatistics - Доклад о мировых инвестициях, 2020 год: инвестиции и новая промышленная политика, Нью-Йорк, Женева (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.18.II.D.4), 2020, 46 стр. (санаи муроҷиат 08.12.2021)

Хуллас, соҳаи сармоягузорӣ дар ҷаҳон хеле муҳим мебошад. Новобаста аз он ки якҷанд маротиба иқтисодиёти ҷаҳонӣ бӯҳрони молиявиро аз сар гузаронидааст, лекин боз аз нав барқарор шуда истодааст. Барои самаранок намудани фаъолияти сармоягузорӣ ва беҳбудии фазои маблағгузорӣ дар ҷаҳон ва ИДМ бояд пешниҳоди зерин дар мадди таҳлил қарор гиранд:

✓ кам намудани маъмурикунонӣ, ки барои афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт монеа эҷод менамояд;

✓ ҷалби бештари маблағ ба соҳаҳои канданиҳои ғойданок ва истифодаи захираҳои табиӣ;

✓ такмил додани бозори дуоиминдараҷаи қоғазҳои қиматнок, ки рукни муҳими маҷмуи иқтисодиёти миллий ба ҳисоб меравад;

✓ ташкил намудани механизмҳои худмаблағгузорӣ (иттиҳодҳои қарздиҳӣ, ҷамъиятҳои суғуртавии мутақобила ва ғайра);

✓ васеъ намудани механизмҳои самарабахш оид ба рушди соҳибкории занон.

Пайнавишт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.01.2021, ш. Душанбе
2. Современные теории внешнеэкономических отношений / под ред. Л. А. Зубченко. -М.: 1993. – 256 с.
3. Сердюкова О.И., Манкиева А.В. Зарубежный опыт привлечения инвестиций в экономику // Экономика и управление народным хозяйством. 2017.- № 4 (85). - С. 126-130.
4. www.startotheke.de – сомонаи махсуси маълумотҳои иқтисодии Олмон (санаи муроҷиат 11.12.2021)
5. Доклад о мировых инвестициях, 2020 год: инвестиции и новая промышленная политика, Нью-Йорк, Женева (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.18.II.D.4), 2020. -46 стр.

НАҚШИ ИНСТИТУТҲОИ РОҲБАРӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ СИЁСИИ ШАҲРВАНДОН

Маданияти сиёсӣ ҷузъи таркибии ҳаёти ҳар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Иштироки гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҷомеа ва афрод ба сиёсат аз хоҳиши ҳуди онҳо барои амалӣ кардани манфиатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимашон вобаста аст. Аммо амалисозии ин манфиатҳо бо донишу малакаи муайян карда мешавад, ки ҳузури шахсият ва муносибати гурӯҳҳо ба ҳокимияти давлатӣ, ниҳодҳои сиёсӣ, элита, пешвоён ва ғайра ифода карда шавад. «Маданияти сиёсӣ унсури асосии дарки ҳаёти сиёсӣ мебошад. Агар мо онро ба назар нагирем, пас намефаҳмем, ки сиёсат чӣ гуна бо ҳама зухуроташ амал мекунад» [1, 94].

Раванди тағйирот ва навсозии арзишҳои иҷтимоӣ, ки ҳоло ҷараён дорад, бо тағйироти кулӣ ва муваққатии парадигмаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ фарқ мекунад. Раванди шикастани арзишҳои анъанавӣ ва иваз гардидани онҳо бо арзишҳои нав ҳеҷ гоҳ ба таври оддӣ сурат намегирад, он чун қоида бо табaddулотии иҷтимоӣ ва зухуроти бӯҳронӣ ба вучуд меояд. Тағйирёбии маданияти сиёсии ҷомеа бештар аз услуби идоракунии пешвои сиёсӣ вобаста аст.

Бояд гуфт, ки дар ҳама ҳолат роҳбар дар ҷомеа ё дар коллективҳои шахсоне, ки ўро пайравӣ мекунанд, дастгирии иҷтимоӣ ву равонӣ ва эмотсионалӣ дорад. Роҳбар дониш ва арзишҳои ахлоқиро ба муҳити худ интиқол медиҳад. Шаъну шарафи шахсии роҳбар барои тамоми ҷомеа бояд намунаи ибрат бошад. Аз ин рӯ, хислати маънавии пешво тавачҷухро ҷалб мекунад ва дар ташаккули маданияти сиёсии ҷомеа нақши муҳим дорад. Ҳамзамон, роҳбар бояд манфиати гуруҳро қонеъ карда тавонад, аммо аз ҳудуди ҳуқуқ ва меъёрҳои шаҳрвандӣ берун наравад.

Субъектҳои менеҷмент, пешвоёни сиёсӣ категорияи одамоне мебошанд, ки дар ҷомеа мавқеи роҳбарикунандаро ишғол мекунанд ва ба таври дастаҷамъӣ гурӯҳҳои одамон ва оммаро барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян равона мекунанд [2]. Рафти минбаъдаи ҳодисаҳо ва падидаҳо аз мавқеъ, иродаи сиёсӣ, фидокорӣ ва қобилияти пешгӯии онҳо вобаста аст. Роҳбарони сиёсӣ пеш аз ҳама шахсиятҳои мебошанд, ки таърихи халқ ва давлати худро эҷод мекунанд. Дар асоси ин, бояд қайд кард, ки онҳо намунаи рафтори

афрод дар ҷомеа мебошанд. Меъёр, арзиш ва ақидаҳои тарғибнамудаи онҳо тамоми ҷомеаро фаро мегирад ва намунаи рафтори зиндагии ҷомеа мегарданд.

Дар даврони соҳибистиклолии давлати тоҷикон, дигаргуниҳои таърихиву сиёсии сӣ соли охир, аз он шаҳодат медиҳанд, ки барои ташаккули давлати демокративу ҳуқуқбунёд омилҳои зиёде мавҷуданд. Дар байни ҳамаи ин омилҳо бояд ба омилҳои инсонӣ диққати махсус дода шавад, ки он дар моҳияти худ ҳамчун асоси рушди тамоми ҷомеа амал мекунад. Аз ин нуқтаи назар, таърихи иҷтимоию сиёсии мардуми тоҷик нишон медиҳад, ки дар давраи соҳибистиклолӣ ҷомеаи мо ба озмоишҳои ҷиддӣ дучор шудааст. Маданияти сиёсӣ, ки он замон дар ҷомеа вучуд дошт, имкон намерод, ки шахс мавқеи ғайри сиёсиро ишғол кунад. Дар натиҷа онҳо барои шахсони манфиатдор ҳамчун омилҳои асосӣ барои ба манфиат расидан баромад мекарданд. Рафтори иштирокчиёни равандҳои сиёсӣ ҳашмгин, намоишӣ ва назоратнашаванда буд [3, 168].

Ҳодисаҳои бавуҷудомада аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷомеа бояд арзишҳои навро, ки хусусиятҳои марҳилаи ояндаи рушдро инъикос мекунанд, ба низом дарорад. Дарки онҳо, дар навбати худ, баъзе мушкилот дошт. Бояд гуфт, ки қобилияти ҷомеа барои дарки арзишҳои нав аз як қатор омилҳо вобаста буд:

- вигаҳҳои муҳити иҷтимоӣ, ки дар он ташаккули меъёрҳои нави иҷтимоӣ, таъбири арзишҳои мавҷуда ва дар ин замина тағйирёфтани шуури иҷтимоӣ ва сиёсии шаҳрвандон сурат мегирад;

- сатҳи дарки мавқеи нави арзиш, огоҳӣ ва ассимилятсияи онҳо аз ҷониби шуури ҷамъиятӣ;

- ғайрироҳии тадриҷии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, мусоидат ба ташаккули мавқеи шаҳрвандӣ оид ба иштироки сиёсӣ, муайян кардани намуди рафтори сиёсии онҳо;

- ташаккули оқилонаи рафтори иштирокчиёни раванди сиёсӣ имкон медиҳад, ки низомии нави арзишҳо бошууруна дарк ва воқеияти иҷтимоию сиёсиро инъикос кунанд.

Бояд қайд кард, ки барои амалӣ гардонидани ҳамаи ин дастҳои қавӣ роҳбарӣ ва мавқеи роҳбарикунанда лозим буд, ки ба ҳамгироии тамоми ҷомеа қодир бошад. Омилҳои муайянкунанда дар ин маврид маҳз ташаккули як ниҳоди нави раҳбарӣ буд, ки асоси пайдоиши муносибатҳои нави иҷтимоию сиёсӣ дар ҷомеа, системаи нави арзишҳо, намуди нави ҷаҳонбинӣ ва маданияти сиёсӣ гардид. Маҳз ин ниҳод тадриҷан як нави рафторро ташаккул дод, ки эҳтимои мутақобила ба манфиат ва мавқеи ҷонибҳо, муносибати таҳаммулпазирона ба зиддият ва ихтилофоти мавҷуда ва

тағйирёбии мавқеи арзишии иштирокчиёни муқовимати шахрвандӣ асос ёфтааст.

Дар ин маврид сиёсатшиноси тоҷик Хидирзода М.У. чунин қайд мекунад: «Хусусияти хоси ин ниҳод таҳти роҳбарии Пешвои миллат далели он аст, ки вай аз меъёр ва арзишҳои қаблан вучуддоштаи сиёсӣ даст кашид, зеро он замони худро аз даст дод ва ба талаботи давраи нави рушд ҷавобгӯ набуд. Ин аст, ки нуқтаи назари нав барои ҳалли як масъалаи хеле мураккаби сиёсӣ ҷанги шахрвандӣ дар Тоҷикистон ташаккул ёфт» [4, 87-88].

Раванди сулҳ дар Тоҷикистон, ки бо имзои «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий», ки 27 июни соли 1997 ба охир расид, ибтидои ташаккули маданияти нави сиёсӣ – маданияти иштирок дар асоси ҷалби шахрвандӣ буд. Он имкон медиҳад, ки нигоҳ доштани тамоми ҷомеаи Тоҷикистон ва гурӯҳҳои гуногун дар як низоми сиёсӣ ҳамзистӣ кунанд [4, 139]. Маданияти иштирок ҳамчун унсури асосии маданияти башарӣ, дар маҷмӯъ бо оқилӣ, огоҳӣ ва мақсаднокӣ тавсиф мешуд. Бояд гуфт, ки таърих натиҷаи ғайриқасдӣ афродест (пешво, элита), ки кодиранд ҷараёни равандҳои таърихро тағйир диҳанд [6,135]. Дар робита ба ин масъала метавон гуфт, ки ниҳоди нави роҳбарӣ дар Тоҷикистон бар асоси демократии раҳбарӣ асос ёфта, мардумро сарчашмаи қудрат эътироф кардааст.

Нақши институти роҳбарӣ дар ташаккули маданияти нави сиёсӣ дар шароити соҳибхотирӣ аз он иборат аст, ки мавқеи шахсии пешвои сиёсӣ ба ташаккули мавқеи нави арзишманд дар ҷомеа мусоидат кардааст. Масалан, муносибати таҳаммулпазиронаи роҳбар ба рақибони сиёсӣ дар ҳалли муноқишаи байни тоҷикон боиси тағйир ёфтани назари ҷомеа ба амалхӯр, ки қаблан ғайриимкон буд.

Дар заминаи огоҳӣ ва самти дурусти арзишҳои ҷомеа як намуди ғайриқасдӣ маданияти сиёсӣ ташаккул ёфт, ки ба мавқеи ғайриқасдӣ шахс, иштироки бевоситаи ӯ дар равандҳои сиёсӣ асос ёфтааст. Ба ибораи дигар, шахси ғайриқасдӣ моликияти муҳит аст, ки барои рушди муҳит таъсир мерасонад. Ба гуфтаи Н.П. Дубинин: «... инсон моҳияти худро тавассути ҷалби муносибатҳои ҷамъиятӣ, иштироки ғайриқасдӣ доштан, гузашт кардан пайдо мекунад» [7, 62-74]. Ин хусусияти хосро сарварони сиёсӣ бояд саривақт эътироф кунанд.

Қўшишҳои институти роҳбарӣ дар Тоҷикистон маҳз дар баланд бардоштани мавқеи шахс, шуур ва маданияти сиёсии ӯ нигаронида шуда буданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баъди Раиси Шӯрои

Олии ҷумҳурӣ интиҳоб шудан ба мардум бо суханони зерин муроҷиат карданд: «Бародарон ва хоҳарони азиз, рафиқони гиромӣ. Ман дар рӯзҳои барои Ватанамон душвор ба шумо муроҷиат мекунам. Ман ба шумо, ба хиради бузурги шумо, ки дар тӯли асрҳо мунаввар шудааст, бовар дорам» [8]. Ин суханон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки пешвои сиёсӣ дар барномаи сиёсии худ ба ташаккули пояҳои демократия ва таҳкими арзишҳои демократӣ, пеш аз ҳама ба нерӯҳои мардумӣ ва хиради мардумӣ таъия мекарданд, ки сатҳи эътимоде иҷтимоиро ба роҳбари тозаинтиҳоб баланд бардошт. Ҳамин тариқ, тадричан муҳити иҷтимоӣ ташаккул ёфт, ки ба шахс имкон медиҳад то аҳамияти сиёсӣ ва иҷтимоии худро барои ҷомеа дарк кунад ва ба ин васила ба ғайри шудани мавқеи худ мусоидат кунад.

Навӣи ғайрионаи маданияти сиёсӣ дар ҷомеаи пас аз низои имкон медиҳад, ки бепарвой нисбати кудрати сиёсӣ баргараф карда шавад. Иштироки шахсии раҳбари сиёсӣ дар раванди музокирот, манфиати ӯ ба ҳалли зудтари озоиштаи муноқиша, хоҳиши ба ҳам овардани мардум, ба ғайрияти эҷодӣ равона кардани онҳо, иштироки ӯ дар қабули қарорҳои махсусан муҳими сиёсӣ ва ғайра як намуди ҷаҳонбинии комилан нав буд. Ҳамаи инҳо як системаи нави арзишҳо, як намуди нави рафтор ва маданияти нави сиёсиро ифода мекарданд, ки маҳз ба оқилӣ, таҳаммулпазирӣ ва сулҳ асос ёфтаанд. Ин як маданияти нави сиёсӣ, маданияти сулҳ буд, ки имкон дод, роҳҳои навро дар ҳалли низоиҳои сиёсӣ пайдо кунанд.

Маданияти сулҳ ҳамчун як навӣи нави маданияти сиёсӣ, ба ақидаҳо, меъёр ва мавқеъ асос ёфтааст, ки онҳоро метавон шартан идеологияи сулҳ номид, ки ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии худро дорад. Дар ҷанбаи сиёсии худ, идеологияи сулҳ зарурати ҳалли озоиштаи муноқишаи байни тоҷиконро, ки идеяи ҷудонопазирӣи ҳалли муноқишаи дохилоро тавассути созиш, гузашт ва муколама ифода мекард, исбот намуд. Аз ҷиҳати иҷтимоӣ бошад, идеологияи сулҳ принсипи бунёди ҷомеае буд, ки аз ҷанг ва зӯроварӣ озод бошад [9, 170]. Мавқеи роҳбари сиёсӣ дар робита ба ин падида устувор буд. Дар ин маврид Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷунин қайд кардаанд: «Мо ҷомеаро ба таври қатъӣ ва ҳамаҷониба ба сӯи бунёди давлати демократӣ тағйир медиҳем, аммо бо мурури замон, агар он натиҷаҳои хубро ба даст наорад ҳам, дар ин ҷо барои мо муҳимтарин арзиш ин сулҳ аст». Ташаккул, таҳким ва тадричан аз худ кардани арзишҳо дастоварди маданияти сиёсии тамоми ҷомеа буд, ки дар он нақши ҳалкунанда ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тааллуқ дошт.

Ҳамин тавр, таҳлили нақши ниҳоди роҳбарикунанда дар ташаккули маданияти нави сиёсӣ дар шароити кунунӣ, ки ин институт, барои рафти минбаъдаи рушди равандҳои иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа таъсири ҳалкунанда дорад. Дар натиҷа як намуди фаъоли маданияти сиёсӣ дар асоси принципҳои демократӣ ташаккул ёфт. Арзиш ва меъёрҳои, ки дар доираи ин маданият қорӣ карда мешаванд, ба меъёрҳои умумиинсонӣ, ки дар доираи онҳо муносибатҳо дар асоси принципҳои демократӣ бунёд шудаанд, мувофиқат мекунад. Ҳамзамон, мавқеи фаъоли шахсии Пешвои сиёсӣ, ақида ва бархӯрди ӯ ба ҳалли мушкилот тадриҷан ба намунаи ҷалби шахрвандӣ ва масъулият дар ҷомеа табдил ёфт. Ҳамаи ин иродаи кавии пешворо барои таъмини зиндагии шоистаи мардуми худ тасдиқ мекунад.

Пайнавишт:

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор / Под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля. М., 2002.
2. Саидов Ш.Ш. Ҷавонон, давлати миллӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 180 с.
3. Хидирзода М.У. Роҳбарӣ ва идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе, 2018.
4. Хидирзода М.У. Роҳбарӣ ва идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе, 2018.
5. Блондель Ж. Политическое лидерство. -М., 1992.
6. Дубинин Н.П. Наследование биологическое и социальное // Коммунист. 1980. -№ 11. С. 62-74.
7. Хасанов К. Арбоб-92: [http // www.toptj.com./2007/11/14](http://www.toptj.com./2007/11/14) (санаи мурочиат: 19.10.2021)
8. Хидирова М.У. Институтҳои роҳбарӣ дар заминаи ҷомеаи трансформатсионалӣ. – Душанбе, 2009.

Рахмонова Х.Т.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1-25.01.08(м)
– Баҳисобгирии бухгалтерӣ,
таҳлил ва аудит

САМТҲОИ АСОСӢ ВА ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТИИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛИИ КОРҲОНА

Захираҳои истеҳсолии корхона аз се ҷузъ иборатанд: фондҳои асосӣ, сармояи қорӣ ва захираҳои меҳнатӣ (кадрҳо). Воситаҳои асосӣ одатан ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: фондҳои асосии истеҳсолӣ ва фондҳои асосии ғайриистеҳсолӣ.

Дороиҳои асосии истеҳсолии корхонаи саноатӣ воситаҳои меҳнат мебошанд, ки дар бисёр давраҳои истеҳсоли иштирок мекунанд, дар ҳоле ки шакли табиии худро нигоҳ медоранд ва арзиши онҳо қисман ба маҳсулоти истеҳсолшаванда интиқол дода мешавад. Ба онҳо биноҳо ва иншооти саноатӣ, таҷҳизоти энергетикӣ ва истеҳсолӣ, дастгоҳҳои интиқолдиҳанда, намудҳои гуногуни нақлиёти саноатӣ, инвентаризатсияи истеҳсолӣ ва маишӣ, дороиҳои ғайримоддӣ (патент ва ноу-хау), роҳҳои дохили ҳоҷагӣ, китъаҳои замин ва ғайра дохил мешаванд. Фондҳои асосии дар соҳаи истеҳсолот фаъолияткунанда ва бевосита ё бавосита дар эҷоди маҳсулоти ширкат иштирок мекунанд. Ба ибораи дигар, фондҳои асосии истеҳсолӣ як қисми воситаҳои истеҳсолот мебошанд, ки тақроран дар раванди истеҳсолот иштирок мекунанд[2,с.109].

Асосҳои ғайриистеҳсолӣ иншооти дарозмуддати истеҳсолии таҳти назорати корхонаҳо буда, бевосита ё бавосита дар эҷоди маҳсулоти корхона иштирок намекуанд, аммо дар соҳаи ғайриистеҳсолӣ (дар ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, савдо, хӯроки умумӣ, тандурустӣ ва ғайра) истифода мешаванд.

Сохтори истеҳсолии фондҳои асосӣ ва динамикаи он нишондиҳандаи сатҳи техникаи корхона буда, ба самаранокии арзиши воситаҳои асосӣ таъсири калон мерасонад.

Ҳиссаи асбобҳои меҳнатӣ дар таркиби фондҳои асосӣ: мошинҳо, таҷҳизот, асбобҳо, яъне қисми фаъоли воситаҳои асосӣ ҳар қадар зиёдтар бошад, барои ҳар як сомонии дороиҳои асосӣ ҳамон қадар бештар маҳсулот истеҳсол кардан мумкин аст.

Таҳлили воситаҳои асосӣ дар якҷанд самт гузаронида мешавад, ки рушди онҳо дар якҷоягӣ имкон медиҳад, ки сохтор, динамика ва самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ ва сармоягузори дарозмуддат арзёбӣ карда шавад.

Чадвали 1.

Самтҳои асосии таҳлили фондҳои асосӣ [5, с.65]

Самтҳои асосии таҳлил	Вазифаҳои таҳлил	Намудҳои таҳлил
Таҳлили сохтор ва динамикаи воситаҳои асосӣ	Арзёбии ҳаҷм ва сохтори сармоягузори асосӣ ба фондҳои асосӣ. Муайян кардани хусусият ва андозаи таъсири арзиши воситаҳои асосӣ ба вазъи молиявӣ ва сохтори тавозун	Таҳлили молиявӣ

Таҳлили самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ	Таҳлили ҳаракати воситаҳои асосӣ. Таҳлили нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ. Таҳлили истифодаи вақти кории таҷҳизот. Арзёбии маҷмуии истифодаи таҷҳизот	Таҳлили идоракунии
Таҳлили фоида ва фоидаи нигоҳдорӣ ва кори таҷҳизот	Таҳлили хароҷоти таъмири асосӣ ва қорӣ. Таҳлили робитаи байни ҳаҷми истеҳсолот, фоида ва хароҷоти амалиёти таҷҳизот	Таҳлили идоракунии
Таҳлили самаранокии сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ	Арзёбии самаранокии сармоягузори асосӣ ва самаранокии ҷалби қарзҳо барои сармоягузорӣ	Таҳлили молиявӣ

Интихоби самтҳои таҳлил ва вазифаҳои воқеии таҳлилӣ бо ниёзҳои менеҷмент муайян карда мешавад, ки асоси таҳлили молиявӣ ва идоракуниро ташкил медиҳанд, гарчанде байни ин намудҳои таҳлил сарҳади возеҳе вуҷуд надорад.

Манбаъҳои маълумот барои таҳлил: «Ҳисобот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати воситаҳои асосӣ», «Тавозуни тавоноии истеҳсолӣ», «Ҳисобот дар бораи захираҳои таҷҳизоти насбнашуда», варақаҳои инвентаризатсияи воситаҳои асосӣ ва ғ.

Маълумот дар бораи мавҷудият, истеҳлок ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ҳамчун манбаи асосии иттилоот барои арзёбии иқтидори истеҳсолии корхона хизмат мекунад.

Арзёбии ҳаракати воситаҳои асосӣ аз рӯи коэффисиентҳо гузаронида мешавад, ки дар динамика дар тӯли якчанд сол таҳлил карда мешаванд.

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои ҳаракат ва ҳолати воситаҳои асосӣ

Номи нишондиҳандаҳо	Усулҳои ҳисоб	Тавсифи иқтисодии нишондиҳандаҳо
1. Нишондиҳандаҳои ҳаракат		
1.1. Коэффисиенти гирифтани даромад (КВВ)	Арзиши воситаҳои асосии аз нав воридшуда Арзиши воситаҳои асосӣ дар охири давра	Ҳиссаи воситаҳои асосии гирифташуда дар давраи
1.2. Меёри навсозӣ (Коб)	Ҳаҷми истеҳсолот Арзиши миёнаи аввала	Ҳиссаи системаҳои нави амалиётӣ дар корхона

1.3. Омили нафақа (Kpts)	Арзиши азҳисоббаровардашудаи воситаи асосӣ	Ҳиссаи воситаҳои асосӣ, ки дар ин давра истеъмол карда шудаанд
	Арзиши воситаи асосӣ дар аввали соли ҳисоботӣ	
1.4.Суръати афзоиш (Kpr)	Маблағи зиёдшудаи воситаи асосӣ	Суръати афзоиши OS
	Арзиши воситаи асосӣ дар аввали соли ҳисоботӣ	
2. Нишондиҳандаҳои вазъ		
2.1. Омили фарсудашавӣ (Ки)	Арзиши истехлок	Ҳиссаи арзиши воситаҳои асосӣ ба маҳсулоти Ки = 1 – Кг
	Арзиши аввалаи мавҷудаи воситаи асосӣ	
2.2. Омили ба охир расидан (кг)	Арзиши бақиявии воситаи асосӣ	Мухлати нигоҳдории OS Кг = 1 - Ки
	Арзиши аввалаи мавҷудаи воситаи асосӣ	

Арзёбии самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ ба истифодаи технологияи арзёбӣ, ки барои ҳама захираҳо маъмул аст, асос ёфтааст, ки ҳисоб ва таҳлили нишондиҳандаҳои даромад ва иқтидорро дарбар мегирад.

Манбаи захираҳо ҳамчун ҳаҷми мавҷудаи захираҳо дар санаи ҳисобот тибқи тавозун ва дар доираи хароҷот - хароҷоти ҷорӣ захираҳо, алаҳусус барои воситаҳои асосӣ - истехлок фаҳмида мешаванд.

Нишондиҳандаи умумии самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ бозгашти дороиҳо (RO) мебошад:

$$O = \frac{\text{Ҳаҷми истехсолот}}{\text{Арзиши миёнаи аввала}}$$

Хулоса, ҳангоми ҳисобкунии нишондиҳандаи воситаҳои асосии худӣ ва иҷора ба ҳисоб гирифта мешаванд, воситаҳои асосӣ ва иҷора ба инобат гирифта намешаванд. Нишондиҳандаи ҳосилнокии сармоя дар динамика дар тӯли якчанд сол таҳлил карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳаҷми истехсолот барои тағйирёбии нархҳо ва тағйироти сохторӣ ва арзиши фондҳои асосӣ барои коэффисиенти азнавбаҳодиҳӣ ислоҳ карда мешавад.

Пайнавишт:

1. Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Сиёсати ҳисобдории корхона». 24.09.1999.- №135.
2. Баҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. –Душанбе:Ирфон, 2011. – 315 с.
3. Бобоев М.У. Управленческие аспекты учета в легкой промышленности. – Душанбе:Ирфон, 2014. – 176 с.
4. Коржова О.В., Филимонов А.А. Цифровая экономика в бухгалтерском учете // Научное обозрение. Педагогические науки. 2019. – № 4. С. 53-55
5. Мельник, М.В. Новые повороты учета, анализа и аудита. Учет. Анализ. Аудит. 2018. – №1. – С. 102.

Хидиров Ч.Н.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1-24.01.02 – Ҳуқуқшиносӣ

МАСОИЛИ БАРАСИИ ПАРВАНДАҲОИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ МАЪМУРӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар раванди низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои умумихатмие амалӣ карда мешаванд, ки баҳри таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва интизоми давлатӣ дар ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатию иҷтимоӣ ба манфиати ҳамаи аъзоҳои ҷомеаи шахрвандӣ, аз ҷумла ташкилот, корхона, муассисаҳо новобаста аз шакли моликиятшон ва ташкили ҳуқуқи онҳо равона карда шудаанд. Ҳамаи ин қоидаҳо баҳри таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд.

Байни ақидаҳои мухталиф оид ба мафҳумҳои тартиботи ҳуқуқӣ, қонуният ва роҳҳои таҳкими қонуният[1], нуқтаи назари профессор Сотиволдиев Р.Ш. хеле ҷолиб мебошад. Хусусан, дар робита бо андешаи қонуни ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи инсон мафҳуми «қонуниятӣ ҳуқуқӣ», пешниҳод ва асоснок шудааст, ки ҷои дастгирӣ[2]. Ин ақидаҳоро минбаъд Р.Д. Ғоибов таъкид бахшида, қайд мекунад, ки яке аз шартҳои рушди қонунгузори ҳуқуқӣ беҳтар намудани сифати татбиқи ҳуқуқ аз ҷониби мақомоти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад [3].

Ҳамин гуна қоидаҳо аз лиҳози таъинот барои ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳифзи саломатӣ, вазъи санитарияю эпидемиологии аҳоли ва ахлоқи ҳамидаи ҷомеаи шахрвандӣ, ҳифз намудани меҳнат, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, замин, истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ва ҳифзу истифодаи сарватҳои табиӣ, объектҳои меросӣ, маданияи таърихӣ ва фарҳангӣ, қоидаҳои беҳатарии ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт,

тартиботи идоракуни, таъмин намудани шахрвандон бо манзил, хоҷагии коммуналӣ, ободонӣ, қоидаҳои зидди сӯхтор, шикор, нигоҳдорӣ ва истифодаи яроқи шикорӣ, моддаҳои тарканда ва радиоактивӣ, қоидаҳои низоми шиносномадиҳӣ, сарҳадӣ, гумрукӣ, ҳифзи манфиатҳои пулию молӣ ва ғайраҳо нигаронида шудаанд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки риоя накардани онҳо ба манфиати давлат, ҷамъият ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ зарар расонида, вайрон кардани онҳо баъзан ҳолатҳо ба оқибати хавфнок барои ҷомеаи ҷаҳонӣ эҷод мекунад ва ин гуна рафтору кирдори онҳо ҳуқуқвайронкуни буда, боиси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ мегардад. Ҳуқуқвайронкуни ин рафтору кирдори зиддихуқуқӣ ва гунаҳгоронаи шахси қобили зараррасонист, ки ба тартиботи муқарраркардаи қонун таҷовуз карда, ба ҷамъият, давлат зарар мерасонад [4].

Дар ҳама ҳолат рафтори ғайриқонунӣ боиси ҷавобгарӣ мегардад, ки бо тартиби махсус таъин карда мешавад.

Қоидаҳои умумихатмие низ вучуд доранд, ки аз рӯи таркиби субъективӣ яке танҳо ба шахрвандон, дигаре ба шахсони ҳуқуқӣ, сеюмин ҳам ба шахсони воқеӣ ва ҳам ба шахсони ҳуқуқӣ, чорумин ба кормандони соҳаҳои муайяни хоҷагии халқ ва дигаре ба шахсони мансабдор паҳн мешаванд [5].

Дар ин раванд низоми қоидаҳои низ амал мекунанд, ки механизми ҳимояи қоидаҳои зикршударо муқаррар менамоянд, ки дар маркази онҳо Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон меистад. Маҳз дар ҳамин қонун аломатҳо, хусусияти ҳуқуқвайронкуни, доираи муносибатҳои ҳифзшаванда, ки ба онҳо кирдор сӯиқасд мекунанд ва барои кирдори содирнамуда, ҷазои муносиб вобаста ба таркиби субъективии ҳуқуқвайронкуни (шаҳрванд, шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ, шахсони мансабдор ва ғайраҳо), ҳамчунин низоми мақомот ва шахсони мансабдори ваколатдоре, ки ҷазои маъмуриро татбиқ менамоянд, муқаррар карда шудааст. Татбиқи ҷазои маъмурӣ ба гунаҳкор талафоти ҳуқуқӣ мерасонад, вазъи ҳуқуқии вайро муваққатан бад мегардонад, инчунин ҳолати ҷазоро ба вучуд меорад.

Мақсади ҷазои маъмурӣ - ин таъмини амалиёти муътадили механизми танзими ҳуқуқи маъмурӣ мебошад [6]. Ҷазои маъмурӣ дар ҷараёни баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муайян карда мешавад.

Баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ яке аз давраҳои муҳофизатӣ мебошад, ки он моҳиятан аз лаҳзаи гирифтани протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) - субъекти юрисдиксияи маъмурӣ оғоз

мешавад, ки парвандаро барои баррасӣ омода месозад, ки он асоси баробархукукии ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар ҳаққи онҳо истехсолоти парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурий оғоз карда шудааст, махсуб мешавад [7].

Тайёрии парванда барои баррасӣ субъекти юрисдиксияи маъмуриро вазифадор менамояд, ки он барои баррасӣ масъалаҳои зеринро бояд муайян намояд: баррасии парвандаи мазкур таҳти салоҳияти ӯ қарор дорад ё не? Ҳолатҳое, ки имконияти баррасии ҳамин парвандаро аз тарафи ҳамин судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) истисно менамоянд, вучуд доранд ё не? Протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурий ва дигар протоколҳо дуруст ва саҳеҳ тартиб дода шудааст ё не? Маводи парванда дуруст ба расмият дароварда шудаанд ё не? Ҳолатҳои истисноқунандаи истехсолоти парвандаи мазкур вучуд доранд ё не? Барои моҳиятан баррасӣ намудани парванда маводи ҷамъовардашуда кофӣ мебошад ё не? Инчунин маводи иловагии барои парванда зарурӣ талаб карда шудаанд ё не? Аз тарафи шахсони иштирокчиёни истехсолот ягон дархост ё раддия ворид карда шудааст ё не?

Баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий аз ҷараёни доимӣ ва муҳим иборат аст, ки давраҳои махсусро дар бар мегирад. Давраҳо, ҳамаҷун «қисми нисбатан мустақили фаъолияти маъмурий барои ноил шудан ба натиҷаи умумӣ, аз ҷумла дар истехсолот парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий истифода карда мешавад [8].

Дар давраи тайёрии барои баррасӣ намудани парванда субъекти юрисдиксияи маъмурий вазифадор мебошад, ки бо таъиноти худ масъалаҳоро дар бораи таъин кардани вақт ва маҳалли баррасии он, даъвати иштирокчиёни муҳофиза, талаб карда гирифтани маводи зарурии иловагӣ, таъйин намудани экспертиза, мавқуф гузоштан ё боздоштани баррасии парванда ҳал намояд.

Агар аз рӯи маводи парванда аниқ карда шавад, ки дар он ҳолатҳои ҷавобгариҳои маъмуриро истисноқунанда мавҷуд мебошад, бояд дар бораи қатъ намудани парванда қарор қабул намояд. Ва агар муайян карда шавад, ҳолатҳое, ки барои баррасии парванда монеа эҷод менамоянд (бемор шудан ва ё дар сафар будани шахси ҷавобгар, дигар иштирокчиёни истехсолоти парванда, ҳамаҷунин ба миён омадани дигар ҳолатҳое, ки баррасии парвандаро бе иштироки онҳо ва дар муҳлати муайяншуда истисно менамояд, баррасии парвандаи маъмурий то баргараф шудани ҳолатҳое, ки барои боздоштани он асос мешавад), мақомоти юрисдиксияи маъмурий бояд қарор дар бораи боз доштани парванда қабул намояд [9].

Маҳалли баррасии парванда маҳалли содиршавии он ба ҳисоб меравад. Бо дархости шахсе, ки дар ҳаққи ӯ истехсолоти парвандаи

хукуквайронкунии маъмурӣ пеш бурда мешавад, ҳамчунин дар мавридҳои дигар мумкин аст, парванда дар маҳалли истиқомати ин шахс баррасӣ гардад. Баррасии парвандаи хукуквайронкунии маъмурӣ, ки боиси маҳрум гаштан аз ҳуқуқи идораи воситаи нақлиёт мегардад, метавонад дар маҳалли бақайдгирии воситаи нақлиёт баррасӣ карда шавад.

Парвандаи хукуквайронкунии маъмурӣ дар муҳлати 20 рӯз аз лаҳзаи протоколи хукуквайронкунии маъмурӣ ва дигар маводи парвандаро гирифтани субъекти юрисдиксияи маъмурӣ баррасӣ карда мешавад.

Дар баробари ин, ба назар мерасад, ки мушкилоти ҳуқуқӣ дароз кардани муҳлати тафтиши маъмурӣ, на танҳо дар қонунҳои муайян вучуд доранд, балки дар илми ҳуқуқшиносӣ низ аз ҷониби намояндагони соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ эътироф карда шудааст [10].

Дар ҳолати ворид шудани дархост аз тарафи иштирокчиёни истехсолоти парванда ё ҳангоми зарурати ба таври иловагӣ муайян намудани ҳолатҳои ин парванда аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) муҳлати баррасии парвандаро метавонад ба муҳлати на зиёда аз як моҳ дароз намоянд. Дар ин ҳусус, таъиноти асоснок мебарорад. Барои баррасии парвандаи хукуквайронкунии маъмурӣ ба муқобили қонунгузорӣ дар бораи интиҳобот ва раъйпурсӣ таарруз менамояд - 5 рӯз, барои содир намудани хукуквайронкунии маъмурӣ, ки боиси татбиқи ҷазои ҳабси маъмурӣ ё бо роҳи маъмурӣ берун намудан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзи гирифтани протоколи хукуквайронкунии маъмурӣ, барои содир кардани хукуквайронкуние, ки он боиси татбиқи ҷазои маъмурӣ дар намуди боздошти маъмурии намуди муайяни фаъолият на дертар аз 5 шабонарӯз муқаррар карда шудааст.

Дар ҳолати ворид шудани дархост аз ҷониби иштирокчиёни истехсолоти парванда ё ҳангоми зарурӣ ба таври иловагӣ муайян намудани ҳолатҳои он муҳлати баррасии парванда метавонад, на бештар аз як моҳ дароз карда шавад.

Баррасии парванда бо эълон намудани он сар мешавад. Эълон карда мешавад, ки парвандаро кӣ баррасӣ менамояд, кадом парванда баррасӣ мегардад, кӣ ва барои содир намудани кадом хукуквайронкунии маъмурӣ ба ҷавобгари маъмурӣ кашида мешавад; муқаррар карда мешавад, ки оё шахси воқеӣ ё намояндаи қонунӣ ё намояндаи қонунӣ шахси ҳуқуқие, ки нисбати онҳо истехсолоти парванда пеш бурда мешавад, ба мурофиа ҳозир шудаанд ё не, ваколати онҳо санчида шуда, ба онҳо ҳуқуқу уҳдадорихояшон фаҳмонида дода мешавад, ҳамчунин дархост ва раддияҳои изҳоршуда баррасӣ карда мешавад.

Мавкуф гузоштани баррасии парванда тариқи таъйинот дар ҳолати зерин анҷом дода мешавад: 1) ҳангоми ворид шудани аризаи худрадкунӣ ё радкунии судя, узви мақоми коллегиялӣ ё шахси мансабдори ваколатдори баррасикунандаи парванда; 2) радкунии мутахассис, коршинос ё тарҷумон; 3) ҳангоми зарурати ҳозиршавии шахсони иштирокчии парванда ё талаб кардани маводи иловагӣ барои парванда ё таъин намудани экспертиза; 4) маҷбуран овардани шахсе, ки иштироки ӯ зимни баррасии парванда ҳатмӣ доништа шудааст; 5) дар дигар маҳал баррасӣ намудани парванда [11].

Ҳангоми баррасии парванда баёноти иштирокчиёни истехсолоти парванда, гувоҳии шахсони дигари иштирокчии истехсолоти парванда, шарҳи мутахассис ва хулосаи коршинос шунида мешавад, далелҳои дигар тасдиқ гардида, ҳангоми иштироки прокурор дар баррасӣ намудани парванда хулосаи ӯ низ шунида мешавад.

Пас, К.А. Бабаян комилан асоснок кайд кардааст, ки далел дар парвандаҳои маъмурӣ бояд шакли муроғиавӣ ва ҳадафи худро дошта бошад, ки ба ақидаи ӯ бояд аз унсурҳои зерин иборат бошад: “1) мақсад, вазифаҳо ва принципҳои исбот; 2) ҳолати муроғиавии субъектҳои далеловарӣ; 3) шартҳои муроғиавие, ки ба муҳлати татбиқи далелҳо таъсир мерасонанд; 4) бақайдгирии муроғиавии далеловарӣ”.

Дар илми ҳуқуқӣ - маъмурӣ ва муроғиавии маъмурӣ, масъалаи моҳияти предмети исбот дар баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ А.Б. Агапов чунин мешуморад, ки мавзӯи исбот оид ба парвандаи маъмурӣ - ин сарҷамъ овардани маълумотҳо бар зидди ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад» [12]. Ё олими дигар М.Ю. Мурашов мавзӯи мазкурро чунин меорад, ки «маҷмуи фактҳои ҳуқуқӣ (моддӣ ва муроғиавӣ), ки бояд аз рӯи онҳо ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муайян карда шавад ва ҳуқуқвайронкунанда ба ҷавобгариӣ маъмурӣ кашида шавад, то ки ҳақиқат дар ғаёлияти мақомоти салоҳиятдор адолат ва ҳақиқат муқаррар карда шавад» [13]. "Мавзӯи далел дар баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, — менависад К. Бабаян, -инъикоси мушаххаси ҳуқуқӣ мебошад ва мавзӯи онро шакли махсуси муроғиавии амалишавии исботнамоӣ ташкил медиҳад. Дар мундариҷаи он факт ва далелҳои мавҷуданд, ки қонунӣ ҳастанд ва аҳамияту тавсифи кирдори ғайриқонуниро, ки ба шахсият зарар мерасонад, танқид мекунад" [14]. Олими намоён Д.В. Горбунов мавзӯи мазкурро ҳамчун доираи шароитҳои, ки дар парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ исбот кардан лозим аст, тавсиф мекунад

[15]. Яъне, исбот намудани далелҳо дар баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури хеле аҳамияти калон дорад.

Оид ба баррасии парванда ҳатман протокол тартиб дода мешавад, ки ба он раисикунанда ва котиби маҷлис имзо мегузоранд. Дар протокол маълумоти зерин дарҷ карда мешавад: сана ва маҳалли баррасии парванда; вазифа, ному насаби судя ё шахси мансабдори ваколатдори баррасикунандаи парванда; ҳодисаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии баррасишаванда; маълумот дар бораи ба мурофиа ҳозир шудани шахсони иштирокчии баррасии парванда ва дар бораи огоҳ кардани шахсони ғоиб; радкуниҳо, дархостҳо ва натиҷаи баррасии онҳо; баёнот, гувоҳӣ, шарҳ ва хулосаи шахсони дахлдори иштирокчии баррасии парванда; ҳуҷҷатҳое, ки зимни баррасии парванда тадқиқ карда шудаанд. Аз рӯи натиҷаи баррасии парванда қарор ё таъинот қабул карда мешаванд. Қабули қарор дар ду намуд тартиб дода мешавад:

1. Қарор дар бораи таъин намудани ҷазои маъмури;

2. Дар бораи қатъ намудани истехсолоти парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури.

Қарор дар бораи қатъ намудани истехсолоти парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури дар ҳолатҳои мавҷуда истиснокунандаи истехсолоти парванда, эълон кардани огоҳии шифоҳӣ, инчунин бо супоридани маводи парванда ба прокурор, мақомоти тафтишоти пешакӣ ё мақомоти таҳқиқ, ба шарте ки ин кирдор (амал ё беамалӣ) дорои нишонаҳои ҳуқуқвайронкунии бошанд, қабул карда мешавад.

Аз рӯи натиҷаҳои баррасии парванда чунин таъинот бароварда мешавад:

- дар бораи супоридани парванда ба мақомоти ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдори ваколатдоре, ки мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъин кардани намуд ё андозаи дигари ҷазои маъмури ё татбиқи дигар чораҳои таъсиррасонӣ ваколатдор аст;

- дар бораи супоридани парванда аз рӯи тобеияти идоравӣ дар ҳолате муайян гардад, ки парвандаи мазкур ба салоҳияти ҳамин субъекти юрисдиксияи маъмури тааллуқ надорад.

Дар ҳолати зарури дар қарор маълумот дар бораи қабулкунандаи ҷарима ва тартиби интиқоли маблағи он, ҷуброни зарари молу мулк, муҳлат ва тартиби пардохти он, ҳалли масъалаҳои молу мулк ва ҳуҷҷатҳои ситонидашуда ва молу мулки ба ҳабс гирифта шуда, баргардонидани молу мулк ва ҳуҷҷатҳое, ки аз муомилоти граждани бароварда нашудаанд, ҳамчунин баргардонидани онҳо ба соҳиби қонуниашон ва ғайра дарҷ мегардад. Оиди ҳалли тақдири молу мулки ҳуқуқвайронкунанда ва ҷаримаи маъмури дар таҷрибаи судӣ бисёр ҳолатҳо дучор меоянд.

Дикқати судяҳо хангоми таъини ҷарима бояд ба он ҷалб карда шавад, ки риояи дақиқи талаботи қонунгузорӣ оид ба асосҳо барои татбиқ ва тартиби ба ҳаёти ғирифтани молу мулк, озод кардани молу мулк аз ҳаёти аз рӯйхат хориҷ намудани молу мулк таъмин карда шавад. Бинобар ин, ба судҳо зарур аст, ки баррасии саривақтӣ, қонунӣ ва асоснокии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриро таъмин намоянд.

Эълони қарор пас аз ба итмом расидани баррасии парванда анҷом дода мешавад. Нусхаи он ба шахси воқеӣ ё намояндаи шахси ҳуқуқӣ, ки нисбат ба онҳо қабул карда шудаанд, инчунин ба ҷабрдида бо хоҳиши ӯ имзохояшонро ғирифта, супорида ё ба ин шахс дар муҳлати се рӯзи баъди қабули қарор раво карда мешавад. Хангоми зарурат нусхаи қарор бояд ба маълумоти маъмурияти ҷои қор, таҳсил ё истиқомати ҳуқуқвайронкунанда фиристониданида мешавад, ё аз натиҷаи баррасии ин парванда аз тариқи воситаҳои ахбори омма ба аҳли ҷомеа иттилоъ дода мешавад.

Ҳамин тавр, баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури аз маҷмуи амалиёти мақомотҳои салоҳиятдор ва шахсони мансабдори онҳо мебошад, ки барои муайян кардани шахси ҳуқуқвайронкунии маъмури содир карда ва таъин намудани ҷазо нисбат ба он иборат мебошад. Мақсади баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури - ин аз мақсади Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури бармеояд, ки аз инҳо иборат аст: ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳифзи саломатӣ, таъмини амнияти санитарии эпидемиологии аҳоли, ҳифзи ахлоқи ҷамъиятӣ, солимгардонии муҳити зист, ҳифзи тартиби муқарраргардидаи амалӣ кардани ҳокимияти давлатӣ, тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ, моликият, пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури.

Пайнавишт:

1. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 26.06.2014г., № 7, ҷ.1 ст.380; 2015 г., № 7-9, ст. 698; 2016 г., № 7, 603; аз 21.02.2018 г. № 1509 аз 29.01.2021с, №1751; аз 20.04.21с.,№1772 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Раҳматулоев А.Э., Шарифов Ф.М. Заминаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии таъини давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон. –Душанбе, 2012.-124 С.;
3. Гоиров Р.Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект: автореф...дисс.к.юр.н. – Душанбе, 2012.-288 с.
4. Литинский Д. А. Вазифаҳои масулияти маъмури // Қонуни маъмури. 2017.- №2.-С.31.
5. Демин А.А. Понятие административного процесса и административно - процессуальный кодекс РФ / Вестник МГУ, серия “Право” 1998, №4, с. 26.
6. Литинский Д.А. Маҷмуи ҷазои маъмури // Таҷқиқотҳои ҳуқуқӣ. 2017. -№2. Р.31

7. Иброҳимов С.И. Такмили ҳуқуқ ва қонунгузорию Чумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлолият. Душанбе: Дониш, 2016.- С. 215.
8. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник. М.: Норма, 2008. С. 607.
9. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Чумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. -Душанбе, 2013. -С.460
10. Булгаков А.Н. Сроки административного расследования по делам о дорожно-транспортных правонарушениях: некоторые проблемы// Административно-правовое регулирование правоохранительной деятельности: теория и практика: материалы III Всерос. науч.-практ. конф. - Краснодар, 2014. С. 48-56.
11. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Чумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. -Душанбе, 2013. -С.462.
12. Агапов А.Б. Административная ответственность: учеб. 3-е изд. перераб. и доп. М., 2007.
13. Мурашов М.Ю. Доказывание по делам об административных правонарушениях в области таможенного дела, совершенного с использованием морских судов(по материалам Дальневосточного региона): дис. ... канд. юрид. наук. -М., 2016.
14. Бабаян К.А. Совершенствование доказывания по делам об административных правонарушениях в области таможенного дела: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Люберцы, 2014.
15. Горбунов Д.В. Доказывание в производстве по делам об административном правонарушении в области дорожного движения: дис. ... канд. юрид. наук. -М., 2006.

Бойматов Х.К.,
магистранти курси дуҷуми ихтисоси
1-24.01.02 – Ҳуқуқшиносӣ

ТАҶЗИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР НИЗОМИ ҶАЪОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Усули таҷзию ҳокимияти давлатӣ маҳсули андешаҳои назариявии мутафаккирони давраи қадим (Арасту) ва давраи асрҳои миёна (Марсилий Падуанский) мебошад. Дар асри XVII бошад, ин усул аз тарафи Ш. Монтески, файласуф, ҳуқуқшинос ва таърихчию франсуз, ба назарияи мустақили ташкилу ҷаъолияти ҳокимияти давлатӣ табдил дода шудааст [10, с.477-479].

Аз он давра инҷониб, яке аз усулҳои асосгуздорандаи конституционализм таҷзию ҳокимияти давлатӣ доништа шудааст, ки мувофиқи он ҳокимияти давлатии ягона ба ҳокимияти мустақил ва ба якдигар вобаста набудани қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ мешавад. Дар робита бо ин, дар баъзе ҳолатҳо ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти муассис, интиҳобӣ ва назоратӣ низ тақсим карда мешавад, таъиноти ин усул дар он ифода меёбад, ки ҷамъиятии

пурраи ҳокимияти давлатӣ дар дасти як шахс ё як мақомот пешгирӣ карда шавад.

Чамъ овардани ҳамаи қудрати давлатӣ дар дасти як мақомот ва ё шахс ногузир ба раванди демократӣ хатар дорад ва ба муқаррар кардани речаи авторитарӣ ва ё диктаторӣ бурда мерасонад. Усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ бори аввал дар Конститутсияи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) соли 1787 татбиқ гашта, дар он се шохаи ҳокимият, на фақат аз ҳамдигар ҷудо карда шудааст, балки онҳо ҳамдигарро тавассути «низоми боздорӣ ва мувозинат» назорат мекунанд. Ҳадафи асосии ин иқдом маҳдуд сохтани қудрати ҳокимияти иҷроия ва пешгирии сӯистеъмол аз мансаб аст. Қадре камтар усули таҷзияи ҳокимият дар давлатҳои парламентӣ татбиқ шудааст, чунки дар онҳо расман ба парламент волоият аз болои мақомоти ҳокимияти иҷроия тааллуқ дорад [12, с. 340].

Дар хусуси моҳияти усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ яке аз таълифкунандагони Конститутсияи ИМА Медисон гуфта буд, ки: «Як идора аз болои идораи дигар назорат намояд». Таълифкунандаи идораи Конститутсияи мазкур ин ғояро шарҳ дода, қайд карда буд, ки Ассамблеяи демократӣ бояд аз тарафи Сенати демократӣ ва ҳардуи онҳо аз тарафи шохаи судии асосӣ дар зерин назорат бошанд. Дар ҳадди муайян маҳдуд кардани шохаҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ барои аз тарафи ҳар яке аз онҳо самаранок амалигардонии ҳокимият ва афзун намудани қудрати он кӯмак мерасонад.

Ҳуқуқшиносони муосир дар хусуси усули таҷзияи ҳокимият дар низоми идоракунии давлатӣ ва амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ андешаҳои худро баён кардаанд. Масалан, профессор Булаков О. Н навиштааст, ки: «Дар масъалаҳои идоракунии давлатӣ ҷои марказиро усули таҷзияи ҳокимият ишғол мекунад. Ҳадафи назарияи таҷзияи ҳокимият барпо кардани роҳи ҳалли самаранок амалӣ намудани мақомоти давлатӣ, муҳайё кардани амнияти шаҳрвандон аз худсарӣ ва сӯистеъмоли ҳокимият, таъмини озодиҳои сиёсӣ мебошад» [9, с. 14-15]. Оид ба вобастагии зарурияти тақсироти ҳокимияти давлатӣ қайд кардааст, ки онро ба се шоха:

- 1) равшан муайян кардани функция, салоҳият ва масъулияти мақомоти гуногуни давлатӣ;
- 2) таъмини имконияти дар асоси конститусионӣ ба яқдигар назорат кардани мақомоти давлатӣ;
- 3) муборизаи самаранок ба сӯистеъмол кардани ҳокимият [9, с. 16].

Дар хусуси мазмун, моҳият ва таъиноти усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар асарҳои олимони Тоҷикистон мулоҳизаҳои

зиёде баён ёфтаанд [7, 8, 5, с. 30-32, 3, с. 109-112, 4, с. 31-38, 2, с. 206]. Таҳлили усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ва хусусиятҳои амалӣ намудани он дар қонунгузорӣ ва таҷрибаи ташкили низоми мақомоти давлатӣ ва муайянсозии салоҳияти онҳо дар асарҳои олимони рус бештар ҷой дорад [1,6,11].

Эътирофи усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар давраи нав, баъди марҳалаи тӯлонии аз тарафи сиёсатмадорон ва олимони шӯравӣ, ба давраи эълони соҳибхитӣрии давлатии собиқ ҷумҳуриҳои Иттифоқи Шӯравӣ рост омад. Дар Эълонии истиқлолияти Тоҷикистон ва минбаъд дар Конститутсияи ҷумҳурии усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ чун яке аз асосҳои сохтори конститутсионӣ муқаррар гардид. Ҳар як шохаи ҳокимияти давлатӣ тавассути мақомоти махсуси давлатӣ амалӣ гардонда мешавад. Ҳар як шоха дорои салоҳияти хоси худ мебошад ва ҳадди он амалӣ намудани ҳодисаи азхудкунии ваколати шохаи дигари ҳокимиятро истисно мегардонад.

Дар Конститутсия меъёри моддаи 9 тавассути муайян кардани таносуби ваколатҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ тибқи муқаррар кардани роҳи ҳалли боздорию мувозинат дар сатҳи муайян кафолат дода шудааст. Инро дар мисоли муайянсозии таносуби меъёрҳои конститутсионӣ дар хусуси ваколатҳои палатаҳои Маҷлиси Олӣ ва Президент нишон додан мумкин аст. Вале бояд эътироф кард, ки иқдоми муайянсозӣ таҳти конститутсионии таносуби шохаҳои ҳокимият чандон устуворӣ пайдо накардааст ва чораи аз тарафи ҳокимияти иҷроия азхудкунии ваколати дигар шохаҳои ҳокимиятро гирифта натавонистааст. Ҳоло пурқудрат гаштани ҳокимияти иҷроия идома ёфта, парламент дар зерӣ таъсиру нуфузи он қарор дорад.

Мувофиқи моддаи 60 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳоро Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст, барои ҷонибдорӣ ба Маҷлиси миллӣ ва мувофиқи моддаи 62 Конститутсия барои имзо ва интишор ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегарданд. Агар Президент ба қонун ё қисме аз он розӣ набояд, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонанд. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо татбиқи муқарраркардаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии такрорӣ қонун дар матни пештар аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муҳлати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамоянд. Татбиқи баррасии қонуни конститутсионӣ аз тарафи Президент

баргардонидашуда, дар Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо чунин тарз сурат мегирад. Дар ҳолати баррасии такрории қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш, агар аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муҳлати даҳ рӯз ба он имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Банди 4 моддаи 69 Конститутсия ба Президент ҳуқуқи Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъин ва озод карданро додааст. Фармон дар хусуси таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои ҳукуматро Президент ба тасдиқи иҷлосияи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамоянд. Мувофиқи банди 5 моддаи 55 Конститутсия фармони мазкур дар иҷлосияи якҷояи палатаҳои Маҷлиси Олӣ тасдиқ карда мешавад.

Дар асоси банди 8 моддаи 69 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номзодии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мекунад. Мувофиқи банди 2 моддаи 56 Маҷлиси миллӣ Раис, муовинон ва судяҳои номбурдаро интиҳоб ва бозхонд карда метавонад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ризоияти Маҷлиси миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад (банди 9 моддаи 69). Ваколати Маҷлиси миллӣ дар ин хусус дар банди 9 моддаи 56 Конститутсия пешбинӣ карда шудааст.

Мувофиқи банди 1 моддаи 69 Президент самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии мамлакатро муайян мекунад. Дар ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Паёми Президент дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ бидуни қабули қарор баррасӣ карда мешавад (банди 6 моддаи 55). Президент дар асоси банди 18 моддаи 69 ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, шартномаҳои байналмилалиро имзо мегузорад ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд. Мувофиқи банди 5 моддаи 57 Маҷлиси намояндагон шартномаҳои байналмилалиро тасдиқ ва бекор карда метавонад.

Ҳолатҳои мазкур заминаи конституционии амалӣ намудани усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ буда, татбиқи воқеии моддаи 9 мебошад. Бо вучуди ин, қайд кардан лозим аст, ки қафолати ҳақиқии усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар таносуби салоҳияти шоҳаҳои ҳокимият ба таври бояду шояд таъмин нагардидааст. Ислоҳоти конституционии соли 1999 татбиқи усули мазкур, роҳҳои амалӣ намудани таҷзияи ҳокимиятро устувор нагардонид ва мавқеи ҳокимияти иҷроияро нисбати ҳокимияти қонунгузор ва судӣ боз ҳам баланд гардонид, ки ин хилофи ҳадафҳои ниҳии давлати

демократии ҳуқуқбунёд мебошад. Дар айни замон, таносуби се шохаи ҳокимияти давлатӣ ба вазъи ҳуқуқӣ ва воқеии парламент ва мақомоти судии ҷумҳурӣ чандон мувофиқ нест. Ин омил ногузир ба ҳалалдор гаштани самаранокии фаъолияти дастгоҳи давлатӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, ҳамчун яке аз асосҳои сохтори конституционӣ эълои шудани усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба шохаҳои ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ бояд на фақат эътироф шавад ва бо ҷораҳои зоҳирии ҳуқуқӣ таъмин гардад, балки ин усул моҳиятан ва амалан дар ташкилу фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ омили муайянкунада бошад. Вайрон шудани ин усул ҳилофи меъёри Конститутсия дар бораи асосҳои сохтори конституционӣ, хусусан, ҳилофи моҳияти давлати ҳуқуқбунёд будани Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Пайнавишт:

1. Барнашов А. М. *Теория разделения властей; становление, развитие, применение.* – Томск: Юрист, 1998.
2. Диноршоев А. М. *Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан.* – Душанбе: ЭР-Граф, 2007. С. 206.
3. Имомов А. *Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашири сеюм.* – Душанбе: ЭР-граф, 2012. С. 109-112.
4. Имомов А. *Мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* – Душанбе: Оли Сомон, 2007. С. 31-38.
5. Имомов А. *Укрепление государственности и формирование гражданского общества в Таджикистане.* – Душанбе: Империял-Групп, 2003. С. 30-42;
6. Кравец И. А. *Формирование Российского конституционализма (проблемы теории и практики).* – Новосибирск: Статут, 2002.
7. Сативалдыев Р.Ш. *Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. 2 т., Т.2.* – Душанбе: Империял-Групп, 2010.
8. Сативалдыев Р.Ш. *Теория государства и права: Учебник.* – Душанбе: Империял-Групп, 2009.
9. *Современный парламент: теория, мировой опыт, российская практика.* – М.: Юрист, 2005. С. 14-15.
10. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи конституционӣ ва ҳуқуқи маъмурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. С.477-479.
11. Энтил Л. М. *Разделение властей: опыт современных государств.* – М.: Норма, 1995.
12. *Юридический энциклопедический словарь. 3-е издание.* – М.: Норма, 2001. С.340.

Абдумаликова М.А.,
магистранти курси дуюми
иҳтисоси 1-26.02.02 – Менеҷмент

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲЛИЛИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ БА ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲО

Мавҷудият ва фаъолияти ҳар як ташкилот бо омилҳои зиёде, ки ба он бо тарзҳои гуногун таъсир мерасонад ва имкони рушд ва стратегияи он таъсири назаррас доранд, пайвастагӣ дорад. Маҷмуи

омилҳои таъсири мутақобила ҳамчун муҳити ширкат, дар идоракунии баррасӣ мешавад, ки аз муҳити беруна ва дохилии иборат аст. Муҳити дохилии манбаи ҳаёти он буда, дорои потенциали зарурӣ барои фаъолияти ташкилот мебошад. Муҳити беруна сарчашмаест, ки ташкилотро бо захираҳои зарурӣ барои дар сатҳи мувофиқ нигоҳ доштани потенциали дохилии он таъмин менамояд [1, 302]. Ташкилот дар ҳолати мубодилаи доимӣ бо муҳити беруна қарор дорад ва ба ин васила имкони фаъолият бурданро таъмин мекунад. Мақола ба таҳлили таъсири ғайримустақими муҳити беруна ба фаъолияти ташкилот бахшида шудааст.

Макромуҳит унсури дуртарини ширкат мебошад. Вай ба ягон ҳолати ширкат таъсир мерасонад, аммо бевосита ба фаъолияти ҷории ширкат таъсир намерасонад. Ҷузъҳои муҳити берунаро, ки ба ҷониби ширкати пурсишшуда бавосита таъсир мерасонанд, дида мебароем:

1. Омилҳои техникӣ – ҷорӣ намудани технологияҳои махсус имкон доданд, ки ба ҷараёни кори мағоза суръат бахшидашуда, бартариятҳои иловагии рақобатӣ ба вучуд ояд. Истифодаи POS-терминалҳо суръати хидматрасонии муштариёро афзоиш дода ва сифати онро ба таври назаррас беҳтар кард.

2. Омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ – аз сатҳи даромади аҳоли, сатҳи бекорӣ, таваллуднокӣ ва сатҳи миқдори таркиби оила иборат мебошад. Сатҳи бекорӣ ба даромади истеъмолкунандагон таъсир мерасонад, аз ин рӯ мағозаҳо ҳадафи гурӯҳҳои даромадашон паст ва миёна қарор мегирад. Сатҳи таваллуд низ муҳим аст, аммо ин омили дарозмуддатест, ки дар тӯли чанд даҳсолаи оянда пешгӯиро талаб мекунад. Аз соли 2000 то соли 2005 сатҳи таваллуд коҳиш ёфт. Ҳиссаи одамони нафақахур ва синни нафақахурӣ зиёд шуд, аз ин ру, дӯкандорон ба эҳтиёҷоти ин категория бештар диққат медиханд.

3. Муҳимтарин омилҳои иқтисодӣ инҳоянд:

- Болоравии нархи нерӯи барқ боиси боло рафтани арзиши интиқоли маҳсулот мегардад, бинобар ин маҳсулоти истеҳсолкунандагони маҳаллӣ рақобатпазир мегардад;

-Ғоизҳои бонкӣ майли поин рафтан доранд, тақрибан дар ҳамаи бонкҳои ин ҷо ғоизи гузориш якхела аст, зеро шартҳои қарздиҳӣ як хел аст;

- муътадили сатҳи таваррум ҳамчун рушди иқтисодӣ ба ширкатҳои тадқиқшаванда ва дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти кишвар таъсири мусбӣ мерасонад.

4. Омилҳои сиёсӣ. Сиёсати роҳбарияти олии кишвар ба дастгирии соҳибкории хурду миёна нигаронида шуда, мақомоти

ичроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳо кӯшиш менамоянд, ки барои рушди соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ фаъолияти соҳибкориро дастгирӣ намоянд.

5. Омилҳои экологӣ – бинобар тағйир ёфтани модели истеъмоли ва майл доштани истеъмолагарон ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ташкилотҳои таҳлилшуда барои коркарди ашёи хоми хушсифат даст мезананд.

Омилҳои ғайримустақими муҳити берунӣ одатан, ба ташкилот ҳамчун омилҳои мустақими ба он таъсир намерасонанд. Аммо роҳбарият бояд онро пайваста таҳлил намояд, зеро муҳити ғайримустақим одатан, нисбат ба муҳити мустақим мураккабтар аст, аз ин рӯ онҳо дар рафти таҳқиқот бештар ба пешгӯиҳо таъя мекунаанд.

Дар асоси маълумоти дар боло овардашуда, мо таҳлили SWOT-ро оид ба омилҳои муҳити берунаи ташкилоти омӯхташаванда мегузаронем, ки он ба мо имкон медиҳад, ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи ширкат, инчунин имконият ва таҳдидҳои муҳити онро муайян кунем.

Тибқи навиштаҳои мазкур матритсаи таъсири тарафҳои қавӣ ва заиф, яъне: SW" - ро месозем.

Ҷадвали 1.

Матритсаи муайянкунии ҷанбаҳои қавӣ ва заиф

	Таъсири қавӣ	Таъсири назаррас	Таъсири миёна	Таъсири ночиз
С	1. Нархи пасти хариди мол. 2. Дастрасӣ ба захираҳои табиғотӣ вучуд дорад. 3. Барои истеъмолкунандагон қулай чойгир будани мағозаҳо. 4. Мавҷудияти майдонҳои калони савдо.	1. Шакли савдо худхизматрасонӣ мебошад. 2. Пойгоҳи молиявии қавӣ вучуд дорад. 3. Вобастагии паст аз таъминкунандагон. 4. Сатҳи баланди омодагии касбии роҳбарон. 5. Обруи мусбии корхона дар байни истеъмолкунандагон ва шарикон.	1. Истифодаи системаҳои муосири ҳисобдорӣ ва назорат. 2. Истифодаи усулҳои муосири савдо. 3. Мағозаҳои Амид ба қисми калони савдои чакана дохил мешаванд 4. Мавҷудияти таҷҳизоти муосир. 5. Музди меҳнати шоистаи коргарон.	1. Баҳисобгирии мутамакказ 2. Хадамоти бехатарии худ. 3. Ҳузури барномасозон ва техникҳое, ки ба барномаҳо ва таҷҳизоти офисӣ хидмат мерасонанд.

В	1. Сифати тайёр кардани кадрҳо.	1. Номукаммалии мол. 2. На ҳама қарорҳои идоракунии иҷро мешаванд.	1. Давра ба давра пайдо шудани номунтазамӣ Садама дар қори таъмини барномасозон.	1. Харочоти баланди нигоҳдорӣ ва хидматрасонии мағозаҳо. 2. Имконияти ногаҳон вайрон шудани таҷҳизоти тичоратӣ.
----------	---------------------------------	---	--	--

Ба ҷиҳатҳои қавӣ чунин омилҳо дохиланд: сифати баланди маҳсулот; нархҳои паст нисбат ба рақибон; мавҷудияти таҷҳизоти баланди технологӣ; обрӯю нуфузи баланди корхона; мавҷуд будани доираи васеи номгӯи мол ва дигар омилҳо, ки дар мусобиқа афзалиятҳои муайян медиҳанд.

Ба тарафҳои заиф чунин омилҳо дохиланд: нарасидани мутахассисон, муаммо бо қори таҷҳизот ва дигар омилҳо, ки рақибон дар онҳо қавӣ ҳастанд. Биёед, матритсаи имкониятҳои «О»-ро созем.

Ҷадвали 2

Матритсаи муайян намудани имкониятҳо

Эҳтимолия ти истифода	Қавӣ	Ба назар намоён	Муътадил	Заиф
Баланд	1. Афзоиши сегментҳои бозор, ки мағозаҳо ба онҳо нигаронида шудаанд. 2. Афзоиши харочоти истеъмоли ба маҳсулот аз ҳисоби афзудани даромади онҳо.	1. Тағйир додани қонунгузори андоз бо мақсади паст кардани меъёрҳои андоз. 2. Рушди иқтисод дар кишвар ва минтақа.	1. Дар шаҳр ташкил намудани банки кадрҳо. 2. Пайдоиши технологияҳои нав дар соҳаи савдои чакана. 3. Тайёр кардани кадрҳо дар системаи корхона.	1. Дастгирии маъмурияти мағозаи Амид 2. Ба эътидол овардани сатҳи таваррум. 3. Устувории қурби асъор нисбат ба асъори асосии хориҷӣ.
Миёна	1. Афзоиши майдонҳои савдои чакана. 2. Паст кардани нархи харид бо роҳи бастанӣ шартномаҳо.	1. Аз тарафи муассисаҳои таълимии шаҳр хатм кардани мутахассисони ба қор тайёр. 2. Баландшавии нархи энергия.	1. Имконияти дефолт.	1. Мустаҳкам намудани мавқеи сиёсати берунии Тоҷикистон.

Кам	1. Суст шудани фаъолияти рақибон. 2. Баланд бардоштани хоҳиши истеъмолекунандагон барои харидани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза.	1.Тағйироти вазъи сиёсии кишвар. 2. Афзоиши сатҳи бекорӣ.	1. Афзоиши суръати таваллуд. 2. Паст шудани меъёри қарздиҳии бонкҳо.	1. Афзоиши шумораи зану шавҳар. 2.Коҳиши сатҳи ҷинояткорӣ
-----	---	--	---	--

Имкониятҳоеро, ки аз муҳити беруна вобастаанд, дида мебароем. Ба он сиёсати мусоиди давлат дар робита бо соҳибкории хурду миёна, беҳтар шудани вазъи иқтисодии кишвар ва минтақа, тамоюли мусбати тағйирёбии вазъи демографӣ, забти сегментҳои нави бозор ва ғайраҳо дохиланд. Матритсаи таҳдиди "Т" -ро месозем.

Ҳамчун заминаи таҳдидҳо, омилҳои зерин ба монанди пайдоиши рақибони нав, аз даст додани ҳиссаи бозор, пайдоиши маҳсулоти ивазкунанда, ноустувории сиёсӣ ва ғ., ки метавонанд ба фаъолияти ташкилот таъсири манфӣ расонанд, вучуд дорад.

Пас аз ба итмом расонидани матритсаи ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф, матритсаи имконияту таҳдидҳо, мо маълумоти бадастомадаро дар маҷмӯъ дар матритсаи SWOT – таҳлил месозем.

Ҷадвали 3

Матритсаи муайян кардани таҳдидҳо

Эҳтимолияти амалисозии таҳдидҳо	Хавф	Вазъияти нугувор	Ҳолати мураккаб	"Зарбаҳои ночиз"
Баланд			1. Баландшавии нархи харид. 2. Нарасидани кадрҳои баландиқтисос дар бозори меҳнат. 3. Пайдо шудани рақиб қавитар.	1. Пурзӯр шудани таъсири рақибон. 2. Баланд шудани сатҳи нишондиҳандаҳои ҷинояткорӣ. 3. Ҳисобҳои хато дар амали роҳбарони корхонаҳо.

Миёна		1. Имконияти аз даст додани сегменти бозор.	1. Баландшавии нархи харид. 2. Тағйирот дар конунгузории андоз дар самти баланд бардоштани меъёрҳои андоз. 3. Пешниҳод намудани шароити мусоиди меҳнат аз ҷониби рақибон (фаъол намудани кормандон).	1. Бад шудани вазъи демографӣ дар шаҳр.
паст	1. Имконияти бастанӣ мағоза аз ҷониби мақомот. 2. Баъда шудани даромадҳои нақлиёт. 3. Вазъияти ноустувор дар кишвар. 4. Ҳолатҳои форс-мажорӣ.	1. Амалҳои ғайриқонунии рақибон. 2. Тағйироти вазъи иқтисодии кишвар.	1. Камшавии сегменти бозор, ки мағозаҳо ба он нигаронида шудаанд. 2. Дар бозор пайдо шудани моли ивазкунанда 3. Баланд бардоштани фоизи қарзи бонкӣ.	1. Суст шудани таъсири сиёсати берунӣ.

Роҳи дигари таҳлили омилҳои беруна, таҳлили STEP мебошад. Таҳлили STEP асбобест, ки барои муайян кардани ҷанбаҳои иҷтимоӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва сиёсии муҳити беруна пешбинӣ шудааст. Ин омилҳо ба стратегияи рушди ҳар як ташкилот таъсир мерасонанд. Дар рафти таҳлил робитаи байни қувваҳои таъсиркунанда таҳқиқ карда шуданд. Азбаски таъсири тағйирот дар макромуҳит номуайян аст, дар доираи васеътарин муайян ва баррасӣ намудани оқибатҳои эҳтимолии онҳо муҳим аст. Дар натиҷаи таҳлили STEP таъсири омилҳои макроэкологӣ дар дохили корхонаи таҳқиқшаванда, инчунин эҳтимолияти (хатар) ҳодиса, эҳтимолияти ба вучуд омадан, дараҷаи аҳамият ва тартиб додани нақшаи амалиёти оянда ба вучуд меояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили муҳити беруна яке аз воситаҳои мебошад, ки роҳбарияти ташкилот барои таҳия ва идоракунии равандро ва захираҳои муҳими беруна истифода мебарад.

Пайнавишт:

1. *Боуман К. Асосҳои идоракунии стратегӣ / Пер. аз англисӣ.- М.: ЮНИТИ, 2003 .- 456с.*
2. *Vissema Н. Идоракунии стратегӣ ва соҳибкорӣ. - М.: Инфра-М, 2002 .- 347 с.*
3. *Данко Т.П. Идоракунии маркетинг. - М.: Инфра-М, 2001 .-349с.*
4. *Идоракунии Дафт Р. - наири б. / Пер. аз англисӣ. - СПб.: Питер, 2006.-864 с. - (Силсилаи «МВА классик»).*
5. *Дракер П.Ф. Энциклопедияи менеҷмент. - М.: Вильямс, 2004 .- 357с.*
6. *Кэмпбелл Д., Стоунхаус Ч., Хьюстон. Б. Идоракунии стратегӣ: Китоби дарсӣ / Пер. аз англисӣ Н.И. Алмазова. - М.: Проспект, 2003 .-336с.*
7. *Лебедев О.Т. Асосҳои идоракунӣ. - СПб.: Нашриёти «МиМ», 2002. - 318 с.*
8. *Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Идоракунии стратегӣ. Курси лексия. - Москва-Новосибирск: Инфра-М, 2001 .- 345 с.*

Муҳитдинова М.М.,
магистранти курси якуми
ихтисоси 1-24.01.02 – Ҳуқуқшиносӣ

Азимзода Ш.Ч.,
капитани милитсия,
Адъюнкти Академияи ВКД ФР
дар вилояти Волгоград

КАФОЛАТҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ пайваста таъкид мекунам, ки: “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, дар он таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонуни тартиботи ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст” [1, с.32]. Чунки тибқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олӣ эътироф намуда, тамоми мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдорро уҳдадор намудааст, ки дар фаъолияти худ, пеш аз ҳама, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ба назари эътибор гирифта, риоя ва иҷрои онҳоро таъмин намоянд [2, с.5].

Ҳамин тариқ, дар низоми роҳу воситаҳои расмӣ ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқи ҳар шахс ба ҳифзи судӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад. Тибқи қонун, ба ҳар кас ҳифзи судӣ кафолат дода шудааст. **Мазмун**и ин меъёр тавассути **ибораҳои ҳаммаъноӣ маъмул**, ба мисли **«кафолати ҳифзи судӣ»**, **«ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ»**, **«ҳимояи судии ҳуқуқи инсон»**,

«ҳуқуқ ба ҳимояи суди одил», «ҳимояи судӣ», ки аз он ҳаман шахсоне, ки дар Тоҷикистон сукунат доранд, истифода меkunанд, ифода карда мешавад, ки аз рӯи табиати ҳуқуқиашон ягона мебошанд [6, с.193].

Ҳифзи судӣ яке аз вазифаҳои давлат ва уҳдадории расмӣ мақомоти он ба шумор меравад ва дар амалияи ҷаҳонӣ ҳамчун шакли самаранокӣ ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс эътироф гаштааст. Сатҳи амалишавии ҳифзи судӣ - яке аз нишондиҳандаҳои воқеияти давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи пешқадами демократӣ аст [7, с.59].

Ҳар як шахс, аз ҷумла иштирокчиҳои муҳофизати ҳақҳои аз ин кафолати конститутсионӣ метавонад истифода намояд, агар ҳуқуқу манфиатҳои вай аз ҳақҳои зарар дида бошад ё ҳуқуқу озодиҳои вай таҳти сӯйиқасди ҳақҳои қарор гирифта бошад ё ҳангоми пешбурди парвандаи ҳақҳои ҳуқуқу озодиҳои вай беасос ва ғайриқонунӣ маҳдуд шуда бошанд.

Ба ҳар кас ҳифзи судӣ дастрас аст, ҳар шахс ҳуқуқ дорад, талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд [2, с.5].

Ҳифзи судӣ яке аз кафолатҳои муҳими қонунӣ, асоснок ва одилона баррасӣ ёфтани парвандаи ҳақҳои аст. Раҳматулоев А.Э. қайд кардааст, ки ин принцип дар марҳилаҳои тасудӣ низ аҳамияти муҳим дорад, зеро дар марҳилаҳои тасудии муҳофизати ҳақҳои таҷриба баъзе аз ҷораҳои пешгирӣ ва иҷрои амалҳои ҷудоғонаи муҳофизатӣ бо иҷозати суд амалӣ мешаванд, ки ифодакунандаи як шакли ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс аз амалҳои ғайриқонунӣ ва шакли муҳими назорати судии риоя ва иҷрои қонун аст [5, с.42].

Ба андешаи мо, мазмуни ҳифзи судӣ набояд дар шакли маҳдуд баён шуда [7, с.65], танҳо таҳти ҳимояи мақомоти судӣ қарор гирифтани ҳуқуқу озодиҳои шахсро ифода намояд. Баръакс, ҳифзи судӣ таҳти ҳимояи расмӣ давлат ва тамоми мақомоти давлатиро ифода намуда, кафолати таҳти ҳимояи давлат қарор доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро бояд дар бар гирад.

Ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс дар амал таҷриба шудани яке аз меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро (м.19) таъмин менамояд. Ин меъёри Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва мустақиман амал мегардад.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, аз ҷониби тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ҳифз мегарданд. Аммо ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ҳуқуқу озодиҳои дигар шахсон набояд маҳдуд, вайрон ё ҳалалдор

карда шаванд.

Тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Эъломияи ҳуқуқи башар (м.8) пешбинӣ мекунад, ки дар сурати вайрон шудани ҳуқуқи манфиатҳои худ, ҳар фард ҳуқуқ ба ҳимояи суди босалоҳият дорад, ки тибқи қонунгузориҳои миллии таъсис дода шудааст ва амал мекунад. Мувофиқи моддаи 6 Конвенсияи Аврупо ҳуқуқи шахс ба ҳимояи суди босалоҳият, бегараз ва мустақил аз ҳама гуна айби эълоншуда, ба баррасии ошкорои муҳокимаи судӣ қафолат дода мешавад [4, с.40].

Моддаи 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи судии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро аз ҳама ҳуқуқвайронкунӣ, амалу кирдорҳои ғайриқонунӣ шахсони мансабдор ва мақомоту идораҳо қафолат додааст.

Агар ба амалишавии ҳуқуқи шахс ба ҳимояи судӣ дар пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ диққат диҳем, мақомоти ваколатдори давлатӣ вазифадор шудааст, ки ҳуқуқи озодиҳои шахсро, ки дар муҳофизати судии ҷиноятӣ иштирок мекунанд, ҳимоя намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо шароит фароҳам оваранд, барои қонун намудани талаботи қонунӣ иштирокчиёни муҳофизати судӣ сари вақт чораҳо андешанд. Тавони зараре, ки ба шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар натиҷаи риоя накардани ҳуқуқи озодиҳои ӯ расонида шудааст, бояд тибқи муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯёнида шавад [3, 5-6].

Бо мақсади пешгирии шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шарафи суд, судяхоро зарур аст, ки агар ҳангоми баррасии судии парвандаи ҷиноятӣ риоя накардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд, инчунин риоя накардани муқаррароти қонун, ки зимни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, баррасии судӣ ошкор гардад, нисбат ба онҳое, ки ба камбудӣ роҳ додаанд, ғавран ва қатъиян таъиноти (қарорҳои) хусусӣ бароранд.

Ҳангоми баровардани ҳукми сафедкунанда ё қарор дар бораи қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ суд, судяхо дар ҳама ҳолат бояд таъинот, қарорҳои хусусӣ қабул намуда, дар он масъалаи дар бораи ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахсони мансабдор (муфаттиш, таҳқиқбаранда, прокурор ва ғайра), ки дар ғайриқонунӣ дастгир кардан, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахси бегуноҳ айбдор мебошанд, ба миён гузоранд.

Амалишавии ҳуқуқи шахс ба ҳимояи судӣ ҳамчун зухуроти ҳуқуқию иҷтимоӣ аз низоми қоидаҳо ва муносибатҳои ҳуқуқӣ иборат аст, ки дар натиҷа ҳалли одилонаи баҳси ҳуқуқӣ, барқарор

карда шудани ҳукуку манфиатҳои шахс таъмин мешавад. Ин ҳукук на танҳо ба баррасии суди марҳилаи аввал, балки нисбати тамоми дигар марҳилаҳои судӣ (марҳилаҳои тосудӣ кассатсионӣ, назоратӣ) низ паҳн мешавад.

Ҳукуқи конститутсионии ҳар шахс ба ҳимояи судиро дар шакли васеъ ва маҳдуд ифода кардан мункин аст. Дар шакли маҳдуд ҳукук ба ҳимояи судӣ (давлатӣ) имконияти кафолатноки муроҷиат кардан ба мақомоти судӣ (давлатӣ) ва барқарор гаштани ҳукуку озодӣ ва манфиатҳоро ифода менамояд, дар шакли васеъ маҷмуи имкониятҳои ҳукуқии муроғиавӣ ва моддиро дарбар мегирад, ки бе ягон монеа муроҷиат кардан барои ҳимояи судӣ (давлатӣ), самаранокии адолати судӣ, сари вақт ва пурра барқарор шудани ҳукуқҳои вайроншударо таъмин менамоянд.

Аз ин лиҳоз, ҳукуқи шахс ба дастрасии ҳимояи судӣ (давлатӣ) зухуроти мураккаб, гуногунҷабҳаи ҳукуқӣ доништа мешавад, ки амалӣ гаштани он на танҳо бо ёрии меъёрҳои конститутсионӣ, балки бо қонунгузори муроғиавии ҷиноятӣ, граждонӣ, маъмурий ва байналмилалӣ таъмин мешавад. Ҳукук ба ҳимояи судӣ дар низоми шаклҳои ҳукуқии ҳимоя на танҳо воситаи самараноки ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд, балки кафолати таъмини риоя ва иҷрои ҳукуқҳои конститутсионӣ, амалӣ шудани принципҳои адолати судӣ ва воситаи муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ аст.

Пайнавишт:

1. *Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2016.* – Душанбе: Шарқи Озод, 2016. - 39с.
2. *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйиру иловаҳо аз солҳои 1999,2003,2016).* – Душанбе: Шарқи Озод, 2016. – 35с.
3. *Кодекси муроғиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* - Душанбе: Матн, 2021. – 442с.
4. *Международные акты о правах человека: Сборник документов.* - М.: Лань, 2000. – 541с.
5. *Раҳматуллоев А.Э. Муроғиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Нашири 2.* -Хуҷанд: Хуросон, 2017. – 656с.
6. *Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳукуқ, профессор М. А. Маҳмудов.* – Душанбе: Ирфон, 2009. - 655с.
7. *Юлдошев Р.Р. Муроғиавии ҷиноятӣ: Китоби дарсӣ.*– Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 556с.

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ИНТИҲОБОТ

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба муайянсозии маҳҳуми ҳуқуқи интиҳоботӣ фикру мулоҳиза ва таърифҳои гуногун мавҷуд мебошанд. Дар ҳамаи таърифҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ баъзе чӯзҳо тақрор меёбанд. Яке аз онҳо тақдиқи падидаи ҳуқуқи конститутсионӣ будани ҳуқуқи интиҳобот ҳамчун навъи ҳуқуқӣ мебошад. Масалан, профессор Иванченко А.В. навиштааст, ки: “Ҳуқуқи интиҳоботӣ дар давлатҳои демократии мутараққӣ чун категорияи ҳуқуқӣ – ин падидаи ҳуқуқи конститутсионӣ, низоми меёрҳои ҳуқуқиест, ки дар қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меёрии ҳуқуқӣ (сарчашмаҳои ҳуқуқӣ) ифода ёфта, муносибатҳои қамъиятӣ, фаъолияти субъектҳои танзим менамоянд, ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳо дар сатҳи амалӣ намудани ҳокимиятдории халқ – интиҳоботи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти интиҳобии худидоракунии маҳаллӣ муқаррар мекунад” [4, с.338-345]. Мазмуни ҳуқуқи интиҳоботӣ - ин шакли усулҳо, ҳолатҳо ва қафолати давлат муқаррар қардааст, ки тавассути онҳо интиҳобот баргузор қарда мешавад, ҳизбҳои сиёсӣ, комиссияҳои интиҳоботӣ, дигар мақомот, субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҳамаи давраҳои маъракаи интиҳобот оид ба тайёр ва гузаронидани интиҳобот вақолатдор қардашуда, амалҳо соқир қарда шуда ва қарорҳо қабул қарда мешаванд. Усулҳо ва қафолатҳо дар қонунҳо нишон дода мешаванд ва онҳо ба асос гирифта ва тақбиқи онҳо таъмин намудан, шарти риояи меёрҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ -демократӣ мебошад.

Ҳуқуқи интиҳоботиро профессор С.А.Авақян низ яке аз зерсоҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ мешуморад, ки аз маҷмуаи меёрҳои конститутсионӣ иборат буда, усулҳои низоми интиҳобот, тартиби аз тарафи аҳоли тайёр ва гузаронидани интиҳоботи вақилон ва шахсони мансабдори интиҳобии мақомоти ҳокимияти маҷури ҳуқуқи интиҳоботӣ бо мазмуни объективӣ (воқеӣ) муайян менамояд. Ё ҳуқуқи интиҳоботиро бо мазмуни субъективӣ (қардӣ) ҳамчун ҳуқуқҳои қардии шаҳрвандон ба интиҳоб қардан ва интиҳоб шудан, иштирок қардан дар ҳамаи қарабиниҳо оид ба тайёр ва гузаронидани интиҳобот, аз қумла овоздихӣ истифода бурданро дуруст мешуморад [1, с.162].

Ба фикри профессор В.В.Маклаков дар зери мафҳуми “интиҳобот” расмиёти таъсиси мақомоти давлатӣ ё ваколатдор намудани шахси мансабдор фаҳмида мешавад, ки аз ҷумла тавассути овоздиҳии шахсони ваколатдор дар шароите, ки ба ҳар як мандати дар ҷунин шароит пешниҳодшуда, бо тартиби муқарраршуда ду ё зиёда аз он номзадҳо даъво доранд, ифода мекунад. Таърифи мазкур имкон медиҳад, ки интиҳобот аз дигар расмиёти таъсиси мақомоти давлатӣ ва ваколатдор намудани шахсони мансабдор, аз ҷумла аз таъин намудан, ки тавассути дастачамъӣ бо роҳи овоздиҳии шахсони ваколатдоршуда амалӣ мегардад, фарқ кунонида шавад.

Профессор Кутафин О.Е. менависад, ки ҳамчун маҷмуаи меъёрҳои конституционӣ, ҳуқуқи интиҳоботӣ қисми муҳими таркибии ҳуқуқи конституционии Федератсияи Руссияро ташкил менамояд, яке аз ҳама муҳимтарин падидаҳои он буда, ҷунин муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамояд, ки масалан, дар интиҳоботи Президент, вакилони мақомоти қонунгузории (намояндагии) ҳокимияти федератсия ва субъектон ҳамчун дар интиҳоботи мақомоти иҷроияи ҳокимият ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба вучуд меоянд.

Моҳияти интиҳобот ва фарқияти он аз таъин кардан ба мансаби давлатӣ дар он аст, ки чандин номзадҳо ё аз бисёр номзадҳо як кас интиҳоб карда шавад. Тавассути интиҳобот мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ – парлумон, сарвари давлат, баъзе вақт ҳукумат, мақомоти маҳаллии намояндагии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти судӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ таъсис меёбанд. Интиҳобот шакли асосии ташкили мақомоти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мебошад, вале он аз мавзӯи мо берун аст, зеро ки онҳо тавассути меъёрҳои корпоративӣ амалӣ карда шуда, ба ҳуқуқи интиҳобот рабт надоранд.

Таърифҳои дар боло овардашудаи мафҳуми ҳуқуқи интиҳоботро ба асос гирифта, таърифи зеринро ба эътибори хонанда пешкаш менамоем: ҳуқуқи интиҳобот – падидаи ҳуқуқӣ – конституционӣ буда, аз маҷмуаи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки раванди интиҳоби номзадҳоро ба мақомоти намояндагӣ ва ба мансабҳои интиҳобӣ танзим менамояд [3, с.57].

Мавзӯи ба танзимандозии ҳуқуқи интиҳобот (предмет) усулҳои асосии ҳуқуқи интиҳобот; талаботҳои, ки дар назди интиҳобкунанагон ва номзадҳо ба мансаби интиҳобӣ пешниҳод карда мешаванд; тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоте, ки бевосита кори ташкил ва гузаронидани интиҳоботро амалӣ менамоянд; вазъи субъектҳои маъракаи интиҳоботӣ ва овоздиҳӣ;

тартиби муайянсозии натиҷаи интиҳобот; воситаи арз кардани вайронкунӣ дар рафти маъракаи интиҳобот ва овоздиҳӣ ва эътироз намудан аз натиҷаи интиҳобот мебошанд.

Ҳукуки интиҳоботӣ ҳамчун шакли бевоситаи таҷассуми ҳокимияти халқ бо ҳукуку озодиҳои сиёсии шаҳрвандон дар пайвандӣ амал мекунад. Ҳукуки фардии шаҳрвандон ба иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ заминаи моддии интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мансабҳои интиҳобии давлатӣ мебошад. Муайянсозии объект ва субъектҳои ҳукуки интиҳоботӣ низ бо ҳамин омилҳо алоқаманд аст.

Дар марҳилаҳои муосир таъмини кафолати ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон на фақат масъалаи сатҳи сиёсати дохилии шаҳрвандон, сиёсати дохилии давлатҳо, балки дар зери диққат ва эътибори созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ низ мебошанд. Аз ҷумла, ҳукуки интиҳоботӣ ҳамчун яке аз ҳукукҳои муҳимтарини сиёсии шаҳрвандон, махсусан зери диққат гирифта шуда, дар санадҳои ҳукуки байналмилалӣ инъикос ёфтаанд. Дар эълонии умумии ҳукуки башар, ки 10-уми декабри соли 1948 Ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид тасдиқ кардааст, гуфта шудааст, ки: “Ҳар як инсон ҳақ дорад, бевосита ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шудаанд, дар идораи корҳои кишвари худ ширкат намояд. Идораи халқ бояд асоси қудрати ҳукумат бошад; идораи мазкур бояд дар интиҳоботи давра ба давра ва бидуни сохтакорӣ, ки дар сурати мавҷудияти ҳукуки интиҳоботи умумӣ ва баробар бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ ё тавассути шаклҳои дигари баробар, ки овоздиҳии озодонаро таъмин менамоянд, ба амал бароварда мешавад” (моддаи 21) [8, с.11]. Ҳукуки шаҳрвандон ба иштирок дар корҳои давлатӣ бевосита ё тавассути намояндагони озодона интиҳобшуда, интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан дар интиҳоботи воқеии даврӣ, дар асоси ҳукуки интиҳоботи умумӣ ва баробар бо овоздиҳии пинҳонӣ гузаронидашаванда, ифодаи озодонаи иродаи интиҳобкунандагонро таъмин мекунад. Чунин талабот дар Пакти байналмилалӣ дар бораи ҳукукҳои фитрӣ ва сиёсӣ, ки Ассамблеяи Генералии СММ соли 1966 эълон ва аз 23 март соли 1976 эътибор пайдо карда, ҷой дорад.

Ба ҳамин тариқ, низоми интиҳоботи амаликунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо раёйпурсии соли 1999 робита дорад, тавассути истилоҳоти конституционӣ, қабули қонунҳои нави конституционӣ, қонун ва санадҳои меъёрии ҳукуки дахлдор мазмунӣ ҳукукӣ пайдо кардааст.

Маврид ба таъкид аст, ки нақш ва мавқеи интиҳобот дар ҳаёти сиёсии кишварҳо на танҳо аз шумораи мақомот ва шахсони

мансабдори интихобӣ, балки аз аҳамияту эътибори воқеии ин мақомот ва шахсони мансабдор вобаста аст [6, с.113-114].

Парламент аз нигоҳи ҳуқуқӣ мақоми аз ҷониби мардум созмондодашуда мебошад. Тибқи тасаввуроти кӯҳнаи англисӣ - «ҳар як англис дар парламент шахсан ҳозир аст, зеро дар он намояндагони интихобкардаи он ҷаъолият мекунанд» [7, с.136-137].

Дар осори илмӣ таърифҳои бевосита муайянкунандаи мафҳуми интихобот низ ҷой доранд ва муаллифонашон кӯшидаанд, ки бо сарфи назар кардан аз ҳар гуна эҳсосоти сиёсӣ иҷтимоӣ, онро ба сифати ниҳоди ҳуқуқӣ асосӣ муайян кунанд. Масалан, профессор В.В. Маклаков чунин навиштааст: «Дар ҳуқуқи асосӣ ба василаи истилоҳи «интихобот» тартиби ташкилӣ мақоми давлатӣ ва ё бархурдор сохтани шахси мансабдор аз салоҳиятҳо, ки аз роҳи овоздиҳии афроди ҳақдошта татбиқ мешавад, ба шарте ки барои ҳар як ваколати тибқи тартиби муайян пешниҳодшуда ду ва ё зиёда аз он номзадҳо тавонанд довталабӣ кунанд, муайян мегардад» [5, с.402].

Муборизаи ошкорои пешазинтихоботӣ ҷаъолияти шаҳрвандонро раванку равнач медиҳад, онҳо ба ҳаёти сиёсӣ майлу рағбат зоҳир мекунанд. Азбаски ин мубориза хеле тезутунд ва бо эҳсосот мегузарад, барои пешгирию роҳ надодан ба вайронкунии қоидаҳои интихоботи озод санадҳои байналмилалӣ чандин меёрҳоеро тавсия менамоянд, ки риоя кардани онҳо хеле муфид аст. Ин меёрҳо одатан дар санади миллӣ оид ба интихобот инъикос мешаванд. Мушоҳидачиёни хоричӣ, ки дар интихобот иштирок меварзанд, ба он бештар эътибор медиҳанд, ки ин меёрҳо то кадом дараҷае риоя мегарданд. Дар ниҳояти қор интихобот нишондиҳандаю намунаи моҳияти ҳар як давлат мебошад.

Муносибатҳои ҷамъиятии интихобот яке аз муносибатҳои муҳимтарини ҳуқуқи сиёсӣ буда, бо муносибатҳои дигари ҷамъияти сиёсӣ дар пайвастагӣ амал мекунанд. Дар байни муносибатҳои ҷамъиятии сиёсӣ-ҳуқуқии дар соҳаи ҳуқуқи конституционӣ амалкунанда, муносибатҳо ба интихобот ҷойи хоса доранд. Зеро ки онҳо дар робита бо чандин падидаҳои ҳуқуқӣ-конституционӣ амал мекунанд. Муносибатҳои интихобот ҳамчун қисми таркибии демократия, нишондиҳанда, яъне зухуроти он мебошад. Мувофиқи моддаи якуми Конститутсия Тоҷикистон давлатӣ демократӣ аст ва ин моҳияти давлат асосан тавассути раъйпурсии умумихалқӣ ва интихоботи умумӣ зоҳир мегардад. Бинобар ин, дар бобу моддаҳои дигари Конститутсия ҳуқуқи интихобот ва роҳҳои амалӣ намудани он муқаррар карда шудааст. Ҳуқуқи интихобот яке аз ҳуқуқҳои асосии сиёсии шаҳрвандон буда, субъекти муносибатҳои ҳуқуқии

сиёсӣ будани шахрванд ва вазъи ҳуқуқии ӯро умуман пурра менамояд. Тавассути интиҳоботи умумӣ соҳибхитиёрии халқ равшан таҷассум меёбад.

Бо роҳи амалӣ намудани ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мансаби олии давлатӣ, ба мақомоти намояндагии олий ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ба мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахрванд дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат имкони иштирок кардан пайдо мекунад. Амалӣ намудани ҳуқуқи интиҳоботи шахрванд воситаи санҷидашудаи ба таври қонунӣ ташкилҳои мақомоти номбаршуда ва салоҳиятдор гаштани онҳо мебошад. Ғайр аз интиҳоботи умумӣ бо ҳар роҳи дигар ташкилҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, хусусан, мақоми Президент, мансаби раисони воҳидҳои марзӣ маъмурӣ ва мақомоти намояндагии олий ва маҳаллии давлатӣ дар ҳадди қонунӣ амал кардани онҳоро таъмин карда наметавонад. Вобаста ба ин омил, дар муайян кардани ҷои низом ва ҳуқуқи интиҳобот дар низоми ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд, ки онҳоро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Якум, низоми интиҳобот яке аз сифату нишондиҳандаи муҳимтарини таҷассуми демократия, зухуроти демократия, воситаи татбиқи демократия мебошад. Тартиби ташкил ва гузаронидани интиҳобот, усулҳои асосии он бояд дар заминаи устувори роҳҳои демократӣ, ошкоро ва озод амалӣ шуда, иштироки шахрвандони синни балоғатро дар интиҳобот пурра таъмин намояд. Ташкили интиҳоби президент ва вакилони халқ яке аз роҳҳои ба ҳаёти сиёсӣ, ба идораи давлат ва ҷомеа, ба худидоракунии маҳаллӣ ҷалб кардани миллионҳо нафар шахрвандон мебошад. Онҳо дар интиҳобот на фақат чун овоздиҳанда, балки ташкилкунандаи маъракаи интиҳобот низ ҳастанд. Шахрвандон хоҳ ба сифати интиҳобкунанда, хоҳ аъзои комиссияи интиҳобот ва хоҳ аъзои гурӯҳҳои ташаббускор имконияти фаъолона иштирок кардан дар интиҳоботро доранд.

Маъракаи интиҳобот ягона чорабинии сиёсӣ аст, ки дар он ҳамаи қишрҳои ҷомеа, аҳолии маҳалҳо ва тамоми мамлакат мавзӯи гуфтугӯи ошкоро доранд. Дар раванди мувоҳишаҳо намояндагони ҳамаи қишрҳои ҷомеа иштирок карда метавонанд ва он яке аз роҳи ҷалби афкори ҷомеа мебошад. Сатҳи ошкоро ва кушоди ибрази назарҳо ба сифати маъракаи интиҳобот, ба интиҳоби корпуси вакилон ва мазмуну самаранокии фаъолияти ҳудӣ мақомоти интиҳобӣ таъсири калон дорад. Маҳз дар маъракаи интиҳоботи умумӣ шакли ҳуқуқӣ гирифтани ташкил ва фаъолияти мақомоти

интихобии давлатӣ, далели сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ мебошад. Хулоса, раванди интиҳобот шакли муҳимтарини демократияи бевосита буда, дар он ҳокимиятдории халқ ҳарчи бештар зоҳир мегардад.

Низоми интиҳобот ва заминаю усулҳо, мувофиқи талаботи қонунҳо дуруст ва беғараз ташкил кардану ҷамъбасти он намунаи равшани ҳар як речаи сиёсӣ ва демократия аст. Тибқи ин омил, ба то кадом дараҷа қушод ва дар асоси ошкорбаёнӣ, шаффоф ва алтернативӣ озодона баргузор гаштани интиҳобот, ба низоми демократии мамлакат назорати байналмилалӣ баҳо медиҳанд. Ҳоло иштироки нозирони хориҷӣ дар маърақаҳои интиҳоботӣ ба ҳукми анъана даромада, дар сатҳи баланди қонунҳои конституционӣ пешбинӣ карда шудаанд. Хусусан, барои мамлакатҳои дар зери маҳакҳои аврупоӣ қарордошта, иштироки намоёндогони давлатҳои аъзои ТАҲА (ОБСЕ) омили муҳими муайяннамоии риоя шудани талаботи қонунҳо ва қолабҳои демократии интиҳобот мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози соҳибхитӣ гардидани худ аъзои созмони мазкур буда, дар фазои аврупоии қолабҳои демократӣ қарор дорад ва аз тарафи нозирони байналмилалӣ баҳои додашуда ба маъракаи интиҳобот яке аз омили муайян кардани қонунӣ, ошкоро ва одилона баргузор гаштани интиҳобот ва ё ба сохтакорӣ роҳ додани речаи сиёсии ин ё он мамлакат аст. Аз ин рӯ, низоми интиҳобот қисми таркибии демократия, беҳтарин нишондиҳандаи воқеӣ, ҳуқуқӣ ё қалбақӣ донишгари он мебошад. Дар таҷрибаи маърақаҳои интиҳоботи президентӣ ва парлумонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки садҳо нозирони байналмилалӣ ба ҳукми анъана даромадааст ва онҳо ба сатҳи ташкил ва гузаронидани маъракаи интиҳобот шинос гашта, баҳои ҷамъбасти худро медиҳанд.

Сатҳи демократӣ баргузор гаштани интиҳоботи президент ва вакилони халқ на фақат бо иштироки озодонаи шаҳрвандон дар овоздиҳӣ вобаста аст, балки бештар ба дуруст ташкил кардани шароити мусоид барои овоздиҳӣ, беғаразона ҷамъбаст ва эълон кардани натиҷаи он алоқаманд аст. Чунки голибан нерӯҳои сиёсӣ ва мансабдороне ёфт мешаванд, ки аз ҳеҷ сохтакорӣ рӯй наметобанд ва тайёранд, ки ба ҷои натиҷаи ҳақиқии овоздиҳӣ дар интиҳобот маълумоти қалбақӣ пешниҳод намоянд. Бинобар ин, дар ҳар як давраи маъракаи интиҳобот қатъӣ ва беғараз риоя кардани қоидаҳои интиҳобот омили муҳими демократия мебошад. Дар ҳамин асос, аксарияти таҳқиқотчиёни падидаи низоми интиҳобот чунин мешуморанд, ки дар низоми ҳуқуқи конституционӣ падидаи мазкур аҳамияти мустақил дорад ва аз ин рӯ, бояд он дар фасли

алоҳида, берун аз мавзӯи ташкилѐбӣ ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ омӯхта шавад, зеро ки ин омил барои кушода додани моҳияту мазмун ва аҳамияти низоми интиҳобот дар муайян кардани вазъи ҳуқуқии шаҳрвандон, дар нишон додани тартиби ташкили мақомоти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ хеле муҳим аст [3, с.315-317].

Мавҷудияти давлатии демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бе ташаккули ақидаҳо ва арзишҳои сиёсӣ, бе иштироки бошууронаи шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ (хусусан интиҳобот) имконнопазир аст. Аз ин рӯ, дар давлати демократӣ ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ аз ҷониби шуури умумии ҷамъиятӣ на ҳамчун зухуроти дуюминдараҷа, балки ҳамчун яке аз арзишҳои гуманистӣ қабул карда мешавад, ҳуқуқҳои сиёсӣ дар низоми ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд гурӯҳи алоҳидаро ташкил дода, ҳамчун махсусияти ҷудонопазири ҷомеаи мутамаддин баромад мекунад. Интиҳобот низ яке аз унсурҳои ҷомеаи мутамаддин ба ҳисоб рафта, тариқи он ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон дар мувофиқа бо қонуну меъёрҳои ҳамон давлат амалӣ карда мешавад. Дар замони муосир интиҳобот ҳамчун раванд ҳам дар сохти давлатдорӣ демократӣ ва ҳам ғайридемократӣ (авторитарӣ, тоталитарӣ) ба таври васеъ истифода бурда мешавад (новобаста аз он ки дар чунин сохти давлатдорӣ принципҳои интиҳоботӣ дуруст ба инобат гирифта мешавад ё не).

Интиҳобот ба мақомоти намояндагии ҳокимият ва раъйпурсии умумихалқӣ асосан дар ҳамаи давлатҳо мутобиқи қонунгузории махсус дар бораи интиҳобот ва раъйпурсӣ гузаронида мешаванд. Қонунгузории ҳар давлат тартиби баргузории интиҳоботро бо таври гуногун муайян кардааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳобот ва раъйпурсӣҳо дар асоси ҳуқуқи интиҳоботӣ умумӣ, баробар ва бевосита бо овоздиҳии махфӣ гузаронида мешаванд.

Хулоса, барои шаффоф ва бенуксон доир намудани интиҳобот дар қонунгузорӣ чораҳои дахлдор андешида шудааст. Аз ҷумла, пешбинӣ гардидани ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои даҳлат намудан ба раванди интиҳобот. Ин тадбир барои дар асоси принципи озод, баробар, умумӣ ва мустақим доир намудани интиҳобот шароит фароҳам меорад.

Пайнавишт:

1. *Авакьян С.А. Конституционное право России: Учебный курс. 2-е изд., -В 2 т. Т.2. -М.: Норма, 2007. - 679 с.*
2. *Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2007 - 272 с.*

3. *Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 496 с.*
4. *Конституционное право: Учебник /Отв. ред. В.В.Лазарев. –М.: Норма, 1999. – 539 с.*
5. *Маклаков В. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. 4-е издание.- М.: Норма, 2009. – 477 с.*
6. *Ҳомидов Х. Ҳуқуқи асосии (конституционии) мамлакатҳои хориҷӣ. Қисми умумӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 500 с.*
7. *Рейснер М.А. Основные черты представительства// Конституционное государство. 1905.- № 5.*
8. *Ҳуқуқи инсон: Маҷмуи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои милли дар 8 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 2010. – 459 с.*

Қосимова Н.И.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1-25 01 04 –
Молия ва қарз

СИЁСАТИ ҚАРЗИИ БОНК ВА МЕХАНИЗМИ ТАТБИҚИ ОН ДАР ТАЪЛИМОТИ МОЛИЯВИИ СОҲИБКОРОНИ ХУРДУ МИЁНА

Сиёсати қарзӣ яке аз муҳимтарин санадҳои ташкилоти қарзӣ ба шумор меравад, ки самти пешрафти бонки тичоратиро ба ҳисоб мегирад. Ба сифати таҳия ва коркарди он на фақат ғоиданокии бонки тичоратӣ, балки вазъи мустаҳками он дар бозори ҳадамоти бонкӣ ҳам вобаста мебошад. Маҳз сиёсати қарзӣ самаранокии маблағгузориҳои қарзии бонки тичоратиро муайян менамояд [1].

Раванди таҳияи ҳадафҳои глобалӣ, ниҳой ва таъҷилӣ, одатан аз таҳлили вазъият дар бозори қарзӣ, имконоти бонк ҳамчун шарикони бозор ва мавқеи ҳарифони асосии он оғоз мешавад. Ин гуна таҳлил имконият медиҳад, ки ҷанбаҳои пурқуввату заифи бонки тичоратӣ дар фаъолияти қарзӣ ошкор карда, афзалияти он баҳо дода, ҳамзамон зарфияти бозори қарзӣ дар соҳаҳои муайяни хизматрасониҳои қарзӣ аниқ карда шавад. Пас аз ин имконияти қарзии бонк, имконоти захиравии он, мавҷудият ва ихтисосмандии кормандон, таъминот бо маводи методии гузаронидани амалиёти қарзӣ дар бонк, ҳаياتи пойгоҳи мизочӣ ва норасоии он дуруст баҳогузорӣ шуданаш зарур аст. Дар асоси натиҷаҳои таҳлил ва баҳогузорӣ зинабандии ҳадафҳои сиёсати қарзӣ таҳия карда мешавад. Лекин барои он ки чиҳати амалисозии ҳадафҳои муқарраршуда дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати қарзӣ шароити муосир фароҳам гардад, нисбати ҳар кадом ҳадаф андешидани вазифаҳои мушаххас ва роҳҳои ҳалли онҳо зарур хоҳад буд. Масалан, ҳадафи

«муътадилсозии портфели қарзӣ» дар сурати ҳал намудани вазифаҳои зерин имконпазир мешавад:

- азнавсозии портфели қарзӣ ба манфиати амалиёти сердаромадтари қарзӣ;

- коркарди навъҳои нави хизматрасонии қарзӣ барои мизочон;

- дигаргунсозии сиёсати минтақавии қарзӣ;

- кам намудани таваккали қарзӣ ва ташаккули захираҳои суғуртавии ба сатҳи онҳо баробарбуда;

- коркарди услубҳои мукамалтари баҳодихии қудрати қарзгирӣ доштани қарзхонҳо;

- пурзӯр намудани талабот нисбат ба таъмини бозгашти қарз;

- тасҳеҳи технологияҳои додани қарз;

- ташкил намудани портфели муназзами қарзӣ аз рӯи муҳлат, навъҳои қарз ва ҳислати таъминотӣ ва ғ.

Агар ҳадафи таъҷилии сиёсати қарзии бонк «муътадилсозии пойгоҳи мизочӣ оид ба амалиёти қарзӣ» бошад, он гоҳ вазифаҳо нисбати амалӣ намудани ҳадафи мазкур ба тариқи зерин хоҳанд буд:

- муайян намудани гурӯҳҳои афзалиятноки мизочӣ ва баҳодихии ҳислатҳои матлуботии онҳо;

- коркарди тадбирҳо оид ба ҷалбсозии мизочони афзалиятдор (дигаргунии сиёсати ғоизӣ, пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзнок, беҳтар намудани шароити хизматрасонӣ, тайёрии шоистаи кормандони бонк аз нигоҳи тахассусмандӣ ва раванӣ);

- тайёр кардани навъҳои нави ҷолибтари қарзҳо;

- муайян намудани мизочони нисбати қарз «ногувор» ва ба вучуд овардани шароити иқтисодӣ ва раванӣ барои онҳоро тадричан аз ҳайати пойгоҳи мизочии бонк танг карда баровардан [3].

Дар раванди ташаккули ҳадафҳои сиёсати қарзӣ давраи муҳимтарин назорат аз болои амалишавии онҳо, вазъияти феълӣ ва тасҳеҳи минбаъдаи ҳадафҳо маҳсуб мешавад. Барои он ки сиёсати қарзӣ самарабахш бошад, он бояд ҳадафҳои мулоҳизакорона ва саҳеҳшуда доштани вочиб аст. Бонки алоҳидаи тиҷоратӣ системаи мураккаб ва мунтазам рушдкунанда будани зарур аст, зеро таҳти таъсири муҳити беруна қарор гирифтааст. Баробари ин, бонки тиҷоратӣ дорои сохтори муайяни дохилӣ мебошад, ки аз уҳдаи иҷрои вазифаҳо ва ҳадафҳо баромада метавонад. Дар амалиёти қарзӣ стратегияи бонкро ҳамчун системаи ҳадафҳои сиёсати қарзӣ, авлавият ва принципҳо, инчунин, маҳдудиятҳои мавҷуда дар раванди амалишавии сиёсати қарзӣ муайн кардан мумкин аст. Вобаста ба ин ҳадафҳои сиёсати қарзии бонк бояд ҳислати асоснок ва мувофиқашуда дошта, бо

назардошти ҳолат ва набзи бозори қарзӣ ва имконоти қарзии бонк бояд ба таври ҳаққонӣ иҷропазир бошад. Дар сиёсати қарзӣ авлавият, объект ва субъектҳои асосии қарздиҳӣ, соҳаҳои иқтисодиётро муайян менамоянд, то ғаёлнокии қори қарзӣ маҳз ба он самтҳо равона карда, чиҳати қарздиҳӣ минтақаҳои ҷолибу мувофиқи мамлакат интиҳоб карда шаванд. Дар раванди ташаккули стратегияи сиёсати қарзии бонки тичоратӣ принципҳои зеринро ба инобат гирифтани ба мақсад мувофиқ мебошад:

-сиёсати қарзӣ бояд ҳислати системавӣ дошта бошад, ки он мувофиқати органикии стратегияи сиёсати қарзиро бо стратегияи умумии бонкӣ пешбинӣ менамояд. Ҳангоми ташаккул додани бартарибахшиҳои стратегияи сиёсати қарзӣ зарур аст, ки аз имконияти истифодабарии стратегияҳои ҷавобгӯӣ ба шароити бозорӣ амал карда шавад;

-сиёсати қарзӣ бояд комплексӣ бошад, яъне тамоми системаи муносибатҳои қарзии ҳамин бонки тичоратиро ҳам дар соҳаи амалиёти қарзии ғаёл ва ҳам пассивро инъикос намояд;

-сиёсати қарзии бонк бояд мухтасот, ҳаياتи мизочон ва талаботи онҳоро ба ҳисоб гирад; сегментҳои бозори молиявие, ки дар он бонк кор мекунад, мухтасоти минтақавӣ, дараҷаи ихтисоснокии кормандон, вазъи пойгоҳи депозитӣ аз нигоҳи сохтор ва муҳлати депозитҳо ва дигар омилҳои дохилиро ба инобат гирад;

-сиёсати қарзии бонки тичоратӣ бояд ба мантиқи ягонаи дохилӣ қатъиян тобеъ бошад. Ин, бахусус, ба зинабандии ҳадафҳои сиёсати қарзӣ, қиёспазирӣ ва ҳамдигаривазкунии ҳадафҳо дахл дорад.

Стратегияи сиёсати қарзӣ, аз як тараф, бо назардошти системаи маҳдудиятҳои мавҷуда, ки ҳислати бозорӣ дошта, дар бобати зарфияти бозори қарзӣ, гурӯҳҳои дилҳои мизочон, тамоюлҳои рушдкунанда таҳия карда мешавад. Аз тарафи дигар, системаи маҳдудиятҳо бо сарҳадҳои маъмурӣ - иқтисодӣ, ки дар онҳо бонк ғаёлият карданаши зарур меояд, муаррифӣ мегардад. Ба ҳадди мазкур тааллуқдоранд: меъёрҳои қонунгузори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон; дараҷаи муқарраркардаи меъёрҳои иқтисодии ғаёлияти бонкӣ; тартиботи мавҷудаи захиракунии ҳатмӣ; талаботи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба пойдоии молиявии бонки тичоратӣ ва ғайра [4].

Ҳамин тариқа, сиёсати самараноки қарзӣ сиёсате эътироф мегардад, ки дар шароити бозорӣ ва ҷаҳорҷубаи маҳдудиятҳои беруна даромаднокии ҳарчи бештари амалиёти қарзӣ ва ё даромади маҷмӯӣ аз ғаёлияти бонкӣ бо сатҳи асосноки таваккали қарзӣ таъмин карда шавад.

Аксаран сиёсати қарзии бонкҳо хислати универсалӣ дошта, ҳамаи категорияи иштирокдоронро фаро мегирад, аммо дар мавридҳои алоҳида махсусгардонии ошкорои интихоби мизочон ба мушоҳида мерасад. Ҷанбаи минтақавии сиёсати қарзӣ муттаҳидшавии манфиатҳои бонки мушаххас ва бонкҳои минтақавӣ, баъзан бозорҳои маҳдуди қарзӣ ва ё корро дар шароити шабакаи васеи филиалҳои бонк нишон медиҳад. Дар бонкҳои бузург сиёсати қарзӣ ба амалиёт бо депозитҳо ва қарзҳои хориҷӣ ҳам паҳн шуданаш мумкин аст. Хусусияти соҳавии сиёсати қарзӣ дар ҷабҳаи ҷудо намудани соҳаҳои авлавиятноки иқтисодиёт буда, асосан бо онҳо бонк муносибати худро ба роҳ мемонад. Дарачаи таваккаليات - аз ин мавқеъ сиёсати қарзӣ ба агрессивӣ (бо самти афзалиятноки активҳо дар амалиёти қарзӣ дар сохтори тавозун, дарачаи баланди даромад ва ё таваккалҳои бештар, сиёсати азхудкунии бозор); классикӣ (бо даромадҳои мунтазам аз амалиёти қарзӣ ва афзун намудани онҳо мутобиқ ба ҳаҷми умуман ғаёлияти бонкӣ); пассивӣ (амалиёти қарзӣ нисбат ба дигар активҳо, масалан, бо портфели сармоягузори бонк ҳиссаи қиёсии камтарро ташкил медиҳанд), ҷудо мешавад.

Оид ба таъминпазирии қарзҳо - сиёсати қарзӣ манзур намудани қарзҳои стандартӣ металабад ва ё бо қарзҳои наҷандон таъминшуда кор карданро роҳ медиҳад. Рӯйдодҳои мушоҳида мешаванд, ки сиёсати қарзии бароҳмондаи роҳбарияти бонк имкон медиҳад, ки қарзҳои бидуни таъминкунии ва ё қарзҳои муаммодор ба категорияи махсуси қарзҳои бо мақсади ба даст овардани даромади иловагӣ дода шаванд. Дигар аломатҳои таснифи сиёсати қарзӣ (аз рӯи таъҷилият, шаклҳои қарз, гурӯҳҳои таваккал, арзиши қарз ва ғ.) низ дучор мешаванд. Умуман, зарур аст, ки роҳбарияти бонк хислати сиёсати қарзӣ, афзалият ва камбудии онро дақиқ тасаввур карда тавонанд [4].

Бонки алоҳидаи тижоратӣ сиёсати қарзиро мустакилона таҳия менамояд ва онро дар ҳуҷҷати расмӣ ба шакл мебарорад, ки дар он самтҳои асосии сиёсати қарзӣ ҷой дода, ғаҳмиши роҳбарияти бонк инъикос карда мешавад. Дар санади мазкур ба сифати ягонагии стратегия ва тактикаи амалиёти қарзӣ авлавиятҳо, ҳадаф ва вазифаҳои бонк дар ин соҳа, инчунин, олат ва усулҳои амалисозии онҳо муайян мегарданд. Аз нуқтаи назари амалӣ сиёсати қарзӣ бар замми дастуроти асосӣ тартиби ташкили раванди қарзӣ дақиқ тасвир карда мешавад.

Таъсири мақсаднок ба нишондиҳандаҳои базисии сифати портфели қарзӣ имконият медиҳад, ки мақоми бонкҳо дар бобати иқтисодиёти босуботи кишвар бидуни ҳисороти ҷиддии сифати қарзҳои баланд бардошта шавад.

Пайнавишт:

1. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ва давраи миёнамуҳлат.- Душанбе, 2020.
2. Маҷаллаи БМТ “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ”. 2020с.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030. - Душанбе, 2016.
4. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон //http://nbt.tj/tj/news/492760/

Абдунабиев Ш.Х.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1.25.01.08 – Баҳисобгирии
бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Омӯзиши адабиёти таҳлили иқтисодӣ ва молиявӣ нишон медиҳад, ки байни иқтисодчиён оид ба суоли муайяни мафҳуми ҳолати молиявӣ андешаи ягона мавҷуд нест. Дар қоидаҳо мафҳуми «ҳолати молиявӣ»-ро чунин нишондиҳандаҳо ба монанди ҷойгиркунӣ, истифодабарӣ, номгӯи захираҳои молиявӣ, пардохтпазирӣ, рақобатпазирӣ, мустаҳкамӣ, муносибат бо дигар субъектони хоҷагидорӣ, боваринокӣ, қарз, пардохтпазирӣ, имконияти (потенциал) корхона, воситаҳои алоқа ва ғ. ифода мекунанд.

Ҳамаи мафҳумҳои мазкур моҳияти зерро ифода месозад, яъне **ҳолати молиявӣ** – ин яке аз категорияи иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ҷойгиркунӣ, аз он худӣ, истифодабарии захираҳои молиявӣ ва инчунин, кифоягии онҳоро дар ҳар лаҳзаи муайяни вақт тавсиф медиҳад.

Чунин равиҳои таҳлил бештар ба назар мерасанд:

- тадқиқоти пардохтпазирӣ, мустақилияти молиявӣ (мустаҳкамӣ, муътадилӣ), таҳлили сохтори активҳо ва пасивҳо;
- фаъолияти корӣ (гардишӣ, истифодабарии самаранокӣ сармоя), ғоиданокӣ (даромаднокӣ), бозоргирӣ.

Оид ба чунин суолҳо (муаммоҳо) ба монанди баҳодиҳии муфлисшавии потенциалӣ, самаранокии идоракунии маҷмуаи пулҳо, таҳлили инвеститсионӣ, дурнамои соҳибкорӣ ва ғайра кам тадқиқот бурда истодаанд.

Савицкая Г.В. дар китоби худ «**Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона**» нишон медиҳад, ки: «Идоракунии касбии молия, таҳлили амиқро талаб намуда, баҳодиҳии аниқ ҳолати

номуайяниро бо кӯмаки усулҳои сифатии муосири тадқиқот имконият медиҳад. Дар алоқамандӣ бо ин нақши таҳлили молиявӣ баланд гардидааст, яъне омӯзиши комплексӣ, системавии ҳолати молиявии корхона ва омилҳои ташкилкунӣ он бо мақсади баҳодихии дараҷаи хавфи молиявӣ ва пешгӯии дараҷаи даромаднокии сармоя мебошад».

Мафҳуми бештари фишурдаи «ҳолати молиявии корхона» дар асарҳои олимони А. И. Ковалева ва В. П. Привалова дарёфт кардан мумкин аст. Онҳо онро ҳамчун «мачмуи нишондиҳандаҳое, ки номгӯй, ҷойгиркунӣ ва истифодабарии захираҳои молиявиро инъикос мекунад», шарҳ додаанд.¹ Бояд қайд кард, ки ҳолати молиявии корхона – ин мачмуи нишондиҳандаҳое, ки бо ёрии он ҳолати молиявӣ танҳо сифатан чен карда мешавад, аст.

Моҳияти таҳлили молиявии корхона дар андешаи баъзе олимони чунин аст: таҳлили молиявии корхона – ин яке аз категорияи иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ҳолати сармояро дар раванди гирдгардиш ва қобилияти субъектро ба худтараққиҷидиҳӣ дар лаҳзаи муайяни вақт инъикос мекунад. Хусусияти чунин мафҳум дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф аввалин маротиба ҳолати молиявиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ эътироф менамояд ва зикр менамояд, ки он ҳолати сармояро дар раванди гирдгардиш инъикос менамояд.

В. И. Иващенко ин мафҳумро чунин шарҳ медиҳад: «Ҳолати молиявии корхона – ин натиҷаи фаъолияти молиявӣ ба ҳисоб меравад. Он бо ҳаҷми воситаҳои корхона, ҷойгиркунии он ва сарчашмаҳои воридшавӣ тавсиф дода мешавад. Аз ин бармеояд, ки барои ҷӣ ҳолати молиявии корхона, танҳо натиҷаи фаъолияти молиявии он ба ҳисоб меравад, инчунин барои ҷӣ он натиҷаи фаъолияти сармоягузорӣ, амалиётӣ ба ҳисоб намеравад ва чаро характеристикаи сифатии ин мафҳумро кам ба ҳисоб мегиранд».²

Балабанов И.Т қайд менамояд, ки: «Таҳлили молиявӣ дар худ усули баҳодихии гузашта (ретроспективного), (яъне, ҷӣ буд ва гузашт) ва дурнамоӣ (перспективного) ҳолати молиявии субъектони хоҷагидоре, ки он ҳамчун тавсифи рақобатпазирии молиявии он, истифодабарии захираҳои молиявӣ ва сармоявӣ, иҷрои уҳдадорӣ дар назди давлат ва дигар нишондиҳандаҳои маълумоти молиявӣ фаҳмида мешавад. Ҳолати молиявии субъектони хоҷагидорӣ дар худ таҳлили даромаднокии ва

¹ Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта.- М.: Финансы и статистика, 2000 -208 с.

² Замин Н.Е. Анализ и диагностика финансового состояния предприятий: Учебное пособие.-М.: ИКФ «ЭКМОС», 2004 – 240 с.

фоиданокӣ, устуворнокии молиявӣ, қарз, пардохтпазирӣ, истифодабарии сармояро дарҷ менамояд”.³

Олими дигар В.Савицкая дар зери мафҳуми ҳолати молиявӣ низоми нишондиҳандаҳое, ки ҳолати сармояро дар раванди гирдгардиши он ва аз тарафи субъектони хоҷагидорӣ қобилияти молиягузории фаъолияти худ дар лаҳзаи муайяни вақт инъикос мекунад, дар назар дорад.⁴

Ҳолати молиявии корхона аз нигоҳи мутахассисон А.Д.Шермет, Р.С.Сайфулин бо ҷойгиркунӣ ва истифодабарии воситаҳо (активҳо) ва сарчашмаҳои ташкилшавии он (сармояи худӣ ва уҳдадориҳо, яъне пассивҳо) тавсиф дода мешавад.⁵

Н.Е.Зимин зикр менамояд, ки ҳолати молиявии корхона, инъикоси потенциали ғуншуда аз ҳисоби натиҷаҳои молиявии ҷорӣ ба ҳисоб рафта, ки моддаҳои активӣ ва пассивии баланси бухгалтерӣ, инчунин алоқамандии байни онҳоро нишон медиҳад. Дар ин ҳолат ташҳиси ҳолати молиявиро метавон бо позитсияи дурнамои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат ҷудо намуд. Чӣ хеле ки таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, дар ҳолати аввал пардохтпазирӣ ва бозоргирӣ ва дар ҳолати дуввум – устувории молиявӣ қарор дорад.⁶

Олими иқтисодчӣ Н.А.Русак ин мафҳумро ба таври зерин муайян менамояд: «Ҳолати молиявии корхона оид ба ҷойгиркунӣ ва истифодабарии захираҳои молиявие, ки барои фаъолияти муътадили истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва дигар намудҳои фаъолияти корхона зарур аст, дарҷ намуда, инчунин истифодабарии мақсаднок ва самаранокӣ ҷойгиркунии он, муносибатҳои молиявӣ бо дигар субъектони хоҷагидорӣ, пардохтпазирӣ ва мустаҳкамии молиявӣ, аз тарафи корхона қобилияти саривақт пардохт намудани қарз аз ҳолати муътадили молиявии корхона шаҳодат медиҳад, инъикос менамояд».⁷

Олимони рус М.Н. Крейнина, А.И.Ковалев ва В.П.Привалов бар он ақидаанд, ки ҳолати молиявӣ – ин маҷмуи

³ Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта.- М.: Финансы и статистика, 2000 -208 с.

⁴ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М., Инфра – М., 2005 - 425 с

⁵ Шермет.А.Д., Сайфуллин Р.С. Методика финансового анализа .- М.: «Инфра- М», 1995.

⁶ Замин Н.Е. Анализ и диагностика финансового состояния предприятий: Учебное пособие.-М.; ИКФ «ЭКМОС», 2004 – 240с.

⁷ Русак Н.А. Анализ финансового положения предприятия.в учебнике «Анализ хозяйственной деятельности в промышленности». – Минск: Вышэйшая школа, 1995.

нишондихандаҳое, ки номгӯй, ҷойгиркунӣ ва истифодабарии захираҳои молиявиро инъикос менамояд.⁸

Вобаста аз мафҳумҳои дар боло зикргардида, ин мафҳумро бояд чунин шарҳ дод: ҳолати молиявӣ дар худ инъикоси устувории молиявии корхонаро дар муҳлати муайяни таъминнокии он бо захираҳои молиявӣ, барои бошиддат амалкунии фаъолияти хоҷагидорӣ ва саривақти пардохт намудани уҳдадорихои худ, инъикос менамояд. Ҳолати молиявӣ пардохтпазирӣ ва рақобатнокии корхона, инчунин потенциали онҳоро дар муносибати корӣ, баҳодихӣ оиди дар кадом сатҳ қарор доштани манфиатҳои иқтисодии худ корхона ва шарикони ӯ, аз рӯи муносибатҳои молиявӣ ва ғайраҳо муайян менамояд. Яке аз усулҳои беҳтарини гирифтани баҳодихии объективӣ ва ҳақиқӣ ин таҳлиле, ки имконияти давом додани тенденсияҳои тараққиёбии корхонаро медиҳад, инчунин, баҳодихии комплекси фаъолияти хоҷагидориро нишон дода, ба ҳисоб меравад.

Баҳодихии объективӣ ва ҳақиқии ҳолати молиявӣ ҳам ба соҳибон ва роҳбарони ташкилот ва ҳам ба истифодабарандагони беруна (бонкҳо, саҳҳомон, таъминкунандагон, мақомоти андоз) зарур аст. Бо таҳлили ҳолати молиявӣ на танҳо роҳбарон ва коргарони мувофиқи корхона, балки муассисон, саҳҳомон, инвесторон бо мақсади баҳодихии самаранокии истифодабарии захираҳо, муайяннамоии дурнамои тараққиёти соҳибкорӣ машғуланд. Ба ғайр аз ин, ҳолати молиявии корхонаро бонкҳо бо мақсади баҳодихии шароити қарзӣ ва қобилияти қарз пардохтнамоии мизоч, муайяннамоии дараҷаи хавф таҳлил менамоянд. Таъминкунандагон баҳодихии имконияти саривақтии гирифтани пардохтҳоро аз харидорон барои мол, қору хизматрасониҳо мегузаронанд. Мақомоти андоз оид ба иҷрои нақшаи воридшавии воситаҳоро ба бучет ва риояи кодекси андозӣ, баҳогузорӣ ва назорат менамоянд.

Таҳлили ҳолати молиявӣ якчанд мақсадро дорост: муайяннамоии ҳолати молиявӣ, дарёфти тағйирёбиҳо дар ҳолати молиявӣ, пайдонамоии омилҳои асосие, ки ба тағйирёбии ҳолати молиявӣ мусоидат менамояд, пешгӯии тенденсияҳои асосии ҳолати молиявӣ.

Ба масъалаҳои асосии таҳлили ҳолати молиявии корхона олимони соҳа Н.В.Войтоловский, А.П.Калинина, М.И.Мазурова инҳоро дохил менамояд: баҳодихии объективии устуворнокии молиявӣ; муайяннамоии омилҳои, ки ба мустаҳкамии молиявӣ

⁸ Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент. - М.: «Дело и сервис», 1998; Ковалев А.И., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. - М.: Центр экономики и маркетинга, 1995.

таъсир мерасонад; коркарди вариантҳои конкретии масъалаҳои идоракунии, ки ба мустаҳкамии устувории молиявӣ равона карда шудааст; дарёфти захираҳои баландбардории самаранокии идоракунии сармояи гардишӣ; таъминоти пардохтпазирӣ ва дастгирии мустақилияти молиявӣ;⁹

Барои ҳалли масъалаҳои гузашташуда, таҳлили ҳолати молиявӣ аз рӯи равияҳои асосии зерин гузаронида мешавад: таҳлили истиклолияти молиявӣ; таҳлили пардохтпазирӣ ва бозоргирӣ; маҷмуи воситаҳои пулӣ; активҳои соф; таҳлил аз рӯи низоми критерияҳо барои баҳодихии муфлисшавии потенциалӣ; таҳлили вобастагии устувории молиявӣ; аз ғоидаи софи тақсимнашуда; аз самаранокии ҷалбнамоии сармояи қарзӣ; аз қарздории дебиторӣ ва кредиторӣ, инчунин ҳолати ҳисоббаробаркунӣ бо буҷет; аз дигар омилҳое, ки ба ҳолати молиявии корхона таъсир мерасонад; таҳлили самаранокии истифодабарии активҳои гардишӣ; таҳлил аз рӯи критерияҳо барои баҳодихии муфлисшавии потенциалӣ; таҳлили интегралӣ баҳодихии ҳолати молиявии корхона.

Инчунин, профессор К.Ш.Дюсенбаев дар нақшаи худ таҳлили ҳисоботи молиявӣ ва баланси бухгалтерии корхонаро дар алоҳидагӣ дида баромада, масъалаҳои зеро чудо менамоянд:

- омӯзиши таркиб ва сохтори активҳои баланси бухгалтерӣ, ки ҳолати амволи корхонаро тавсиф медиҳад;

- омӯзиши таркиб ва сохтори сармоя ва уҳдадориҳои корхонае, ки сарчашмаи ташкилшавии активҳои он ба ҳисоб меравад;

- таҳлили бозоргирии гурӯҳҳои алоҳидаи активҳои баланси бухгалтерӣ;

- таҳлили пардохтпазирӣ ва қобилияти қарз пардохтнамоии корхона;

- таҳлили устуворнокии молиявии корхона;

- таҳлили хавфи муфлисшавии корхона.¹⁰

Ҳангоми гузаронидани таҳлили ҳолати молиявии корхона усулҳои умумие, ки дар назарияи таҳлили иқтисодӣ дида баромада шудаанд, истифода бурда мешаванд, ба монанди: системаи нишондиҳандаҳои аналитикӣ; муқоисакунӣ; барӯйхатгирӣ ва гурӯҳбандӣ; моделронии омилӣ; ҷамъбасти таҳлили натиҷаҳо. Дар адабиёти иқтисодӣ, инчунин дар китоби А.Д.Шеремет ва дигар ҳаммуалифонаш, чунин усулҳои мустақили таҳлили ҳолати

⁹ Войтоловского Н.В., Калининой А.П., Манзуровой М.И. Комплексный экономический анализ предприятия. СПб.: Питер, 2009- 576 с.

¹⁰ Дюсембаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности .- Алматы, Экономика, 2009 – 366 с.

молиявӣ дида мешаванд: уфуқӣ, амудӣ, трендӣ, омилӣ, коэффисентӣ.¹¹

Муқоисаҳои моҳияти ин мафҳумҳо ва баҳодиҳии онҳо аз ҷониби як қатор муаллифон аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳолати молиявии корхона ба таври объективӣ дар низоми муносибатҳои молиявии дохила ва берунаи корхона ташкил шуда, онро ҳамчун мустақилияти молиявии корхона дида баромадан мумкин аст.

Бинобар ин, ҳолати молиявии корхона – ин мустақилияти молиявии реалӣ ва потенциалии корхона, таъмини дараҷаи муайяни молиягузори фаъолияти ҷорӣ, худинкишофӣ ва пардохти уҳдадориҳо дар назди корхона ва давлат ба ҳисоб меравад.

Миқдоран он бо нишондиҳандаҳои низомие, ки дар асоси он баҳодиҳӣ гузаронида шудааст, чен карда мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳлил ва ташҳиси фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ, дар асоси ҷамъкунии маълумот, оиди муайяннамоии ҳолати молиявии ҷорӣ ва дурнамои корхона, муайяннамоии имконият ва мақсаднокии афзоиши тараққиёбӣ ва дарёфти сарчашмаҳои воситаҳои молиявӣ, имконият ва бомақсади сафарбаркунии он имконият медиҳад.

Барои баҳодиҳии ҳолати молиявии корхона бояд коэффисентҳои зерин муайян карда шавад:

➤ дараҷаи бозоргирии баланси корхона ва мавофиқати нишондиҳандаҳои бозоргирӣ ба арзишҳои меъёрии онҳо;

➤ пардохтпазирии корхона ва сарчашмаҳои тавозунии даромад ва хароҷоти корхона;

➤ дараҷаи устувори молиявии корхона ва мувофиқати онҳо ба дараҷаи арзишҳои меъёрӣ;

➤ дараҷаи ноилгардидаи самаранокии истифодабарии амволи корхона ва мувофиқати нишондиҳандаҳои гардишӣ, ғоиданокӣ ба арзишҳои меъёрӣ.

Пайнавишт:

1. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. - М.: Финансы и статистика, 2000. -208 с.
2. Войтоловского Н.В., Калининой А.П., Манзуровой М.И Комплексный экономический анализ предприятия. -СПб.: Питер, 2009.- 576 с.
3. Замин Н.Е. Анализ и диагностика финансового состояния предприятий: Учебное пособие.-М.; ИКФ «ЭКМОС», 2004. – 240 с.
4. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент .-М.: «Дело и сервис»,1998;
5. Ковалев А.И., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия.- М.: Центр экономики и маркетинга, 1995.

¹¹ Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С. Методика финансового анализа .- М.: «Инфра- М», 1995.

6. *Русак Н.А. Анализ финансового положения предприятия. в учебнике «Анализ хозяйственной деятельности в промышленности». – Минск: Высшая школа, 1995.*
7. *Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М.: Инфра-М, 2005. - 425 с*
8. *Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С. Методика финансового анализа .- М.: Инфра- М», 1995.*

**Шарипов А.М.,
Ашӯров С.С.,**
*магистрантони курси 2-юми
ихтисоси 1.25.01.08 – Баҳисобгирии
бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит*

САРЧАШМАИ МАЪЛУМОТИ ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Сарчашмаи маълумоти ҳолати молиявии корхона барои ҳар гуна субъектҳои таҳлил гуногун мебошад. Таҳлили ҳолати молиявии корхона истифодабарии маълумотҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар сарчашмаи маълумотҳоро дарбар мегирад. Аммо сарчашмаи маълумотҳои молиявӣ хеле муҳим доништа мешавад. Маълумотҳои молиявие, ки дар асоси ҳисобгирии бухгалтерӣ гирифта шудааст, дар худ нишондиҳандаҳои ченкунии ҳолати молиявии корхонаро инъикос менамояд. Онҳо ҳолатҳои реалӣ, конкретӣ ва ба намуди баҳодихии пулӣ баромаднамударо инъикос мекунанд.

Таъминоти асосии маълумоти ҳолати молиявиро ҳисоботи бухгалтерие ташкил медиҳад, ки барои корхонаҳои соҳаҳои гуногун ягона ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, ба менечерон, иқтисодчиёни корхона, аудиторон, саҳхомон маълумоти пурра ва возеҳ дастрас мешавад. Ба ин маълумоти меъёрӣ, нақшавӣ, маълумотҳои регистрҳои ҳисобгирӣ ва аввалаи ҳисобгирии бухгалтерӣ, маълумоти молтаъминкунандагон, маълумотҳои расмӣ мизочон ва дигар маълумотҳоро дохил кардан мумкин аст. Таҳлиле, ки берун аз миқёси корхона аз тарафи мақомотҳои давлатӣ бо соҳибони шартнома гузаронидамешуда, танҳо бо маълумотҳои ҳисобгирии бухгалтерии молиявӣ асос меёбад.

Ҳисоботи бухгалтерӣ – ин низоми ягонаи маълумот оид ба ҳолати молиявии корхона натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ, ки дар

асоси маълумоти ҳисоботи бухгалтерӣ аз рӯи шаклҳои муқарраргардида тартиб дода мешавад, ба ҳисоб меравад¹².

Нишондиҳандаи ҳисоботи бухгалтерӣ, баҳодиҳии потенциали хоҷагидорӣ ва молиявӣ, натиҷагирӣ ва самаранокии корхонаро умуман аз рӯи намудҳои гуногуни фаъолият, инчунин гузаронидани тадқиқоти аналитикии гуногунро имконият медиҳад. Маълумотҳои ҳисобот ҳам ба истифодабарандагони беруна ва ҳам ба коркунони корхона, роҳбарон барои амалигардонии идоракунии оперативӣ, инчунин барои қабули қарорҳои характери стратегидошта, зарур ҳисобида мешавад.

Ба таркиби ҳисобгирии бухгалтерӣ инҳо дохил мешаванд:

- Шакли 1. Баланси бухгалтерӣ.
- Шакли 2. Ҳисобот оиди фоида ва зарар
- Шакли 3. Ҳисобот оиди тағйирёбии сармоя
- Шакли 4. Ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ
- Эзоҳ ба баланси бухгалтерӣ
- Ҳисобгирӣ оиди истифодаи бомақсади воситаҳои гирифташуда.

➤ Шарҳ

➤ Қисми хотимавии хулосаи аудиторӣ¹³.

Ба назари мо сарчашмаҳои маълумотҳои истифодабарандагони беруна маҳдуд ҳастанд ва бинобар ин, тавсия менамоем, ки маълумотҳои иловагии зеринро пешниҳод намоянд:

1. Барои баҳодиҳии объективии ҳолати пардохтпазирии корхона бояд маълумотҳои иловагӣ оид ба шакли №4 «Ҳисобгирӣ оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ» пешниҳод карда шаванд.

2. Балансбароии арзиши аналитикии баланси бухгалтерӣ ва пешниҳоднамоии маълумоти иловагӣ:

➤ оид ба арзиши ибтидоии воситаи асосӣ, активҳои ғайримоддӣ.

➤ оид ба ҳаҷми воситаи асосӣ дар таркиби нишондиҳандаҳои «Соҳтмони нотаом»;

➤ оид ба арзиши захираҳо аз рӯи усули Фифо, ё арзиши миёна, агар дар баланс бомуваффақиятии сиёсати ҳисобгирии бақияи захираҳо аз рӯи усули Лифо инъикос шуда бошанд¹⁴.

3. Барои балансбардории арзиши аналитикӣ шакли №2 «Ҳисобот оид ба фоида ва зарар» мақсаднок ҳисобида мешавад:

¹² Дадоматов Д.Н., Кӯзибоева Б.М., Тоҷибоева М.Н. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Комплексӣ таълимию методӣ. – Хучанд, ДДҲБСТ, 2021. – 254 с.

¹³ Низомнома оиди ба «Шаклҳои ҳисоботи бухгалтерии корхонаҳо» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.05.1997с.

¹⁴ Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Сиёсати ҳисобгирии корхона» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.09.1999с №135 тасдиқ гардидаст.

➤ набудани маълумот оиди ҳаҷми даромад ҳам аз рӯи усули ҳисобкунӣ ва ҳам «аз рӯи усули ҳазинавӣ».

Дар алоҳидагӣ пешниҳод намудани маълумот оид ба ғоидаи соф ва ғоидаи тақсимаҷуд, зеро ки бузургӣҳои онҳо, чун қоида ғуноғунанд.

Таҳлили дохилии ҳолати молиявии корхона аз истифодаи маълумоти баланс ва дигар шаклҳои ҳисоботи тааллуқдошта оғоз меёбад. Дар ин ҳолат ба баландшавии таҳлили ҳисобот муроҷиат менамояд:

➤ тартибдиҳии ҳисоботи шакли №4 (семоҳа, моҳ ё дар вобастагӣ аз зарурияти таъминнокии маълумоти идоракунӣ);

➤ тақсимаҷуи шакли №4 маҷмуи андози аз рӯи намудҳои ғайриҷабта: ҷорӣ, сармоғғузорӣ, молиявӣ.

➤ инъикоси маҷмуи молияҳои дарозмуддат дар таркиби маҷмуи сармоғғузории ҳисоботи шакли №4.

➤ тартибдиҳии шаклҳои ҳисоботи муқоисавӣ оид ба банақшағирӣ.

Нишондиҳандаҳои асосии ғайриҷабтаи хоҷағидорӣ корхона дар таркиби ҳисоботҳо, баланс бухгалтерӣ ҷои марказиро ишғол мекунад, зеро нишондиҳандаҳои он барои таҳлил намудан ва баҳодиҳии ҳолати молиявии корхона ба санаи тартибдиҳии он имконият медиҳад.

Нишондиҳандаҳои муҳими зерин аз рӯи маълумоти баланс муқаррар ва баҳоғузорӣ карда мешаванд.

➤ таркиб, сохтор ва динамикаи маълумотҳои актив ва пассиви баланс;

➤ номгӯи сармоғи хусусии ғардишӣ;

➤ бузургии активҳои софи корхона;

➤ пардохтғазирӣ, бозорғирӣ ва ғайраҳо.

Дар баланс маълумотҳои муфассал оиди арзиши активҳои корхона, бузургии қарзҳои ӯ оварда шудаанд. Аз рӯи он мо оид ба таносуби активҳои ғайриғардишӣ (қисми I) ва ғардишӣ (қисми II) метавон муқоиса кард. Аз ин лиҳоз, оид ба аз ҳисоби кадом сарчашмаҳо активҳои ғайриғардишӣ ва активҳои ғардишӣ ҷӣ тағр ба устуворнокии молиявӣ таъсир мерасонад, маълумот ғирифтаи мумкин аст.

Сарчашмаи ташиклшавии активҳо дар пассиви баланс нишон дода шудаанд, онҳо ба сарчашмаҳои воситаҳои худӣ (қисми III) қарзиро (қисми VI ва V) ҷудо менамояд.

Аз рӯи таносубият сарчашмаҳои воситаҳои худӣ ва қарзӣ маълумот оид ба дараҷаи истиқлолияти молиявии корхона ва дараҷаи хавфи молиявӣ дар амалиғардонии сиёсати ғайриҷабтаи моляғузорӣ дарёфт кардан мумкин аст.

Инчунин, дар баланс ҳолати амволии корхона ва ҳолати пасивҳои он инъикос гардида, аммо ба суоли дар натиҷаи чӣ он ташкил шудааст, ҷавоб намерӯяд.

Барои дарёфти ҷавоб ба ин суол бояд маълумотро оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулот фаъолияти сармоягузорӣ, тағйирёбии ташкили дохилии корхона ва ғайра истифода бурд. Чунин маълумот дар ҳолати гузаронидани таҳлили молиявии беруна дастнорас буда, он ба категорияи маълумоте дохил аст, ки махфӣ барои дигарон ҳисобида мешавад.

Инчунин, баланси бухгалтерӣ ҳолати воситаҳоро дар санаи ҳисоботӣ инъикос мекунад. Дар ҳолати истифодабарии нишондиҳандаҳои баланси ба якҷанд санаи ҳисоботӣ метавон тенденсияҳои умумии тағйирёбии омилҳоро муайян кард.

Асбори баланс баъзан маблағи ҳақиқии воситаҳоро инъикос намекунад, зеро ки арзиши балансии якҷанд активҳо ба арзиши бозорӣ мувофиқат намекунад. Масалан, захираҳои моддӣ-истеҳсолӣ дар баланс аз рӯи хароҷоти харид инъикос карда мешавад, дар он вақте ки нархи фурӯши маҳсулоти истеҳсолӣ, чун қоида аз арзиши он баланд аст. Дар ҳолати истифодабарии маълумоти баланси бухгалтерӣ барои гузаронидани таҳқиқотҳои аналитикӣ, бештар арзиши воситаҳои хоҷагиро кам кардан лозим меояд. Дар ҳолати зарурӣ барои тезтар пардохтнамоии қисми зиёди уҳдадорӣ корхона бояд якҷанд активҳоро аз рӯи нархи паст ба фурӯш мондан лозим аст, зеро баланс сифати активҳо ва уҳдадорӣҳои корхонаро инъикос наменамояд.

Шакли муҳими маҳфуми фаъолияти кории корхона натиҷаи молиявии фаъолияти он ба ҳисоб меравад. Маълумот доир ба ташкилкунӣ ва истифодабарии ғоида дар қатори маълумот оид ба ҳолати амволӣ, дар қисми муҳими ҳисоботи бухгалтерии корхона дида баромада мешавад.

Ҳисобот оид ба ғоида ва зарар чунон ташкил ёфтааст, ки дар он дар алоҳидагӣ қисмҳои даромад ва хароҷот аз рӯи равиҳои гуногуни фаъолияти корхона инъикос карда мешавад.

Қисми 1 «Даромад ва хароҷот аз рӯи фаъолияти амалиётӣ» маълумотро оид ба даромад, хароҷот ва ғоидаи аз фаъолияти асосӣ гирифташуда – истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, молҳо, кор, хизматрасонӣ нишон дода мешавад.

Даромад аз фурӯши молу маҳсулот, кор, хизматрасонӣ яке аз намуди асосии даромадҳои корхона ба ҳисоб рафта, бо мақсади ташкили сарчашмаи маълумот барои таҳлил ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои муҳими натиҷаи корҳо чун гардиши активҳо, муҳлати миёнаи пардохти қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, масолеҳгунҷоиш (инчунин, аз рӯи қисмҳои алоҳидаи хароҷот, ки

арзиши истехсолот ва фурӯши маҳсулотро амалӣ менамояд) истифода бурда мешавад.

Нишондиҳандаҳои фоидаи умумие, ки дар ҳисобот зикр гардидааст, ба таври фарқи байни даромад аз фурӯш ва арзиши молу маҳсулот, кор, хизматрасонӣ оиди муайяннамоӣ ҳисоб карда шудааст, оё даромад арзиши истехсолиро рӯйпӯш карда метавонад ё фаъолияти асосӣ аз ибтидо зарар меорад. Якчанд намуди хароҷоте, ки ба таркиби арзиши умумии истехсолот ва фурӯши молҳо, маҳсулот, кор, хизматрасонӣ дохил мешавад, дар ҳисобот зикр гардиданаш ҷоиз аст. Ба онҳо хароҷоти тичоратӣ ва идоракунӣ дохил мешавад. Ин асосан сарчашмаи маълумотро барои тадқиқотҳои аналитикӣ васеъ мегардонад.

Ин барои муайяннамоии маблағи фоидаи умумӣ ва дараҷаҳои инфиродии фойданокиро аз рӯи ҳар намуди фаъолият бо мувофиқакунии бузургии фоидаи умумӣ бо бузургии даромад аз фурӯш, ки барои муқаррарнамоии равияҳои фойданоки фаъолияти корхона имконият медиҳад. Аз фоидаи умумии гирифташуда хароҷоти тичорати идоракунӣ тарҳ карда, метавон ҷаҳмид, ки ҷӣ тавр ба натиҷаи молиявӣ, хароҷотҳо аз рӯи фурӯши маҳсулот ба дастгоҳи идоракунӣ таъсир мерасонад. Дар ҳолати муқоисанамоии ин нишондиҳандаҳо бо соли гузашта, масъалаҳое, ки инчунин, дар ҳисобот инъикос гаштааст, метавон номгӯи захирахоро муайян намуд.

Нишондиҳандаҳои ниҳоии қисми якуми шакли №2 фоида аз фурӯш, бузургии натиҷаҳои молиявиро аз намуди асосии фаъолияти корхона тавсиф медиҳад, ба ҳисоб меравад.

Дар қисми 2-юми «Даромад ва хароҷоти амалиётӣ» нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷоте, ки натиҷаи молиявиро аз иштирок дар фаъолияти дигар корхона, фаъолияти муштарақ, хориҷкунӣ ва азнавбаҳодиҳии активҳое, ки бо ҳисоби ғоиз гирифта ва пардохташуда, аз рӯи асбобҳои молиявии гуногун тавсиф медиҳад, нишон дода мешавад.

Дар қисми 3 «Даромад ва хароҷоти ғайриамалиётӣ» даромади активҳои бебозгашт гирифташуда ва пардохтгардида, воридшавии пардохтҳо оид ба расонидани зарар, фоида ва зарари солҳои гузаштае, ки дар соли ҳисоботӣ дарёфт гардидааст, қарздорӣ дебиторӣ ва кредиторӣ, ки муҳлаташ ба итмом расидааст, дар натиҷаи гузаронидани барӯйхатгирӣ, барзиёдии амвол зикр карда мешавад, фарқиятҳои қурбӣ, ки бо пардохти қарзҳо алоқаманд аст, инъикос карда мешавад.

Маблағи фоида то андозбандӣ натиҷаи ҳамаи фаъолияти корхонаро ба давраи ҳисоботӣ инъикос менамояд. Ин нишондиҳанда барои баҳодиҳии самаранокии сармояе, ки ба

активҳо (дориҳо) гузошта шудааст, муҳим доништа мешавад. Ин ҳамчун муносибатҳои ғоида то андозбандӣ ба бузургии активҳои корхона ҳисоб карда шуда, кадом маблағи ғоидаро дар давраи ҳисоботӣ ба ҳар як воситаҳои гузошташудаи ҳам худӣ ва ҳам қарзӣ ба даст овардааст, нишон медиҳад.

Дар қисми 4 «Даромад ва хароҷот» аз ҳолатҳои нишондиҳандаҳои даромадҳои зерин инъикос карда мешавад: пардохтнамоии суғуртавӣ ва рӯйпӯшнамоии он аз дигар сарчашмаҳои зарар аз сӯхтор, садамаҳо ва ғайраҳое, ки ғавқуллода ба корхона тааллуқ дорад; арзиши захираҳои моддӣ, ки аз хориҷкунӣ боқӣ мемонад, ба барқароркунӣ ва ба истифодабарии ояндаи активҳо аз сабаби ҳолатҳои ғавқуллода ғайриимкон аст. Ба таркиби хароҷоти ин қисми арзиши захираҳои моддӣ- истехсолии сарфашудае, ки дар натиҷаи ҳолатҳои ғавқуллода ба барқароршавии истифодаи оянда ғайриимкон аст, дохил кардан мумкин аст¹⁵.

Нишондиҳандаи интиҳои ғавқолият ғоидаи соф (тақсимношуда) – и давраи ҳисоботӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи қарори соҳибон ғоидаи соф барои пардохти дивидендҳо ташкилнамоии фондҳои захиравие, ки ба ҳавасмандгардониҳои моддӣ кормандон равона карда шудааст, истифода бурда мешавад. Қисми боқимондаи ғоидаи софи тақсимношуда ба ғавқолияти оянда аз нав сармоягузорӣ карда мешаванд, ки ба афзоиши сармоя мусоидат менамоянд.

Хулоса, аз рӯи натиҷаҳои таҳлили молиявӣ баҳодиҳии ғавқолияти корхона гузаронида шуда, омилҳои конкретие, ки ба натиҷаи он таъсири мусбӣ ва манфӣ расониданд, муқаррар карда мешавад, инчунин вариантҳои гуногун барои қабули қарорҳои оптималии идоракунии, ҳам барои роҳбарияти корхона ва ҳам барои шарикони онҳо коркард карда мешавад.

Пайнавишт:

1. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ш.Душанбе, 25.03.2011, -№702,*
2. *Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Даромадҳои корхонаҳо» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23.10.2001, - №49.*
3. *Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Ҳисоботи бухгалтерии корхонаҳо» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 16.07.2001,- №104.*
4. *Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Сиёсати ҳисобгирии корхона» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.09.1999,- №135.*

¹⁵ Низомнома оиди ҳисобгирии бухгалтерӣ «Даромадҳои корхонаҳо» бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.10.2001с №49 тасдиқ гардидааст.

5. *Дадоматов Д.Н., Қўзибоева Б.М., Тоҷибоева М.Н. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Комплекси таълимию методӣ. – Хучанд, 2021. – 254 с.*

Акилджанова Н.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1.25.01.08 – Баҳисобгирии
бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

ХУСУСИЯТҲОИ МОЛИЯВИИ СБҲМ ВА БАҲИСОБГИРИИ БУХГАЛТЕРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ ин ҷамъбасти таҷрибаи ҷаҳонӣ оиди бурдани ҳисоботи бухгалтерӣ ва тартиб додани ҳисоботи тахкурсии ташкил кардани Стандартҳои миллии бисёр давлатҳо мебошад.¹⁶

Дар солҳои охир якхелакунии ҳисобгирии муҳосибот масъалаи диққатҷалбкунанда мебошад. Масъалаи номутобикии моделҳои ҳисоботи бухгалтерӣ нафақат барои Тоҷикистон дахл дорад, ин ҳамзамон масъалаи глобалӣ мебошад. Дар раванди тартибдиҳӣ, барои истифодабарандагони ҳисоботҳои молиявӣ дар тамоми ҷаҳон масъалаи ба як шакл даровардани ҳисобгирии бухгалтерӣ ба миён меояд.

Дар айни замон, ду роҳи ҳалли ин масъала маълум аст, ки ин мувофиқаткунӣ ва стандартизатсиякунонии ҳисобгирӣ мебошад. Ақидаи мувофиқаткунии ҳар гуна низоми ҳисобгирии бухгалтерӣ дар микёси Иттиҳоди Аврупо амал менамояд. Моҳияташ аз он иборат аст, ки дар ҳар як давлат метавонад системаи стандартӣ ва модели ташкили ҳисобгирии ба худ ҳос мавҷуд бошад. Асосаш дар он аст, ки ин стандартҳо бояд дар ҳамаи давлатҳои иттиҳод ба ҳам мувофиқ бошанд.

Бо мақсади тартиб додани концепсияи тараққиёти ҳисобот дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо гурӯҳи тадқиқотие, ки бо масъалаи ҳисобгирии бухгалтерӣ машғул аст, таъсис гардида буд. Фаъолияти вай ҳамчун қисми асосии барномаи мувофиқкунии тафсири миллии қонун дар ташкилотҳо дида мешуд.

Натиҷааш дар намуди ҳуҷҷатҳои меъёрие, ки дар он ҳар як аъзои Иттиҳоди Аврупо қонунҳои миллии худро оиди ҳисоботи бухгалтерӣ пешниҳод менамояд, оварда шудааст.

¹⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобҳои молиявӣ», ш. Душанбе, 25 мартӣ соли 2011 с.

Ақидаи стандартизатсиякунонии тартиби ҳисобгирӣ, ки кумитаи стандартизатсияи байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) мегузаронад, бо такмилдиҳӣ ва нашри Стандартҳои байналхалқии ҳисоботҳои молиявӣ машғул аст. Моҳияти ин ақида дар яхела кардани Стандартҳое, ки он имконият медиҳад, ки дар ҳар як давлат ва ҳар як шароит истифода бурда шавад, аст.

Бояд кайд кард, ки Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) чамъи тарзҳои умумӣ ва созишкорона бурдани ҳисоботро пешниҳод менамояд.

Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ эътирознопазир нестанд ва усулҳои конкретии бурдани ҳисобгирии бухгалтериро эътироф намеkunанд. Онҳо фақат тавсифи пешниҳодномадоранд, яъне онро ҳатман қабул кардан лозим нест. Лекин дар асоси онҳо дар системаи миллии ҳисобот Стандартҳои миллиро кор карда баромадан мумкин аст.

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷамъаи ҷаҳонӣ ворид гардид. Шароитҳои нави хоҷагидорӣ назари навро ба системаи муносибатҳои иқтисодӣ талаб менамуданд. Дар мамлакат ислоҳоти иқтисодӣ оғоз гардид, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти хоҷагидориро фаро гирифт. Ислоҳот ба системаи баҳисобгирии муҳосибӣ низ дахл намуд.

Бо мақсади мутобик гардонидани баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) 14 ноябри соли 2002 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қарори № 428 “Оиди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ”-ро қабул намуд. Бо ҳамин ислоҳоти системаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат расман оғоз ёфт. Амалан дар мамлакат ислоҳоти системаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба як масъалаи хеле мураккаб ва ба муддати тӯлонӣ ҳалшаванда табдил ёфт. Дар раванди он душвориҳои гуногуни назариявӣ ва методологӣ, монеаҳои молиявӣ, равонӣ ва кадрӣ ба миён омаданд.¹⁷

Бо фармони вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2004, № 28 «Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва нишондодҳои метод оид ба татбиқи он» тасдиқ гардиданд.¹⁸

Зоҳиран тамоми шароитҳо барои татбиқи қарори ҳукумат оид ба гузаштани субъектҳои хоҷагидорӣ ба стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва амалӣ гардидани ислоҳоти

¹⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобҳои молиявӣ», ш. Душанбе, 25 марти соли 2011 с.

¹⁸ Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ аз «27» майи соли 2011 № 41

баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат муҳайё гардиданд. Вале дар корхонаҳо натиҷаҳои воқеӣ ба назар намерасанд.

Дар доираҳои илмиву амалӣ баҳсу мунозираҳои зиёде оид ба проблемаҳои ислоҳот ва гузариш ба стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ ба миён омаданд. Дар воситаҳои ахбори умум ва адабиёти илмӣ маводи танқидии зиёде нашр шуданд. Ҳатто шахсони ба амалигардонии ислоҳот масъул дар қабули қарор ва пешниҳоди андешаҳои худ саргум мегардиданд. Ҳолате ба назар мерасид, ки ин шахсон ҳангоми баҳсу мунозира дар конфронсҳо ва дигар чаласаҳо фикру ақидаҳои худро дифоъ карда наметавонистанд.

Барои ҳалли масъалаҳои ислоҳот ба мамлакат пеш аз ҳама кормандон - мутахассисони ба қадри кофӣ омода лозим буданд. Дар барномаҳои таълимии мактабҳои олии ва миёнаи тахассусии соҳаи баҳисобгирӣ фанҳои таълимии нав чун стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ), баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, аудит ворид гардиданд.¹⁹

Дар баъзе муассисаҳои таълимӣ ҳуди муаллимон донишҳои кофӣ оид ба принципҳои байналмилалӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявиро надоштанд. Аз ин рӯ, хатмкардагони ин муассисаҳои таълимӣ ба хадамоти муҳосибии корхонаҳо бе доштани малакаҳои кори муҳосибӣ ва донишҳои касбии зарурӣ меомаданд. Ҳолатҳое низ буданд, ки дар корхонаҳо ба кори муҳосибӣ хатмкардагони муассисаҳои таълимии соҳаҳои ғайрибаҳисобгирӣ, вале аз курсҳои кӯтоҳмуҳлати омодакунии муҳосибон аз рӯи стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ гузашта, қабул мешуданд. Дар аксарияти мавридҳо чунин мутахассисон аз ҷиҳати омодагии касбӣ худро нисбати хатмкардагони мактабҳои олии тахассусии муҳосибӣ беҳтар нишон медоданд. Курсҳои омодакунии ва бозомӯзии муҳосибон мутобиқи талаботи ислоҳот, аз он ҷумла дар назди Институти ҷамъиятии муҳосибон ва аудиторони касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуданд. Ин ташкилот дар омодакунии муҳосибони касбӣ ва таҳияи дастурҳои омӯзишӣ баҳри амалигардонии вазифаҳои ислоҳоти системаи баҳисобгирии муҳосибӣ саҳми арзанда гузошт.

Ба интишороти танқидӣ ва пешниҳоди олимону мутахассисон акнун дар сохторҳои ҳукуматӣ таваҷҷуҳ мекарданд. Дар натиҷа дар раванди амалисозии ислоҳот ва татбиқи стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ баъзе пешравиҳо дида шуданд. 30 августи соли 2006 байни Шӯрои парастории Комитети стандартҳои

¹⁹ Баҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. ш. Душанбе, «Контраст», 2011 - 315с. саҳ.18

байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шартнома - дасткашӣ аз ҳуқуқҳои муаллифӣ дар марзу буми маҳдуд” ба имзо расид, ки тибқи он Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби ҳуқуқи истифодабарии тарҷумаи расмӣ русии стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ гардид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 октябри соли 2006, қарори № 465 “Оид ба чораҳои иловагии татбиқкунии стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро қабул намуд. Мувофиқи ин санад аксарияти корхонаҳои мамлакат бояд то соли 2008 гузариши худро ба стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ анҷом медоданд, то охири соли 2010 бошад, ҳама субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат бояд ба истифодабарии стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ мегузаштанд.²⁰

Хулоса, барои амалисозии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариши бомуваффақият ба стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ зарур гардид, ки пояҳои қонунӣ ва меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ аз нав дида баромада шаванд. Ба ин хотир, 25 марти соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” қабул гардид.

Пайнавишт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобҳои молиявӣ». 25.03. 2011, -№702, ш. Душанбе.
2. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ. 27.05. 2011, -№ 42.
3. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ - хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. 27.05.2011, -№ 41.
4. Международные Стандарты Финансовой Отчетности. -Душанбе, 2009.- 323 с.
5. Международные стандарты финансовой отчетности, том 1 и 2. Минфин РТ.- Душанбе, 2009
6. Баҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. –Душанбе:«Контраст», 2011 - 315с.
7. Шобеков М., Бобоев М.У., Чонбеков Т.Т. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ. –Душанбе: ҚДММ “Дақиқӣ”, 2014. – 400 с.
8. Каримов Б.Ҳ., Бобоев И.А., Қайюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 440 с.

²⁰ Международные стандарты финансовой отчетности, том 1 и 2. Минфин РТ, Душанбе 2009. Саҳ 12.

Алимбоева Ш.Б.,
магистранти курси дуюми
ихтисоси 1-25.01.08 – Баҳисобгирии
бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

АСОСҲОИ ТАНЗИМИ ҶАЪОЛИЯТИ АУДИТОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азбаски натиҷаҳои санҷиши аудиторӣ асоси бисёре аз қарорҳои иқтисодианд, аудит хеле катъӣ дар ҳамаи मामолики дунё ба танзим дароварда мешавад. Дар баъзеи онҳо (масалан, дар Фаронса) ба ин ҷараён давлат мудохила намуда, меъёрҳои аудиторӣ муқаррар мекунад, бақайдгирии аудиторон ва ширкатҳои аудиторӣ назоратро аз болои ҷаъолияти онҳо амалӣ мегардонад. Дар मामолики дигар (ИМА, Ингилистон) ин ҷараён аз тарафи ташкилотҳои ҷамъиятии касбии аудиторон ба танзим дароварда мешавад.

Дар Федератсияи Руссия асосҳои ҳукукии ҷаъолияти аудиториро қоидаҳои муваққатии ҷаъолияти аудиторӣ, қонуни ФР “Оид ба ҷаъолияти аудиторӣ” ва як қатор фармону қарорҳои аз тарафи мақомоти давлатӣ қабулшуда, муайян намуда, ба танзим медарорад. Дар давлатҳои дигар аъзоёни ИДМ (ба мисоли Украина, Белоруссия ва Қазоқистон) ҷаъолияти аудиториро мувофиқи қонуни ин давлатҳо “Оид ба ҷаъолияти аудиторӣ” мақомоти салоҳиятдори муайяншуда, ба мисли Палатаи аудиторон, Комиссия оиди ҷаъолияти аудиторӣ дар назди Президент амалкунанда ва ғ., ба танзим медарорад [3].

Дар Тоҷикистон ҳоло асосҳои ҳукукӣ ва меъёрии ҷаъолияти аудиторӣ чун ҳуди он амалан вучуд надорад. Танҳо дар соли 1998 Маҷлиси Олӣ ба қорқард ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷаъолияти аудиторӣ” бипардохт, ки дар навбати худ қабули як қатор асосҳои меъёрии дигари батанзимдарории ин ҷаъолиятро талаб мекунад ва баъдан 2013 то имрӯз қонуни амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷаъолияти аудиторӣ” бармеояд, ки мақомоти батанзимдарорандаи ҷаъолияти аудиторӣ Комиссияи таҳассусӣ ва Палатаи аудиторон мебошад. Комиссияи таҳассусӣ дар маҷлиси умумии Палатаи аудиторон ба муҳлати 5 сол интиҳоб қарда мешавад [1].

Ин комиссия доимоамалкунанда буда, самтҳои асосии ҷаъолиятро бояд ҷорабиниҳои зеринро дарбар гирад:

- қорқарди лоиҳаҳои асноди меъёрие, ки ҷаъолияти аудиториро ба танзим медарорад, аз ҷумла стандартҳои ҷаъолияти

аудиторӣ ва хадамоти бо он алоқаманд, дар асоси қонунгузориҳои ҚТ;

- додани литсензияҳои генералӣ барои амалигардони литсензионидани фаъолияти аудиторӣ

- ташкили бурдани бақайдгирии давлатии аудиторон, ширкатҳои аудиторӣ ва иттиҳодияҳои онҳо

- ташкил ва гузарондани аттестатсияи аудиторон, аз ҷумла хориҷиёне, ки дар ҚТ ба фаъолияти аудиторӣ машғул шудан мевоҳанд;

- муайянкунии номгӯи марказҳои таълимӣ –методӣ барои омӯзонидан ва тайёркунии аудиторон;

- коркард ва такмилдиҳии талаботи тахассусӣ ба аудиторон ва тартиби машғул шудан ба фаъолияти аудиторӣ, инчунин ташкил ва гузаронидани имтиҳонҳои аттестатсияи аудиторон ва додани шаҳодатномаҳои тахассусӣ;

- коркарди нархнома (тариф)-ҳои намунавӣ барои намудҳои асосии хадмоти аудиторӣ;

- ҳалли масъалаҳои, ки ба маҳрумнамоии аудиторон аз шаҳодатномаҳои тахассусӣ (аттестат ё литсензия) ва ҷазодиҳии аудиторон барои бесифат гузаронидани аудит алоқаманданд;

- коркарди чораҳо вобаста ба баландбардории тахассуси кадрҳои аудиторӣ, коркарди барномаҳои таълимӣ, ташкили имтиҳонҳо ва ғ.

Комиссияи тахассусӣ аз ҳисоби мутахассисони мақомоти марказии иқтисодӣ, бонкҳо, мақомоти андоз, коркунони идораҳои ревизионӣ тафтишотӣ, намоёндогони дорои илми иқтисод, муаллимони макотиби олӣ ва аудиторон таъсис дода мешавад.

Тартиби аттестатсия барои ҳуқуқи амалигардони фаъолияти аудиторӣ, бунёди комиссияи аттестатсионӣ ва андозаи маблағи пардохт барои гузаронидани аттестатсия, инчунин тартиби гирифтани шаҳодатномаҳои тахассусии ҳуқуқӣ машғул шудан ба фаъолияти аудиторӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Комиссияи тахассусӣ ва Палатаи аудиторон тасдиқ карда мешавад.

Палатаи аудиторони Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилоти ҷамъиятии мустақил буда, аудиторонеро, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамоянд ва барои ҳамкорӣ дар тараққиёт, такмил ва барои ба шакли ягонаи фаъолияти аудиторӣ гузоштан мусоидат менамоянд, дар асоси ихтиёрӣ муттаҳид мешаванд.

Палатаи аудиторони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қонунгузориҳои амалкунанда ба қайди давлатӣ гирифта мешавад.

Палатаи аудиторон - ин мақомоти мустақили назоратӣ буда, дар асоси принципҳои худтаъминкунӣ ва худмолиякунонӣ амал мекунад. Воситаҳои палата аз ҳисоби пардохти ҳаққи дохилшавӣ аз ҳаққи аъзогӣ, даромадҳо аз ҳисоби қабули имтиҳонҳо аз аудит ва додани литсензияҳо, даромадҳо аз ҳисоби фаъолияти педагогӣ, иттилоотӣ ва интишорӣ, дигар рафторҳои аз тарафи қонунгузорӣ иҷозатдодашуда ташкил мешаванд.

Воситаи палата барои таъмини фаъолияти он, инчунин бунёди фондҳои, ки барои иҷрои вазифаҳои оинномавӣ пешбинӣ шудаанд, ба ҳавасмандкунии моддӣ ва ғайра равона карда мешавад. Ширкатҳои аудиторӣ муносибатҳои худро бо палата ва фармоишгарон дар асоси шартномавӣ ташкил мекунад.

Палатаи аудиторони Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои умумии гузаронидани тафтишҳои аудиториро қор карда мебарояд, тайёр кардани аудитор ва баланд бардоштани ихтисоси онҳоро таъмин менамояд; дигар қорҳои ба фаъолияти аудиторӣ алоқамандро, ки ба қонунгузориҳои амалкунанда муҳолиф нестанд, ба анҷом мерасонад. Ғайр аз ин, вай роҳбарии ташкилӣ ва методии аудит, координатсия ва назорати фаъолияти аудиториро амалӣ гардонида, бозори ҳадамати аудиторӣ, паҳншавии таҷрибаи фаъолияти аудиториро меомӯзад; ҳисоботҳоро оиди фаъолияти аудиторӣ дар мамлакат ҳар сол тартиб дода, ба мақомоти мувофиқ пешниҳод менамояд, аз болои фаъолияти аудиторон ва ширкатҳои аудиторӣ назорат намуда, даъвоҳоро нисбати онҳо дида мебарояд, баҳсу муноқишаи байни аудитор ва фармоишгарро ба таври оперативӣ ҳал менамояд. Мақомоти олии Палатаи аудиторон Маҷлиси умумӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҳамаи мамолики тараққикарда Палатаҳои мустақили аудиторӣ амал мекунанд, ки вазифаҳои асосиашон қоркарди стандартҳои фаъолияти аудиторӣ, амалигардонии назорат аз болои сифати аудиторон, гузаронидани аттестатсия ва додани ҳуҷҷатҳо барои машғул шудан ба фаъолияти аудиторӣ ва ғайра мебошад. Палатаи аудиторон, инчунин нақши координатори фаъолияти аудиторонро иҷро карда, меъёрҳои этикию ахлоқии рафтори онҳоро дар ҷомеа муайян мекунад ва ҷораҳои интизомиро нисбати ашхоси вайронкунандаи меъёрҳо меандешад [3].

Мақомоти ваколатдори давлатӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, ваколатҳои зеринро амалӣ менамояд:

- дар доираи ваколатҳои худ санадҳои меъёрие қабул мекунад, ки фаъолияти аудиторонро танзим менамояд;
- стандартҳои аудитро таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ риоя шудани шарту талаботи иҷозатномаро назорат менамояд;

- риоя шудани стандартҳои аудиторӣ аз тарафи ташкилоти аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ назорат мекунад;

- шакл, ҳаҷм ва тартиби ба мақомоти ваколатдори давлатӣ пешниҳод кардани ҳисоботҳоро барои аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ муайян мекунад;

- қоидаҳои аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро мегузаронад;

- пешбурди Феҳрести давлатии бақайдгирии аудиторонро, ки соҳиби Шаҳодатномаи таҳассусии аудиторӣ ва иҷозатнома мебошанд, анҷом медиҳад;

- қоидаҳои санҷиши ташкилотҳои касбии аудиторонро муайян менамояд;

- оид ба масъалаҳои фаъолияти аудиторӣ бо дигар мақомоти давлатӣ, ташкилоти аудиторӣ, ташкилотҳои касбии аудиторон ва дигар ташкилотҳои дахлдор ҳамкорӣ менамояд;

- кодекси одоби касбии аудиторонро тасдиқ менамояд;

- дигар ваколатҳоро мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, дар сатҳи байналхалқӣ ташкилотҳои касбии бо ёрии Федератсияи байналхалқии муҳосибон, ки тавсияҳоро оиди тарафҳои гуногуни фаъолияти аудиторӣ таълиф менамояд, ҳамкорӣ менамояд.

Хулоса, аудиторон манфиатдори онанд, ки фаъолияти онҳо аз тарафи давлат ба танзим дароварда нашавад, зеро дар ин сурат ба мустақилияти аудитор касрати бузург расида, аудитор қобилияти боэътимодона санҷида баромадани ҳисоботи молиявиро нисбатан аз даст медиҳад.

Пайнавишт:

1. Қонуни ҶТ “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ”. 22.07.2013, -№993 ш. Душанбе. www.mmk.tj/
2. Менгшиев А.Х. Асосҳои аудит. – Душанбе, 2000. – 185 с.
3. Стандартҳои байналмилалии аудит. <https://e-cis.info/cooperation/3009/> Санаи мурочиат 25.10.2021 с.
4. Мирзалиев А.А., Камолова Ш. Оценка современного состояния аудита в Республике Таджикистан // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: Материалы Международной научно-практической конференции. -Душанбе: ОИПБА РТ, 2014.

ДАЛЕЛҲОИ АУДИТОРӢ

Далелҳои аудиторӣ — ин маълумотест, ки дар чараёни гузаронидани аудит барои расидан ба мақсади гузошташуда гирифта мешаванд.

Мутобиқи СБА 500 «Далелҳои аудиторӣ» талаботи умумӣ ба далелҳои аудиторӣ, инчунин иловатан - гирифтани далелҳо дар ҳолатҳои мушаххас ва маълумоти тасдиқкунанда аз сарчашмаҳои берунӣ муайян карда шудааст[4].

Далелҳои аудиторӣ — ин иттилооти дар вақти гузаронидани санҷиш аз тарафи аудитор ба даст оварда шудаест, ки натиҷаи таҳлили он асоси ақидаи аудитор мегардад.

Далелҳои аудиторӣ дохилӣ, берунӣ ва омехта буда метавонанд.

Далелҳои аудиториҳои дохилӣ маълумоте мебошанд, ки аз субъекти иқтисодӣ дар шакли хаттӣ ва шифохӣ гирифта шудаанд.

Далелҳои аудиториҳои берунӣ маълумоте мебошад, ки аз тарафи сеюм, ба таври хаттӣ гирифта шудаанд.

Далелҳои аудиториҳои омехта маълумоте мебошад, ки аз субъекти иқтисодӣ дар шакли хаттӣ ва шифохӣ гирифта шуда, тарафи сеюм онро ба таври хаттӣ тасдиқ кардааст.

Далелҳои гирифташуда дар ҳуҷҷатҳои қорӣи аудитор нишон дода мешаванд ва барои тартиб додани ҳуҷҷатҳои аудиторӣ ва ҳисоботи хаттӣ ба роҳбарияти мизоч оиди натиҷаи аудит истифода бурда мешаванд.

Далел - ҳуҷҷатҳо ва дигар иттилооти мутобиқе мебошанд, ки аудитор дар мавриди тасвири фактҳо ё натиҷаҳо (ҳуҷҷатҳои) истифода мебарад. Далел ба аудитор бояд имконият диҳад, ки ақидаи ҳудро оид ба иттилооти молиявии санҷидашаванда баён намояд. Эътимоднокии далелҳои аудиторӣ аз вазъияте, ки онҳо гирифта шудаанд, вобастагӣ дорад. Далелҳои бадастовардаи ҳудӣ аудитор аз далелҳои қорӣона эътимодноктаранд. Далел дар шакли ҳуҷҷат ва шаҳодати хаттӣ - аз баёни шифохӣ эътимодноктар аст.

Ба далелҳои аудиторӣ, аз ҷумла дохил мешаванд: ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ ва навиштаҳои муҳосибии мизоч ва шахсони сеюм; шарҳи хаттии қорӣандони вақолатдори шахси аудитшаванда ва иттилооте, ки аз сарчашмаҳои гуногун (шахсони сеюм) гирифта шудаанд; натиҷаи таҳлили фаъолияти молиявӣ - хоҷагидори мизоч; ҳуҷҷатҳои муқоисавии мизоч бо ҳуҷҷатҳои шахсони сеюм; натиҷаи

барӯйхатгирии амвол ва уҳдадориҳои шахси аудитшаванда; ҳисоботи молиявӣ.

Далелҳоро аз нуқтаи назари аудит, аз рӯи чунин аломатҳо фарқ мекунам:

1) *Аз рӯи мазмуни функционалӣ*: предметӣ — бевосита ҳолати предмети исботро муайян менамоянд ё далелҳои фосилавӣ, ки дар асоси онҳо оид ба мавҷудияти (набудани) ҳолати предмети исботкунӣ натиҷагирӣ карда мешавад; далелҳои ёрирасон маъноӣ мустақилӣ надоранд: онҳо бо предмети исботкунӣ на ба воситаи далелҳои фосилавӣ, балки ба воситаи далелҳои предметӣ алоқаманданд.

2) *Аз рӯи нақши маълумоти таҷрибавӣ*: эмпирикӣ — бевосита бо таҷриба алоқаманданд, ба озмоиш такъя мекунад; математикӣ - ба сифати далел, қонунҳо ва аксиомаҳо, бе ҷалби маълумотҳои бевосита даркшаванда, алоқаманд гирифта мешаванд.

3) *Аз рӯи намуди далелҳо*: далелҳои бевосита — ҳаққонияти тезис бевосита ба далелҳои ҳақиқӣ асос меёбад; далелҳои баръакс - ҳаққонияти тезис ба антитезиси нодуруст асос меёбад.

4) *Аз рӯи мақсад* далелҳои ҳимояшаванда, ки тезисҳо ҳимоя мешаванд, танқид карда мешаванд; далелҳои радшуда ҷараёни фикриро пешбинӣ менамоянд, ки асосноккунии тезиси пешниҳодшударо нишон медиҳанд.

5) *Аз рӯи мустаҳкамкунӣ*: шахсӣ — шарҳи тарафҳо, шахсони сеюм; далелҳои моддӣ.

6) *Мутобиқати байни далелҳо ва фактҳои ҷойдошта*: ибтидоӣ; дуомдараҷа; далелҳои бевосита, ки аз вазъияти муайян вобастагӣ доранд.

7) *Аз рӯи сарҷаишҳои бадастдорӣ*: дар зери назорати аудиторон ташаккулёфта; дар зери назорати роҳбарон ташкилшуда; зери назорати шахсони сеюм ташкилшуда.

Сабаби асосии чамъ кардани далелҳо риояи қатъии қонунҳо мебошад [3,с.120].

Ин чунин маъно дорад, ки дар ҷараёни гузаронидани санҷиш, аудитор на танҳо қонунӣ будани амалиётҳои гузаронидашударо месанҷад, инчунин дар мавриди интиҳоби усул ва амалҳо ҳамаи талаботи муқарраршударо бояд риоя кунад:

- пайравӣ ба принсипи амалҳои саривақтӣ барои чамъ кардани далелҳо;
- гирифтани қафолати эътимоднокии маълумотҳои ба аудитор пешниҳодшуда (мақтуб оиди ҷавобгарии роҳбарият, тасдиқ ва ғайра).

Далелҳои аудиторино дар натиҷаи гузаронидани ҷораҳои

зерин мегиранд:

- тестҳои санчишии воситаҳои назорати дохилӣ, ки барои далелҳои аудиторӣ дар муносибат бо ташкилоти лозимӣ ва самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ гузаронида мешаванд;

- санчиши муҳимият, ки барои гирифтани далелҳои аудиторӣ, таҳрифоти муҳим дар ҳисоботи молиявӣ гузаронида мешаванд.

Сарчашмаҳои далелҳои аудиторӣ аз сифати далелҳо ва сарчашмаҳои он вобастагӣ дорад. Муҳимтарин далели аудиторӣ далеле ҳисобида мешавад, ки бевосита аз тарафи аудитор дар натиҷаи таҳқиқи амалиёти хоҷагидорӣ гирифта шудааст. Сарчашмаҳои гирифтани далелҳои аудиторӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Сарчашмаҳои гирифтани далелҳои аудиторӣ инҳо шуда метавонанд:

- ✓ ҳуҷҷатҳои ибтидоии субъекти иқтисодӣ ва шахсони сеюм;
- ✓ сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибии субъекти иқтисодӣ;
- ✓ натиҷаҳои таҳлили ғайолияти молиявӣ-хоҷагидории субъекти иқтисодӣ;

- ✓ ақидаҳои шифоҳии кормандони субъекти иқтисодӣ ва шахсони сеюм;

- ✓ муқоисакунии ҳуҷҷатҳои субъекти иқтисодӣ бо ҳамдигар, инчунин ҳуҷҷатҳои субъекти иқтисодӣ бо ҳуҷҷатҳои шахсони сеюм;

- ✓ натиҷаҳои барӯйхатгирии амволи субъекти иқтисодӣ, ки кормандони субъекти иқтисодӣ гузаронидаанд.

Кифоягии далелҳои аудиторӣ аз чунин омилҳо вобастагӣ дорад:

- дараҷаи хавфи аудиторӣ, яъне эҳтимолияти қабули қарори нодуруст аз тарафи ташкилоти аудиторӣ;

- мавҷудияти тадқиқот аз сарчашмаи мустақил (шахсони сеюм) ҳамчун маълумоти боэътимод, нисбат ба бевосита аз кормандони субъекти иқтисодӣ гирифташуда;

- гирифтани далелҳои аудиторӣ дар асоси маълумотҳои низоми назорати дохилӣ, ки нисбатан боэътимоданд, нисбат ба ҳолати ҳуби низоми назорати дохилӣ;

- гирифтани маълумот дар натиҷаи таҳлили мустақилона ё санчиши ташкилоти аудиторӣ, ҳамчун иттилооти боэътимод, нисбат ба иттилооте, ки аз дигар шахсон гирифта шудааст;

- гирифтани далелҳои аудиторӣ дар шакли ҳуҷҷатҳо ва шаҳодати хаттӣ, ҳамчун эътимоднок, нисбат ба шаҳодати шифоҳӣ;

• имконияти муқоисакунии натиҷаҳо, дар натиҷаи истифодабарии далелҳои аз сарчашмаҳои гуногун гирифташуда.

Сарчашмаҳои гирифтани далелҳои аудиторӣ

Ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ субъекти иқтисодӣ ва шахсони сеюм		Сабтқунакҳои баҳисобгирии муҳосибии субъекти иқтисодӣ
Натиҷаҳои таҳлили фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории субъекти иқтисодӣ		Ақидаҳои шифоҳии кормандони субъекти иқтисодӣ ва шахсони сеюм
Муқоисакунии ҳуҷҷатҳои субъекти иқтисодӣ бо ҳамдигар, инчунин ҳуҷҷатҳои субъекти иқтисодӣ бо ҳуҷҷатҳои шахсони сеюм		Натиҷаҳои барӯйхатгирии амволи субъекти иқтисодӣ, ки кормандони субъекти иқтисодӣ гузарондаанд
ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ СУБЪЕКТИ ИҚТИСОДӢ		

Расми 1. Сарчашмаҳои гирифтани далелҳои аудиторӣ

Ба омилҳое, ки ба ақидаи аудитор оид ба мувофиқати далели аудиторӣ кифоягӣ мекунанд, дохил мешаванд:

- хавфи аудиторӣ;
- хусусияти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, баҳодихии хавфи воситаи назорат;
- муҳимияти моддаҳои ҳисоботи молиявии санҷидашаванда;
- таҷрибаи кори аудитор;
- натиҷаҳои маросими аудиторӣ;
- сарчашма ва саҳеҳии иттилоот.

Хавфи аудиторӣ дар ҳолате кам мешавад, ки аудитор далелҳоеро истифода барад, ки аз сарчашмаҳои гуногун гирифта шуда, аз рӯи шакли гуногун пешниҳод карда шудаанд. Агар далелҳое, ки аз як сарчашма гирифта шудаанд, ба далелҳои аз дигар сарчашма гирифташуда муҳолифат кунанд, аудитор бояд маросими иловагии аудиторию истифода барад, то ки ихтилофи бавучудомадаро бартараф намояд ва оиди эътимоднокии далелҳои ҷамъшуда ва асоснокии натиҷаҳои гирифташуда боварӣ пайдо кунад. Агар ба ташкилоти аудиторӣ аз тарафи субъекти иқтисодӣ ҳуҷҷатҳои лозимӣ дар ҳаҷми пурра пешниҳод нашаванд ва аудитор имконияти ҷамъкунии далелҳои лозимию оиди ягон ҳисоб ё амалиёт надошта бошад, ташкилоти аудиторӣ вазифадор аст, онро дар ҳисобот (маълумотномаи хаттӣ ба роҳбарияти субъекти иқтисодӣ) ва хулосаи аудиторию ба ғайр аз мусбӣ бе қайду шарт нишон диҳад.

Дар мавриди ташаккули ақида, аудитор ҳамаи амалиёти ҳочагидории шахси санҷидашавандаро намесанҷад, чунки

натиҷагирӣҳо вобаста ба дуруст инъикос ёфтани бақияи воситаҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, гурӯҳи амалиёти хоҷагии якхела ё воситаҳои назорати дохилӣ, ба мулоҳиза ва маросимҳои ба тарзи интихобӣ гузарондашуда, метавонанд асос ёбанд. Ба ақидаи аудитор, оид ба далели аудиторӣ лозимии кифоя, чунин омилҳо таъсир мерасонанд:

- баҳодиҳии аудиторӣ тавсифот ва бузургии хавфи аудиторӣ ҳам дар сатҳи ҳисоботи молиявӣ, ҳам дар сатҳи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ё гурӯҳи амалиёти хоҷагии ҳаммонанд;

- тавсифи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, инчунин баҳодиҳии хавфи истифодабарии воситаҳои назорати дохилӣ;

- муҳимияти моддаҳои ҳисоботи молиявии санҷидашаванда;

- таҷрибае, ки дар вақти гузаронидани санҷиши аудиторӣ гузашта гирифта шудааст;

- натиҷаи чораҳои аудиторӣ, бо муайянкунии қаллобӣ ё хатоҳои;

- сарчашма ва боэътимодии иттилоот.

Дар мавриди ба даст овардани далелҳои аудиторӣ, бо истифодабарии тестҳои воситаҳои назорати дохилӣ, аудитор вазифадор аст, ки кифоягӣ ва лозимии ин далелҳоро бо мақсади дараҷаи хавфи истифодабарии воситаҳои назорати дохилӣ дида барояд.

Ба объектҳои баҳодиҳии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, вобаста ба ҷамъовариҳои далелҳои аудиторӣ дохил мешаванд:

- ташкилот - сохтори низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, ки пешгирӣ ё дарёфтро таъмин менамояд, инчунин ислоҳкунии таҳрифоти муҳим;

- фаъолият кардан - самаранокӣ фаъолияти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ дар фосилаи давраи вақти мутобиқ.

Хулоса, дар мавриди гирифтани далелҳои аудиторӣ бо истифодабарии чораҳои аудиторӣ, аудитор характери кифоягӣ ва лозимии ин далелҳоро дар баробари дигар далелҳое, ки дар натиҷаи тестҳои назорати дохилӣ, бо мақсади тасдиқи эҳтимолии тайёркунии ҳисоботи молиявӣ истифода мебарад, дида мебарояд.

Пайнавишт:

1. Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22.07.2013,- №993 ш. Душанбе. www.mmkt.tj/
2. Мирзалиев А.А., Камолова Ш. Оценка современного состояния аудита в Республике Таджикистан // Актуальные проблемы теории и практики

- бухгалтерского учета, анализа и аудита: Материалы Международной научно-практической конференции. - Душанбе: ОИПБА РТ, 2014.*
3. *Менгниева А.Х. Асосҳои аудит. – Душанбе, 2000. – 185 с.*
 4. *Стандартҳои байналмилалӣ аудит. <https://e-cis.info/cooperation/3009/> Санаи муруҷиат 03.11.2021 с.*

Мамадҷонов Х.,
магистранти курси
дуюми ихтисоси 1-25 01 03
– Иқтисодиёти ҷаҳон

ЗАРУРИЯТИ ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Вобаста ба пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ, сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакатҳо таҷдиди назар меҷаҳад. Шуруъ аз нимаи дуюми асри XX, дақиқтараш баъди анҷоми Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, дар олам тамоилҳо дар соҳаи байналмилалӣ гаштани истехсолот пурзӯр шуданд. Давраи нави ҷамъиятикунонии истехсолот фаро расид, ки он номи даврони ҳамгироиро гирифт. Ин раванди тасодуфӣ нест, заминаи онро тамоми рафти таърихи ҷаҳонӣ инъикос менамояд. Дар ин давра қомилан равшан шуд, ки як қатор проблемаҳои иқтисодиро кишварҳо ба танҳои ҳал карда натавонистанд. Барои ин кӯшиши якҷояи онҳо лозим аст, ки ба тиҷорати байналмилалӣ таъия намоёнд.

Андешаҳои умумии ҳамаи назарияҳои тиҷорати байналмилалӣ таҳқиқшуда аз он иборат аст, ки мамлақати дар бозори ҷаҳонӣ савдоқунанда, ҳама вақт фоидаи муайяно дар намуди афзоиши некуаҳволии умумӣ соҳиб мешавад. Дар баробари ин, саволи чи тавр тақсим қардани ин фоида, бечавоб монда истодааст. Амалияи таърихи муносибатҳои иқтисодӣ - байналмилалӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои ба бозори ҷаҳонии молҳо воридшаванда, пеш аз ҳама, аз паи манфиатҳои иқтисодии хориҷии худ мешаванд.

Аз як тараф, ҳувайдост, ки фоида аз ширкат дар тиҷорати байналмилалӣ дар байни мамлакатҳо баробар тақсим шуда наметавонад, чунки миқдори вай ба он вобаста аст, ки дар қадом сатҳ нархҳои ҷаҳонӣ муқаррар мегардад. Аз тарафи дигар, фоидае, ки мамлақати хориҷӣ соҳиб мегардад, бояд дар дохили мамлакат низ байни содиққунандагон ва воридқунандагон баробар тақсим қарда шавад. Сеюм, бояд дар назар дошт, ки дар натиҷаи махсусқардонӣ дар тақсимои захираҳо дар байни соҳаҳо тағйирот ба вуҷуд меояд ва пас қаромади соҳибон вобаста ба омилҳои истехсолот тағйир меёбад.

Агар мамлакат дар истехсоли ин ё он мол бартарии нисбӣ дошта бошад, он гоҳ мувофиқи қонуни тақозо ва арза ин бартарият фақат дар он ҳолат амалӣ карда мешавад, ки агар нархи ҷаҳонӣ ба ин мол аз нархи дохилӣ баланд бошад. Азбаски ҳам сатҳи нарх ва ҳаҷми фурӯш дар бозори ҷаҳонӣ натиҷаи пойдор гаштани баробарии байни арза ва тақозо мебошад, таҳлили тиҷорати байналмилалӣ бояд ба таҳлили тақозо пурра карда шавад.

Баъзан барои тиҷорати байналмилалӣ «савдои берунӣ»-ро истифода мебаранд. Аммо тиҷорати байналмилалӣ робита ё муносибати савдои байни мамлакатҳоро дарбар мегирад. Яъне, дар ин маврид сухан дар бобати савдо меравад, ки на дар дохили мамлакат, балки берун аз марзи он сурат мегирад. Бинобар он, барои маънидод кардани тиҷорат онро ба намуди асосӣ – савдои дохилӣ ва берунӣ ҷудо мекунанд. Савдои дохилӣ ҳамон маҷмуи хариду фурӯшҳост, ки дар қаламрави мамлакат сурат мегирад. Савдои хориҷӣ бошад, одатан берун аз марзи мамлакат сурат гирифта, ҳамчун қоида дар ин ё он мазмуни маром ба иқтисодиёти ҳамон мамлакат дахл дорад. Яъне, дар бозори ҷаҳонӣ хариду фурӯш бевосита ба истеъмол нарафта, онҳо бо воситаи бозорҳои дохилии мамлакатҳо ба истеъмолот расонида мешавад.

Ҳамин тавр, бозори ҳар як мамлакат ба бозори дохилию берунӣ ҷудо карда мешавад. Дар навбати худ, бозори берунӣ ба мамлакат овардани молҳо (воридот) ва ба мамлакатҳои дигар баровардани онҳо (содирот)- ро дар бар мегирад. Таносуби байни ҳаҷми баровардани молҳоро хизматҳо ва ба мамлакат ворид кардани онҳо номи тарозуи (баланси) савдори гирифтааст. Баланси савдои берунаи мамлакатҳоро баъзан ҳамчун мувозинати байни воридоту содироти мол ва хизматҳо ҳам мефаҳманд. Ин мувозинат аз ҳамон сабаб мадди назар гузошта мешавад, ки давлат барои баробар кардан ё барқарор кардани он захираҳои тиллоӣ худро истифода мебарад. Аз ин лиҳоз, содирот назар ба воридот зиёд бошад, онро бештар аз мувозинат ғаъл меҳисобанд. Ҳангоми зиёд будани воридоти молу хизматҳо мувозинатро ғайриғаъл меҳисобанд, чунки дар ин ҳолат барои зиёд кардани ҳаҷми болоравӣ аз берун, имконот хеле маҳдуд мешавад.

Савдои берунӣ манфиати мардумони зиёдро фаро гирифта, дар навбати худ қонунгузориҳо ва даҳлати бевоситаи давлатро талаб мекунад. Аз ин рӯ, савдои беруниро зиёдтар ба сиёсати давлатҳо пайваست менамоянд. Ин пайванд ҳақиқатан ҳам ҳанӯз аз замонҳои қадим ошкор буд. Вале таъсири ошкору намоёни давлат нисбат ба савдои берунӣ тақрибан 3-4 садсолаи охириро дарбар мегирад (нақшаи 1).

Нақшаи 1.

Сиёсати (тиҷорати байналмилалӣ) савдои берунӣ

Сиёсати маҳдудкунандаи савдои берунӣ (протекционизм)	Сиёсати савдои озод
Рохҳои маҳдудкунӣ:	Комилан дахл накарда ва ё кӯмаку мадад ба савдои берунӣ:

- истифодаи бочи гумрук	- кӯмакпулӣ
- эълони инҳисороти давлатӣ	- имтиёзҳои гумрукӣ
- маҳдуд кардани ҳаҷми содироту воридот	- қарзҳои имтиёзнок
- маҳдуд кардани молҳои ҷудогона	- муқофотҳо
- таъин кардани талаботи махсус	- дастгирии техникӣ,
сиёсӣ ва ғайра нисбат ба молҳои ворид	гашта.

Чунон ки аз нақша маълум аст, сиёсати савдои озод ва савдои аз тарафи давлат маҳдудкардашаванда, дар замони имрӯза ба давлатҳои зиёд хос мебошад. Имрӯз давлатҳо ба ҳамон зинаи инкишоф расиданд, ки дар ҳеҷ кадоме аз онҳо яке аз намудҳои ин сиёсат, ҳарчанд дар тӯли таърих онҳо дар шакли соф низ ҷой доштанд, ба таври ҳолис истифода намешавад. Ҳоло давлатҳо одатан сиёсати чандиру омехтаи савдои берунаро пайваستا истифода мебаранд. Аз ин сабаб, сиёсати савдои берунӣ ҳамчун одат яхелавау якмаром набуда, бо мурури замон тағйир ёфта меистад. Дар баъзе ҳолатҳо чораҳои қувваҳои маҳдудкунандаи савдои берунӣ пурқувват гардида, баъзан баръакс чораҳои қувваҳои мусоидаткунанда бар вай афзалият доранд.

Рушди иқтисодиёи иҷтимоии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, бо амалӣ намудани ислоҳоти иқтисодӣ таъмин шуда буд. Устуворнамоии системаи молиявӣ-пулӣ, афзуннамоии самаранокии сектори воқеии иқтисод, тараққиёти истеҳсолоти воридотивазкунанда, афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ, воситаи рушд мебошад.

Аз ин лиҳоз, аз соли 2000 инҷониб мамлакатҳои Осиёи Миёна рӯз ба рӯз ба натиҷаҳои мусбӣ дар инкишофи саноат ва кишоварзӣ, азхудкунии маблағгузориҳо дар қараёни (динамика) гардиши молҳои ҷаҳона ва ҳадамоти муздноқ ноил гашта истодаанд. Дар тамоми ин кишварҳо афзоиши ҳаҷми содироти молҳо ҷой дорад. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ҳам, монанди музди миёнаи меҳнат, машғулияти манофеи меҳнатӣ ва ғайра ба худ қараёни мусбиро касб намуда истодаанд.

Пайнавишт:

1. Рахимов А. М. *Открытая экономика: проблемы и перспективы экономика Таджикистана: стратегия развития*. 2004. -№ 4, стр.53.
2. Саидмуродов Л.Х. *Теоретические вопросы соотношения внешнеэкономических и национальных интересов страны // Экономика Таджикистана: стратегия развития*. 2004., -№ 3.
3. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамиедов М.Ҷ. *Тиҷорати байналмилалӣ. Китоби дарсӣ*. - Душанбе: Ирфон, 2007. Саҳ. 66-100.

Шомуродов Н.Ш.,
магистранти курси
якуми ихтисоси 1-25.01.08
– Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҲОИ МОЛИЯВӢ ТИБҚИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Ҳар як субъекти хоҷагӣ дар рафти фаъолияти худ ҳисоббаробаркуниҳоро бо контрагентҳои дохилӣ ва берунӣ: таъминотчиён ва харидорон, фармоишчиён ва пудратчиён, бо мақомотҳои андоз, бо муассисон (иштирокчиён), бонкҳо, бо кормандони худ, дигар дебиторон ва кредиторон пеш мебарад [3, 217].

Дар адабиёти хориҷӣ ба уҳдадориҳои кредиторӣ радкунии субъекти иқтисодиро аз даромади эҳтимолӣ, хориҷшавии интизории воситаҳои пулӣ ё захираҳо, қарзи барои пардохтан мансуббударо дохил мекунанд.

Дар амалияи ватании баҳисобгирии муҳосибӣ ба уҳдадории кредиторӣ аксаран қарзҳои кӯтоҳмуддатро дохил мекунанд, ки аз ҳисоббаробаркуниҳои корхона бо мақомотҳои андоз, харидорон бо таъминотчиён, фармоишчиён бо пудратчиён, бо ходимон оид ба музди меҳнат ва дигар пардохтҳо, ҳаққи саҳми пардохташаванда ва қарзҳои аз ҷониби бонкҳо пешниҳодшударо дохил мекунанд [6, 184].

Агар ташкилот уҳдадории кредиторӣ дошта бошад, он гоҳ вазифадор аст, ки пардохт намояд ё ҳиссаи амволи пешниҳодшударо ба кредиторон диҳад. Ҳиссаи амволи нишондодашуда уҳдадории ташкилот, воситаҳои пулӣ ва амволи бегонаро, ки дар ихтиёри ташкилоти қарздор қарор дорад, дарбар мегирад.

Уҳдадориҳои молиявӣ қисми муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб мераванд, ки бо ҳаракати воситаҳои пулӣ алоқаманд буда, дар гузаронидани захираҳои молиявӣ ба корхонаҳо барои баамалории

фаъолияти моливӣ – хоҷагӣ асос меёбанд. Онҳо дар қисми уҳдадориҳои тавозуни корхона ҳамчун муҳлати кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат инъикос мегарданд.

Таснифи уҳдадориҳои кредиторӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1 - Намудҳои уҳдадориҳои кредиторӣ

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати молиявӣ (Short-term liabilities) – ҳамаи намудҳои воситаҳои ҷалбгардидаи молиявии корхона бо муҳлати пардохти арз то 1 сол мебошанд (қарзҳои кӯтоҳмуддати молиявӣ; қарзҳои кӯтоҳмуддати муассисаҳои ғайрибонкӣ; вомбаргҳои кӯтоҳмуддати нашргардидаи корхона; васиқаҳои интишоршуда; қарзҳои молии бадастовардашуда; шаклҳои гуногуни уҳдадориҳои кредиторӣ дохилӣ ва ғ.). Аз рӯи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ): уҳдадорӣ, ки дар рафти давраи амалиёти муқаррарии корхона иҷро мегарданд, ё бояд дар муддати 12 моҳ пас аз санаи ҳисоботи пардохта шаванд [2, 180].

Дар ин ҳол, аз нуқтаи назари СБҲМ уҳдадории молиявӣ – ин ҳама гуна уҳдадориест, ки масъулияти бо шартнома муайянгардида, ба ҳисоб меравад:

- пешниҳоди воситаҳои пулӣ ё дигар дороиҳои молиявӣ ба дигар ширкат;

- воситаи молиявии бо дигар ширкат аз рӯи шартҳое, ки воқеан манфиатбахш нестанд, иваз шуда метавонанд.

Уҳдадориҳои молиявии дохилӣ ва берунаро фарқ мекунанд.

Уҳдадориҳои молиявии беруна дар корхона чунин ба миён меоянд:

- дар назди давлат дар шахсияти буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ дар шакли пардохти андозҳо хироч ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ;

- дар назди ҳамкорон аз рӯи фаъолияти хоҷагӣ дар шахсияти таъминотчиён ва пудратчиён, бонкҳо, ширкатҳои суғурта, дар қисми ҷабҳаҳои молиявии шартномаҳои басташуда.

Уҳдадориҳои молиявии дохилаи корхона дар ҳолатҳои зерин ба миён меоянд:

- дар назди соҳибмулкони оид ба пардохти қисми фоида ё дивидендҳо;

- дар назди филиал ва ширкатҳои фаръӣ оид ба пардохтҳои бо шартнома муайянгардида;

- дар назди кормандон оид ба музди меҳнат.

Ба уҳдадориҳои молиявӣ уҳдадории кредиторӣ ба таъминотчиён ва пудратчиён, аз рӯи шартномаҳои қарзӣ ва вомҳо, васиқаҳои ҷойгиркардашуда, кафолатҳои додашуда ва дигар уҳдадориҳои шартӣ дохил мешаванд.

Ба уҳдадориҳои молиявӣ уҳдадории иҷорадеҳ аз рӯи иҷораи молиявӣ, ки аз иҷораи амалиётӣ фарқкунанда асту баргардонидани амволи иҷоравиро дар назар дорад, дохил мешавад.

Яке аз талаботҳои асосии СБҲМ оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибии уҳдадориҳо ин истифодаи усули ҳисобкунӣ маҳсуб меёбад. Дар низоми амалкунандаи баҳисобгирӣ ва ҳисобдихӣ ин усул бо номи «ҳамлу нақл» қабул гардидааст, ки бадастории натиҷаҳои молиявиро вобаста ба фӯрӯши молҳо, иҷрои корҳо ва расонидани хизматҳо новобаста аз воридашавии воситаҳои пулӣ ва ҳамарзишҳои онҳо дар назар дорад.

Инъикоси ин амалиёт дар ҳисоботҳои даврае, ки онҳо ба миён омадаанд, ифода меёбад. Маълумоте, ки мувофиқи усули ҳисобкунӣ таҳия шудааст, истифодабарандагонро на танҳо бо амалиётҳои қаблӣ шинос менамояд, балки аз уҳдадориҳо оиди пардохти пул низ воқиф месозад. Усули ҳисобкунӣ, ҳамчунин оиди даромадҳои оянда, ки субъекти иқтисодӣ бояд аз рӯи амалиётҳои гузаронида ба даст орад, хабар медиҳад. Ҳамин тариқ, мутобиқи

усули ҳисобкунӣ, даромад ҳангоми бадастории ҳуқуқ ҷиҳати гирифтани он, харочот бошад, ҳангоми ба миён омадани он новобаста аз дохилшавӣ ё хориҷшавии воситаҳои пулӣ эътироф ва инъикос мегардад.

Мувофиқи СБҲМ ҳангоми оморасозии ҳисоботи молиявӣ истифодабарии усули ҳисобкунӣ, ки хусусиятҳои зеринро дорост, зарур мебошад:

- амалиёт ва ҳодисаҳо ҳангоми ба амал омадани онҳо бояд эътироф карда шаванд, на ҳангоми воридшавӣ ва пардохти маблағҳои пулӣ;

- ҳуқуқи гирифтани воситаҳо ва ё худ захираҳои дигари молиявиро медиҳад, ки дар тавозуни муҳосибӣ ҳамчун дорой инъикос мегарданд;

- барои пардохти маблағҳои пулӣ ва расонидани хизматҳо уҳдадор месозад, ки дар тавозуни муҳосибӣ ҳамчун уҳдадорихо дарҷ гардидаанд;

- дар ҳисобот оиди ғоида ва зарар инъикоси даромад ва харочот ба он даврае онҳо мансубанд, талаб карда мешавад;

- усули ҳисобкунӣ бо усули мувофиқат мутобик карда шудааст, яъне даромад дар лаҳзаи ба миён омадани ғуруши молҳо ва расонидани хизматҳо, новобаста аз лаҳзаи воридшавии маблағҳои пулӣ, эътироф мегардад.

Мавриди истифодаи усули ҳисобкунӣ харочот дар он вақт эътироф карда мешавад, ки даромади бо он вобаста буда, новобаста аз воситаҳои пулӣ кадом вақт пардохт мегарданд.

Ҳамин тариқ, уҳдадорихои молиявӣ – инҳо пардохти ҳатмии субъекти иқтисодианд, ки бо муносибатҳои молиявӣ ва шартномавиаш алоқаманданд. Уҳдадорихои молиявии субъекти иқтисодӣ аз рӯи муносибатҳои танзимшаванда бо буҷет, фондҳои ғайрибуҷетӣ (иҷтимоӣ, махсус, ҷамъиятӣ), бонкҳо ва дигар муассисаҳои қарзӣ, контрагентҳо аз рӯи алоқаҳои хоҷагӣ, ташкилотҳои болоӣ, кормандони корхона ба миён меоянд:

- уҳдадорӣ дар назди буҷет пардохти андоз аз ғоида, андоз аз амвол, арзиши иловашуда ва ғайраро дарбар мегирад.

- уҳдадорихои молиявӣ дар назди фондҳои ғайрибуҷетӣ гузаронидани андози иҷтимоӣ ва дигар пардохтҳоро дар назар дорад.

- уҳдадорихои молиявӣ дар назди бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, дарбар гирифтани қарзҳои бадастовардашуда ва ғоизҳо барои истифодабарии онҳо, инчунин аз пардохти хизматрасониҳои бонкӣ иборат аст.

- уҳдадорихои молиявӣ дар назди контрагентҳо аз рӯи алоқаҳои хоҷагӣ ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтҳоро оид ба ашё,

мавод, маҳсулоти нимтайёр, маснуоти дастаҷамъӣ, сӯзишворӣ ва қувваи барқ, барои корҳои иҷрошуда ва хизматрасониҳои хангоми роҷаи шартӣ шартномаҳои мувофиқро дарбар мегиранд.

- уҳдадорӣ дар назди ташкилотҳои болоӣ бо гузаронидани воситаи таъсисдиҳии фонд ва захираҳои марказонидашуда вобастагӣ доранд.

- уҳдадорӣҳои молиявии корхона дар назди кормандон ба амал овардани пардохти меҳнато дар мувофиқа бо қонунгузории меҳнат ва шартҳои пардохти меҳнат дар корхонаро дарбар мегиранд.

Пайнавишт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ». 25.03.2011.- №702, иш. Душанбе;
2. Агеева, О. А. *Международные стандарты финансовой отчетности*. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2017. — 385 с.
3. *Баҳисобгирии молиявӣ. Дастури таълимӣ дар асоси Стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ*. - Душанбе: ИЧБАК ҚТ, 2004.-251с.
4. Гаврилова А.Н. *Финансы организаций (предприятий): учебник*. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: КНОРУС, 2007. - 608 с.
5. Исмоилов Ш.М. *Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан*. - Душанбе: «Қонуният», 1998.- 187 с.
6. Раҳимов С.Х., Ҳусейнова Д.К. *Баҳисобгирии молиявӣ (Дастури таълимӣ мувофиқи СБҲМ)*. – Душанбе: ЭР – граф, 2012 – 316 с.
7. Шерназаров А. *Бухгалтерский учет в условиях рынка*. — Душанбе: Маориф, 1994.- С. 184

Бобочонов Д.К.,

магистранти курси якуми ихтисоси

1-25.01.08 – Ҳуқуқшиносӣ

ДАХЛНОПАЗИР БУДАНИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахсият аз қабилӣ ҳуқуқҳои шахсии инсон буда, аз табиати ӯ бармеояд. Воқеан, 26-уми августи соли 1789 Маҷлиси милли мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузории халқи Фаронса ҳуҷҷатеро бо номи Эълومияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд қабул намуд, ки дар моддаи аввали он озодии одамон чунин арзёбӣ шуда буд: “Одамон озоду баробарҳуқуқ тавлид шуда, озоду баробарҳуқуқ мемонанд” [8]. Дар ин ҳуҷҷати таърихӣ шухрати ҷаҳонӣ дошта, таъмин намудани озодӣ ва баробарҳуқуқи одамон, моликият ва амнияти онҳо мақсади асосии

давлат махсуб шуда, онҳо аз инсон ҷудонопазир, табииву муқаддас эълон шудаанд.

Баъд аз дарку эҳсоси оқибатҳои мудҳиши Ҷанги дуҷони чаҳони Ассамблеяи Генералии СММ бо дарназардошти ин, ҳуқуқи баробар ва дахлнопазирӣ аҳли башар асоси озодӣ, адолат ва сулҳи умум эътироф намуда, бо мақсади эҷоди ҷунин дунёе, ки дар он одамон дар суҳан ва ақида озод ва аз тарсу эҳтиёҷ фориғ бошанд, бо мақсади бо ҳукми қонун ҳимоят намудани ҳуқуқи башар Эъломияи умумии ҳуқуқи башарро ҳамчун вазифаи тамоми халқҳо ва тамоми давлатҳо қабул карданд.

Дар ҳамин Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахс дар моддаи 30 ҷунин омадааст: “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирӣ шахс ҳақ дорад”. Ин меъёри ҳуқуқ баъдтар соли 1966 дар паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ҷунин ифода карда шуд: “Ҳар як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахс ҳақ дорад. Ҳеҷ кас наметавонад худсарона ба ҳаёти ӯ дошта шавад. Ҳеҷ кас набояд аз озодӣ, ғайр аз асос ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад.

Аввал, Конститусияи Тоҷикистони Шӯравӣ [3, с. 633] ва баъдтар Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳуқуқ ва озодии инсон ва шахрвандро дар шакли мазмунӣ гуногун мустаҳкам намуд. Дар Конститусияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахсият дар меъёрҳои алоҳидаи конститусионӣ инъикос шуда, аз рӯи мазмун бо муқаррароти санадҳои дар боло зикршуда монандӣ доранд. Мисол, дар қисми 3 моддаи 5 Конститусия омадааст, ки: “Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд” [1]. Яъне, аз тарафи давлат ҳама гуна озодии фитрии инсон, ки ба манфиати дигарон зарар надорад, эътироф, риоя ва ҳифз карда мешавад.

Дахлнопазирӣ шахс тавассути Конститусия ба сифати ҳуқуқ ва манфиати қонунӣ шахс аз тарафи давлат қафолат дода шудааст.

Таҳлили Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ [6, с. 552] ва моддаи 5, 17 Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки дар санади яқум ва дуҷон озодӣ ва дахлнопазирӣ шахс ҷун ҳуқуқи инсон муайян шуда, дар моддаи 5, 17 Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷун озодӣ омада, дар моддаи 18 дахлнопазирӣ шахс боз ҷун ҳуқуқ ва манфиати қонунӣ инсон қафолат дода шудааст. Дар ҳамин асос, дар ҳарду маврид ҳулоса намудан дуруст аст, ки табиат ва мазмунӣ ҳуқуқии истилоҳи “озодӣ” доираи манфиат ва талаботи ҷонӣ маънавии одамон,

ҳаракат ва талаботи қобили қабули ҷамъияти инсониро ифода менамояд. Бо вучуди ин, монандӣ миёни тафовут дида мешавад. Агар “озодӣ” имкониятҳои васеи интиҳоби фардро дар қонеъ намудани талаботи шахсиаш нишон диҳад ва оқибати онро талаб намояд, “ҳуқуқ” имконият ва талаботи нисбатан аниқӣ одамонро доир ба қонеъ намудани манфиатҳои ҷузъиашон ифода менамояд.

Мазмуни ҳуқуқ ба озодӣ. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият аз ду қисмат таркиб ёфта, якум, дар озодии шахс доир ба ихтиёрдории пиндору гуфтору рафтор, дуюм, дар дахлнопазирии ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва равонии шахс ифода мешавад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият арзишҳои аз ҳамдигар ҷудонопазир мебошад. Озодии инсон бе дахлнопазирӣ ва дахлнопазирии шахсият бе озодӣ буда наметавонад. Яъне, шахсе, ки пурра озод аст, дахлнопазир мебошад. Аз ин рӯ, мазмуни ҳуқуқ ба озодӣ ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият ба ҳам наздикӣ дошта, ҳамдигарро пурра менамоянд. Ин ҳуқуқ ҳам ба инсон, новобаста аз шахрвандиаш мутааллиқ аст. Ҳамчунин, аз ин ҳуқуқ ноболиғон, беморони руҳӣ, шахсоне ки қобилияти амалкунии онҳо маҳдуд ва ё онҳо ғайри қобили амал эътироф шудаанд, бархурдоранд. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии онҳо то як ҳудуди муайян аз тарафи волидайн, фарзандхондҳо, васиву парасторон бо мақсади тарбияи дурусти ноболиғон ё ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони бемор маҳдуд шуданаш мумкин аст. Вале бояд зикр намуд, ки сӯиистифода аз ҳуқуқҳои падарию модарӣ, муносибати дурушт бо кӯдакон, иҷро накардани вазифаҳои парасторӣ ва васоят метавонад, онҳоро аз ин ҳуқуқҳо маҳрум созад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият қисми таркибии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсии инсон буда, аз се навъ таркиб ёфтааст:

- 1) Ҳуқуқ ба озодӣ (м. 17 Конституция)
- 2) Ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият (м. 18 Конституция)
- 3) Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ (м. 23 Конституция)

Мазмуни ҳуқуқ ба озодӣ дар имконият ва қобилияти инсон доир ба мустақилона муайян намудани интиҳоби пиндор, гуфтор ва рафтор ифода меёбад. Ҳар инсон ҳақ дорад, ки озодона фикру андеша намояд, ҳаёл, орзу ва мақсади худро дошта бошад. Дар назди худ вазифаҳо гузорад, нақши иҷроӣ онҳоро мустақилона муайян намояд. Ё ҳақ дорад, доир ба ҳодисаву рафторҳое, ки ўро фаро мегиранд, муносибати худро мустақилона муайян намояд, фикру андешаҳои худро нисбат ба он иброз дорад. Кӯдак аз лаҳзаи таваллуд, гарчанде ниёз ба ғамхорӣ волидайн дорад, вале ў мудом майли озодӣ дошта, дар хоҳиш ва рафтор озод аст.

Озодии инсони болиғ дар интихоби рафтор беҳад калон аст. Ё худ муайян месозад, ки вақти худро чи гуна гузаронад, ба кучо равад, чи кор кунад, бо кӣ ҳамсухбат шавад. Озодӣ неъматӣ бебаҳо буда, онро бояд қадр намуд. Агар мо ба қадри озодии худ нарасем, пас озодии моро поймол менамоем ва ё мо озодии дигаронро беибаҳо маҳдуд менамоем.

«Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд» гуфта мешавад, дар қисми дуюми моддаи 5 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1, с. 4]. Дахлнопазирӣ инсон се ҷанбаъ дорад: рӯҳӣ, моддӣ ва маънавӣ [4, с. 731]. Дар моддаи мазкур аз назари умум ҳар се дахлнопазирӣ ҳаққи инсон, ҳам рӯҳӣ, ҳам моддӣ ва ҳам маънавиро мо мушоҳида мекунем. Зеро бо дахлнопазир эълон намудани ҳаёти инсон муҳимтарин арзиши инсонӣ - ҳастӣ, зиндагӣ ва умри инсон ҳимоя карда мешавад. Ҳаёти инсон бузургтарин неъмат аст, ки бидуни вай дигар арзиш ва ченакҳо қимати худро гум мекунанд. Бо дахлнопазирӣ қадр, номус мо муҳимтарин қисмати зоҳирёбии инсон, ҷаҳони маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии ӯро дифоъ мекунем. Зери истилоҳи «дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон» тамоми дигар ҳуқуқҳои фитрӣ, ки барои мавҷудияти инсон ҳамчун маҳлуқи бошуури иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ шарт ва заруранд, дар мадди назар гирифта мешаванд. Дар ин ҷо дахлнопазирӣ ҳаёти шахсӣ, шахсӣ, дахлнопазирӣ ҳаёти рӯҳӣ - озодии вичдон ва амсоли инҳо дар назар дошта шудаанд. Ҳамин тавр, Конституцияи Тоҷикистон бо муқаддас эълон намудани муҳимтарин руҳҳои зиндагии инсон ӯро ҳамчун маҳаки асосии зиндагии созандаю эҷодкунанда муаррифӣ намуда, дахлнопазирӣ ҳуқуқҳои фитриашро муқаррар менамояд.

Зери истилоҳи ҳаёт чӣ фаҳмида мешавад? Ҳаёт - зиндагӣ ва умри инсонро дар назар дорад, ки аз муҳимтарин ҳаққи инсон буда, бидуни он дигар ҳуқуқҳо вуҷуд дошта наметавонанд. Аз ин хотир, зери истилоҳи «ҳуқуқ ба ҳаёт» ҳаққи инсон ба зиндагӣ, зухуроти вуҷудаш фаҳмида мешавад ва касе ӯро аз ин неъмат маҳрум карда наметавонад [5, с. 90]. Маҳрум сохтан аз ҳаёт бо роҳҳои қонунӣ, ғайриқонунӣ ва ё тасодуфӣ сурат мегирад. Бо роҳи ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз ҳаёт дар моддаи 59 Кодекси ҷиноятӣ манъ шудааст. Маҳрум кардан аз ҳаёт бо роҳи қонунӣ, ки тариқи ҳукми қатл ба ҷинояткор сурат мегирифт, дар панҷ моддаи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 104, 138, 179, 398 ва 399) [2] пешбинӣ шудааст. Аммо татбиқи он бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боз доштани татбиқи ҷазои қатл» аз 15 июли соли 2004, таҳти № 45 ба муҳлати номуайян во гузошта шудааст. Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005, № 86 ба Кодекси ҷиноятӣ тағйирот ворид карда шуда, ба ивази он

чазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинӣ шудааст (м. 58-1) [7]. Доир ба пешгирии роҳҳои тасодуфан маҳрум шудан аз ҳаёт тамоми мақомоти умумӣ ва махсуси бехатарии кор, пешгирии офатҳои табиӣ ва ғайра масъулият доранд.

Номус ва қадри инсон аз муҳимтарин паҳлӯҳои ахлоқӣ ва маънавии инсон аст, ки тавассути онҳо мавҷудияти биологӣ ва иҷтимоии инсон сифати маънавӣ ва фарҳангӣ гирифта, ӯ ҳамчун маҳлуқи бошуур ҷаҳони фарҳангӣ ва рӯҳиро касб менамояд. Номуси инсон дар муносибатҳои байниҳамдигарии ӯ бо инсонҳои дигар, давлат ва субъектҳои дигари ҳуқуқӣ, ҳамчун ҷанбаи дахлнопазир ва эҳтиромшаванда зоҳир мегардад. Ба ҳайси чунин сифатҳои муайянкунандаи номус - шаъну шараф, қадру қимат ва манзалати инсон эътироф мешаванд. Чунончӣ, инсонро таҳқир намудан, ӯро нисбат ба дигарон паст задан манъ аст, ба шаъну шараф ва қадру иффиати занон расидан манъ аст. Қадри ин андоза ва ченаки эҳтироми инсон аст. Ҳар инсон вобаста ба нақшу манзалаташ ченаки андоза дорад, ки дар муносибат бо ӯ атрофиён онро риоя мекунанд. Ин андозабандии ахлоқии ҷомеа аст. Аммо Конститусия ба сифати чунин андоза меёри умумро муқаррар мекунад. Қадру қимати ҳар кас бояд дар доираи қонун ҳифз карда шавад. Ченаки он муқаррароти ҳам қонун ва ҳам ахлоқи умум аст.

Тибқи этикаи касбии журналистон, одоби муошират ва дигар меёрҳои нонавиштаи муносибатҳо амалҳои мавҷуданд, ки истифода ва иҷрои онҳо дар муносибати якдигар ва ё дар ҳолатҳои муайян номумкин аст. Масалан, аз инсон баъзе аз муаммоҳои руҳдода ва ё эҳтимолиятдоштаро лоақал барои аниқ намудани ҳолати кор пурсидан мумкин аст. Вале тавассути васоити ахбор доир ба воқеияти он ҳодиса далели ниҳойи надошта, изҳори назар намуда, шахсеро дар он муттаҳам кардан на ба қонун дуруст меояду на ба ахлоқи инсонӣ. Ва ё қонунҳо дар ҳолатҳои муайян маҳрамияти ҳаёти шахсӣ ва ҳаёти оилавию муқаррар мекунанд. Огоҳ шудан аз баъзе маҳрамиятҳои оилаи касе ҳаргиз маънии онро надорад, ки онро тавассути васоити ахбор метавон паҳн намуд. Ё ин ки табиб ва корманди мақомоти тафтишотӣ, ки аз сирри оилавӣ огоҳ мегардад, ҳуқуқ надорад онро ифшо намояд. Зеро ошкор шудани он мумкин аст ба қадру қимат ва манзалати мард ва ё зан зарар расонад, ё ба номуси оиладорӣ онҳо ҷанг занад. Аз ин хотир, Конституция номус ва қадри инсонро дахлнопазир эълон доштааст. Ҳифзи қадри ва номуси инсон аз як тараф, масъулияти шахрвандон ва ташкилоти онҳо дар муносибатҳои уфуқии хеш буда, тавассути соҳаҳои ҷудогонаи ҳуқуқ таъмин карда мешавад ва аз тарафи дигар, ҳуқуқҳои инсон дар муносибатҳои амудӣ аз ҷониби давлат ва мақомоти давлатӣ таъмин карда мешаванд.

Ба сифати номус дар муносибат бо занону духтарон дахлнопазирии ҷисмонии онҳо низ шомил мешавад. Чунончӣ, дар ҳаққи духтарон ё занон суҳанҳои бад гуфтан ва ё онҳоро дар кирдорҳои зишт гунаҳкор намудан, вобаста ба хусусияти равонии ҷомеаи мо ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, номус ва қадру қимати онҳо вобаста аст. Ҳамчунин, ба ҷо овардани одоби риояи номус ва қадру қимати инсон дар ҷои кор шарт ва зарур аст. Дар он ҳолатҳое, ки корманд талаботи қонунро вайрон мекунад, ба ӯ тибқи қонун ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст ва он татбиқ мешавад. Аммо дар ин ҳолатҳо низ корфармо ҳақ надорад, ки нисбат ба шахс суҳанҳои қабех гуфта, ба иззати нафси ӯ расад. Қадру қимат ва шарафи шахс низ омили муҳими зухуроти иҷтимоӣ ҳуқуқии инсон буда, аз тарафи Конститутсия ҳамаҷониба дифоъ мешавад. Дар рӯзномаю маҷалла, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва дар танҳои низ ба номус, қадр ва шарафи шахс даҳлат кардан манъ аст. Зеро дахлнопазирии шахс зери ҳимояи давлат ва Конститутсия қарор дорад.

«Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд» гуфта мешавад, дар қисми сеюми моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1, с. 4]. Бояд таъakkур дод, ки ҳуқуқу озодии инсон ҷаҳорҷӯбаи зарурат ва қонунии зиндагии инсон аст, ки бидуни он ҳаёти инсон ба ҳарачу марач мубтало мегардад.

Ҳуқуқи инсон ин андозаи амали инкорпазирии ҳуқуқии одам аст, ки бидуни он инсон ҳамчун махлуқи бошуур зиндагӣ карда наметавонад. Ҳуқуқи инсонро аз паҳлӯҳои муҳталиф баҳо медиҳанд. Чунончӣ, онро чун ҳолати табиӣ ва объективии зиндагии инсонҳо ё алоқа ва таносуби боадолати байниҳамдигарии одамон ва инсон бо давлат, ё ин ки чун қисми ҷудонашавандаи табиати инсон арзёбӣ мекунанд. Аз назари ҳуқуқӣ, ҳуқуқи инсон маҷмуи имкониятҳои дар доираи қонун муқарраршудаи амал аст, ки вазъи ҳуқуқии шахсро дар ҷомеа муқаррар мекунад. Дар фарқият аз озодӣ ҳуқуқи инсон нисбатан мушаххас буда, дар он уҳдадории субъекти дигар, аз ҷумла давлат дар муқобили ҳуқуқи инсон муқаррар мегардад. Бидуни он зиндагии мутамаддини инсон номумкин аст. Озодӣ ифодаи ҳуқуқии муҳторияти фард аст, ки истифода бурдан аз он ба иродаи инсон вобаста аст. Дар муқобили озодии инсон уҳдадориҳо мушаххас нестанд, дигарон танҳо масъуланд ба иҷрои он монё нашаванд. Чунончӣ, касе ҳақ надорад, ба ҳаракати озоди инсон дар қаламрави кишвар монё шавад. Аммо дар робита бо ҳуқуқи инсон давлат уҳдадор аст, вазифаҳои мушаххасро риоя намояд. Масалан, дар аснои муроҷиати шахрвандон ё амалӣ намудани ҳуқуқ ба меҳнат ва

амсоли инҳо. Махдудкунии беасоси озодиро қонун манъ мекунад. Ҳукуку озодихоро давлат эътироф мекунад. Яъне онҳоро ҳамчун заминаи мавҷудияти инсон дар сарчашмаҳои расмӣ ҳуқуқ эътироф мекунад, риоя ва иҷрои онҳоро бо қафолатҳо таъмин менамояд. Давлат дар муносибат бо одамон ҳукуку озодихои инсон ва шаҳрвандро риоя мекунад ва аз дигар субъектҳо риояи онҳоро талаб мекунад. Давлат барои риояи дурусти ҳукуку озодихо шароит фароҳам меоварад. Давлат ҳукуку озодихоро қафолат дода, дар ҳолати вайроншавии онҳо субъектҳои таҷовузкунандаро ба ҷавобгарӣ мекашад. Тавассути мақомоти судӣ ва дигар мақомоти хифзи ҳуқуқ механизми ҳимояи ҳукуку озодихоро муқаррар мекунад. Ҳимояи ҳукуку озодихои инсон дар Тоҷикистон ҳам воситаҳои дохилӣ ва ҳам байналмилалӣ доро аст.

Ҳамин тавр, истифодаи истилоҳҳои «инсон» ва «шаҳрванд» дар ин қисми меъёр ба он хотир аст, ки ин мафҳумҳо, пеш аз ҳама, аз нигоҳи вазъи ҳуқуқӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Конститутсияи хангоми муайян намудани дахлнопазирӣ ва эътирофи ҳукуку озодихо ин ду категорияро истифода намудааст. Ҳамаи ҳукуку озодихо, ки ба инсон дахл доранд, ба шаҳрванд низ дахл доранд. Зеро ҳамаи шаҳрвандон дарвоқеъ инсонанд. Аммо ҳамаи ҳукуку озодихо, ки барои шаҳрвандон пешбинӣ шудааст, метавонанд ба ҳамаи одамон мансуб набоянд, зеро на ҳамаи одамони дар Тоҷикистон суқунатдошта шаҳрванди давлат мебошанд. Дар ин замина шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз баъзе ҳуқуқҳои шаҳрвандони давлат бархурдор нестанд.

Пайнавишт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо тағйироту иловаҳо. 22.05.2016. – Душанбе: Ганҷ, 2017. – 123 с.
2. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.05.1998 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 02.01.2019,- № 1555.
3. Маҷмуаи Конститутсияҳои Тоҷикистон. Муҳаррири масъул Ғадоев Б.С. – Душанбе:Дониш, 2015. – 633 с.
4. Словарь философских терминов /Научная редакция профессора В.Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2010. XVI. – 731 с.
5. Тафсири илмӣ оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон // Зери таҳрири Маҳмудов М.А. –Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 520 с.
6. Ҳуқуқи инсон: Маҷмуаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии дар 8 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Sfera&Dp, 2010. – 552 с.
7. <http://www.mmk.tj> Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. <https://massimedalpascato.it/26-agosto-1789-approvata-la-dichiarazione-dei-diritti-delluomo-e-del-cittadino>

ҲАДАФҲОИ БОНКИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ПУЛИЮ ҚАРЗӢ

Дар шароити муосир сиёсати пулию қарзӣ (сиёсати монетарӣ) раванди танзим ва идораи пешниҳоди пул дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ ва меъёрҳои кӯтоҳмуддати ғоизии бозори байнибонкиро тавассути истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар бар гирифта, он пеш аз ҳама баҳри ба даст овардани суботи нархҳо ва мусоидат ба рушди воқеии иқтисодиёт равона мегардад.

Вобаста ба масъалаи мазкур дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 26.12.2019 чунин иброз намуданд: “Бонки миллӣ вазифадор аст, ки якҷо бо мақомоти дахлдори давлатӣ барои дар доираи нишондиҳандаҳои пешбинишуда нигоҳ доштани сатҳи таваррум тадбирҳои мушаххасро амалӣ гардонад” [1].

Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун бонки марказӣ дар доираи ваколатҳое, ки қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ кардааст, мустақилан барои таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзии давлат масъул мебошад. Аз ҷумла, тибқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ ноил шудан ба сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ ва нигоҳ доштани он дар давраи дарозмуҳлат буда, сиёсати пулию қарзӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои мазкур амалӣ мегардад [4].

Зикр намудан бамаврид аст, ки бонкҳои марказии (миллии) аксари мамлакатҳои пешрафта ва рӯ ба инкишофи ҷаҳон чунин мақсад, яъне нигоҳдории муътадили сатҳи нархҳо ё худ суботи нархҳоро пайгирӣ карда, сиёсати худро пеш аз ҳама бо назардошти ноил гардидан ба он роҳандозӣ менамоянд. Бонки миллии Тоҷикистон низ сиёсати пулию қарзиро бо мақсади дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани нархҳо, таъмини устувории низоми бонкӣ, таҳкими механизми трансмиссионии сиёсати пулию қарзӣ ва таъсирбахш намудани сиёсати ғоизӣ ва инчунин, барои таҳкими мустақилияти молиявӣ-амалиётии БМТ ва ҳамоҳангии сиёсати монетарӣ бо сиёсати фискалӣ амалӣ менамояд.

Ноил гардидан ба ҳадафҳои сиёсати пулию қарзӣ барои таъмини устувории низоми бонкии давлат, рушди воқеии дарозмуддати иқтисодиёт ва сатҳи некуаҳволии мардум мусоидат менамояд.

Айни замон, механизми сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон ба речаи ҳадафгирии монетарӣ асос ёфта, ҳадафи ниҳой – муътадили сатҳи нархҳо тавассути танзими ҳаҷми пешниҳоди пул ё худ пулҳои захиравӣ, ки ба сифати ҳадафи амалиётӣ баромад менамоянд, таъмин карда мешавад.

Дар доираи ин ҳадафи амалиётӣ, Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини муътадили нишондиҳандаҳои монетарӣ ва сатҳи нархҳо, ҳар сол нақшаи афзоиши нишондиҳандаи миқдорӣ – сатҳи пулҳои захиравиро муқаррар менамояд. Дар баъзе ҳолатҳо, масалан дар ҳолати таъсири тақонҳои берунӣ, сатҳи нишондиҳандаи миқдорӣ мавриди тағйир қарор дода мешавад.

Бонки миллии Тоҷикистон дар самти иҷрои вазифаи худ ҷиҳати расидан ба ҳадафи ниҳой – суботи нархҳо, бо роҳи истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ пайваста иҷрои ҳадафи амалиётӣ ва танзими сатҳи пардохтпазирии низоми бонкиро назорат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки қарорҳои марбут ба тағйир додани фишангҳои асосии сиёсати пулию қарзии қабул ва эълоншуда тақозо менамоянд, ки амалиётҳои дахлдор тавассути истифодаи ин фишангҳо бояд ба вазъи бахши молиявӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсирбахш бошанд.

Бонки миллии Тоҷикистон баҳри тақвият додани фаъолияти худ, аз ҷумла ноил гардидан ба мақсади асосӣ – нигоҳдории сатҳи паст ва муътадили нархҳо, тасмим гирифтааст, бо истифода аз таҷрибаи муваффақи ҷаҳонӣ механизмҳои муосири таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзиро тарҳрезӣ ва амалӣ намояд.

Ҳамчунин, вобаста ба ин, Бонки миллии Тоҷикистон тадриҷан фароҳам овардани фазои мусоид ва заминаҳои устуворро барои марҳила ба марҳила гузаштан аз речаи ҳадафгирии пулҳои захиравӣ ба речаи нави татбиқи сиёсати пулию қарзӣ - ҳадафгирии таваррум ба нақша гирифтааст.

Дар баробари ин, чуноне ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ бармеояд, Бонки миллии вазифадор карда шудааст, ки сиёсати пуливу қарзиро ба рушди устувори иқтисоди миллии ва афзоиши содирот равона намояд.

Мавриди қайд аст, ки бо Қарори Раёсати бонки миллии Тоҷикистон таҳти №175 аз 31 декабри соли 2020, дар асоси моддаи

77 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 тасдиқ карда шудааст.

Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2021 ҷиҳати ноил шудан ба мақсади асосии худ, ки нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ дар давраи дарозмуҳлат мебошад, дар доираи ваколатҳои худ тавассути истифодаи механизму фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ҷиҳати паст намудани таъсири омилҳои монетарӣ ба сатҳи нархҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад. Дар соли 2021 ва давраи миёнамуҳлат (солҳои 2022 ва 2023) ҳадафи таваррум дар доираи 6,0 фоиз (± 2 банди фоизӣ) пешбинӣ карда мешавад.

Ба раванди болоравии сатҳи нархҳо дар давраи миёнамуҳлат омилҳои муҳталиф, ба монанди омилҳои фундаменталию сохторӣ, омилҳои берунии мазкур вобаста ба эҳтимолияти идома ёфтани вазъи ноустувори иқтисодӣ-молиявӣ дар ҷаҳон ва таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19), омилҳои мавсимӣ ва маъмурӣ (тағйироти нархҳои хизматрасонии пулӣ ба аҳоли), ки маъмулан берун аз доираи таъсири сиёсати пулию қарзӣ мебошанд, метавонанд таъсир расонанд.

Сиёсати пешбинишавандаи пулию қарзӣ барои зиёд намудани эътимоди аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ ба ҷаъолияти босамари Бонки миллии Тоҷикистон мусоидат намуда, ба рафтори минбаъдаи истеъмолкунандагону пасандозгузoron ва қабул намудани қарорҳои марбутаи сармоягузoron таъсири мусбат мерасонад.

Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳамбастагӣ бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои дигари давлатӣ тӯли чанд соли охир таҳти сиёсати пайгиронаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҷорӣ намудани фишангҳои нави идоракунии самаранокӣ ислоҳоти иқтисодӣ ва молиявӣ ҷораҳои зарурӣ андешида истодаанд, ки онҳо тадриҷан мавқеъ ва сохтори иқтисодии моро дар самти рушди низоми мустақил, худкифоя ва соҳибистиклол таъмин менамоянд.

Бо ҳамин васила, Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади амалисозии гузариш ба речаи ҳадафгирии таваррум, таъмини устувориӣ пардохтпазирии кӯтоҳмуҳлати низоми бонкӣ, муътадили курби пули миллий, рушди боэътидоли ҳаҷми пул ва нигоҳдории сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ дар соли 2021 ва давраи миёнамуҳлат вазифаҳои зеринро пайгирӣ менамояд:

- афзун намудани таъсирбахшии механизми трансмиссионии меъёри фоизӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид дар бозори байнибонкӣ;

- идоракунии самараноки пардохтпазирии кӯтоҳмуддати низоми бонкӣ;

- тақмили моделҳои эмпирикӣ дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ барои таҳкими раванди таҳлилу тадқиқот ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои асосӣ;

- нигоҳ доштани сатҳи мақбули захираҳои байналмилалӣ барои таъмини хизматрасонии уҳдадорихои давлат ва муътадили бозори дохилии асъор;

- таҷдид ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои гузариш ба ҳадафгирии таваррум;

- таъмини ҳамоҳангӣ дар татбиқи сиёсати монетарии фискалӣ;

- таъмини шаффофият ва таҳкими канали коммуникатсионии сиёсати пулию қарзӣ;

- тақвияти эътимоди аҳоли ба татбиқи сиёсати пулию қарзии БМТ ҷиҳати муътадил нигоҳ доштани сатҳи таваррум.

Ба ин васила, тавассути амалӣ намудани сиёсати самараноки пулию қарзӣ ва асъорӣ, Бонки миллии Тоҷикистон бевосита ба фаъолияти босуботи низоми молиявӣ, нигоҳдории қобилияти харидории пули миллий, афзудани эътимод ба он, афзоиши даромадҳои воқеии аҳоли ва ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ сахмгузорӣ менамояд.

Пайнавишт:

1. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ Душанбе, 26.12.2019. [Маводи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/node/21975>. (санаи муроҷиат: 25.11.2021).*
2. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”. 28.06. 2011.- № 722.*
3. *Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Маводи электронӣ] URL: https://www.nbt.tj/files/monetary_policy/pdf/strateg_2021_2.PDF. (санаи муроҷиат: 25.11.2021).*
4. *www.nbt.tj – Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон.*

МАФҲУМИ АСОСҲОИ СОҲТОРИ КОНСТИТУСИОНӢ

Боби аввали Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - «Асосҳои сохтори конститусионӣ»-ро [1] ифтиҳ намуда, дар он муҳимтарин хусусиятҳои ҳуқуқию давлатӣ, принсипу усулҳои бунёди давлатдорӣи Тоҷикистони муосир ифода ёфтаанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам арзишҳои таърихи гузаштаи давлатдорӣ ва ҳам хусусиятҳои ҳоси назария ва амалияи конститусионии муосирро ба эътибор гирифта, ба ниҳодҳои ҳуқуқии демократии классикӣ таъҷиб мекунад.

Моҳияти ин навъи демократияро таълимоти либералии давлатию ҳуқуқӣ бо назардошти таҷрибаи конститусионии муосир ва эътирофи арзишҳои умумибашарӣи ҳокимияти халқ, истиқлол ва соҳибхотирӣи давлат, волоияти қонун-ҳуқуқӣ, бартарияти ҳуқуқу озодагии инсон ва афзолияти меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, гуногунии шаклҳои моликият, озодагии гуногунондешӣ ва бисёрхизмӣ, парлумонӣ ва худидораи маҳаллӣ ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, боби аввали Конститутсия моҳияти воқеии асосҳои сохтори конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дарбар гирифтааст ва ин сохтор аз принсипҳои бунёдӣ иборат аст, ки онҳо рушди мутасили ҳаёту фаъолияти давлат ва ҷомеаи Тоҷикистонро ҳамчун кишвари мустақил ва ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ таъмин менамоянд.

Муҳимтарини онҳо - усулҳои демократӣ, ягонагӣ, шакли идоракунии ҷумҳурӣ, волоияти қонун, иқтисоди бозоргонӣ, давлати иҷтимоӣ, давлати дунявӣ, гуногунии мафкуравию сиёсӣ ба шумор мераванд. Дар маҷмӯъ, боби мазкур се навъи асосҳои ташкили давлатдориро мураттаб месозад: асосҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ (ҳокимияти халқ, волоияти ҳуқуқ, таҷзияи ҳокимият, соҳибхотирӣи давлат ва ғайра); асоси муносибатҳои ҳамдигарии давлат ва инсон, шаҳрвандӣ, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд; асоси ташкили ҷомеаи шаҳрвандӣ (равияҳои гуногуни мафкуравӣ ва сиёсӣ, ҳислати дунявӣ доштани давлат, озодагии фаъолияти иқтисодӣ, баробарҳуқуқии шаклҳои гуногуни моликият ва мазмуни иҷтимоӣ доштани давлат).

Моддаи 1 бо ибораи «Ҷумҳурии Тоҷикистон» оғоз меёбад, дебочаи Конститутсия бошад, бо ибораи «мо, халқи Тоҷикистон» шуруъ мешавад, ки онҳо ба ҳамдигар иртиботи ногусастанӣ дошта,

дорои мазмуни амиқи иҷтимоию сиёсӣ ва маънавӣ мебошанд. Бори аввал дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон Конститутсия аз номи халқ бевосита аз ҷониби халқ бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд ва ҳуди халқ муаллифи ормонҳои ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз гардида, масъулияти амалӣ намудани меъёрҳои онро ба уҳда гирифтааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи давлатро ҳамчун ҷумҳурӣ муқаррар кардааст, ки он аз номи расмӣ давлат бармеояд. Шакли идораи ҷумҳурӣ чунин тарзи ташкили ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки дар он мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ тавассути интиҳобот ташкил мешаванд [4, с. 401].

Нишонаҳои асосии шакли идораи ҷумҳурӣ ба муҳлати муайян интиҳоб намудани сарвари давлат ва дигар мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ мебошанд.

Халқи Тоҷикистон баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ шакли идораи ҷумҳурии президентиро тавассути раёйпурсии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 бо қабули Конститутсияи Тоҷикистон интиҳоб кард. Мавҷуд будани шакли идораи ҷумҳурии президентиро мазмуни моддаҳои 3, 4 ва 5 Конститутсия инъикос мекунад.

Аз ҷумла, дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ки «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) аст». Яъне Президенти кишвар дар як вақт ҳам Сарвари давлат ва ҳам Раиси ҳукумат мебошад, ки чунин ҳолат танҳо ба ҷумҳурии президентӣ хос мебошад.

Дар кишвари мо мансаби сарвазир мавҷуд аст, аммо вай раиси ҳукумат ба ҳисоб намеравад. Президент тавассути интиҳоботи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷониби тамоми халқ ба муҳлати ҳафт сол интиҳоб мешавад. Ин тарзи интиҳобот низ ба шакли идоракунии президентӣ хос аст. Гузашта аз ин, ҳукумат на дар назди парлумон, балки дар назди Президент масъул мебошад. Тибқи моддаи 69 Конститутсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвазир ва аъзои ҳукуматро ба вазифа таъин ва озод мекунад, ки ин ҳолат низ хоси давлатҳои дорои шакли идораи ҷумҳурии президентӣ мебошад.

Хусусиятҳои номбурда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки шакли идораи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи ҷумҳуриявии президентӣ буда, ба шароити кунунӣ ва дурнамои пешрафти Тоҷикистон мувофиқ аст.

1. Дар қисми аввали моддаи 1 баъд аз ибораи Ҷумҳурии Тоҷикистон «давлати соҳибхитӣ» омадааст, ки ин гувоҳи

аҳамияти аввалиндараҷа доштани соҳибхитӣро дар фаъолияти давлат мебошад. Соҳибхитӣро (аз калимаи франсавии *souverainete* - ҳокимияти олий) маънои волоият ва истиқлолияти ҳокимиятро дорад.

Соҳибхитӣро Тоҷикистон, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ - роҳи усулҳои тараққиёти ҳудуд дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра, дар сиёсати хориҷӣ тарзу усулҳои муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва умуман ҷомеаи ҷаҳонро мустақилона муайян менамояд. Нисбат ба соҳибхитӣро халқ чунин гуфта мумкин аст, ки халқ баёнгарии соҳибхитӣро буда, ҳокимияти ҳудуд бевосита (дар раёйпура ва интиҳобот) ва ё ба воситаи вакилони ҳудуд амалӣ мегардонад [6, с. 43-50].

Мафҳуми халқ дар қисми сеюми моддаи 6 Конститутсияи шарҳ дода шудааст, ки тибқи он тамоми шахрвандони Тоҷикистон сарфи назар аз миллатҳои халқи Тоҷикистон ҳисоб меёбанд. Соҳибхитӣро халқ боз дар он ифода меёбад, ки аз номи вай танҳо Президент, Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи яқояи ҳудуд ҳуқуқи ҳудуд гуфта доранд. Сарвари давлатро тамоми шахрвандон бо тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва бо овоздиҳии пинҳонӣ интиҳоб мекунанд, яъне вай ба мазмуни пурааш вакили олии халқ махсуб мешавад. Аъзои парламенти низ халқ тавассути овоздиҳии умумихалқӣ интиҳоб менамоянд. Маҷлиси Олий бошад, маҷлиси олии ҳама намояндагӣ ва ҳама қонунгузор аст. Раёйпураи умумихалқӣ ва интиҳобот ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ аст.

Илми давлатшиносӣ дар раёфи соҳибхитӣро халқ боз ду навъи дигарии соҳибхитӣро - соҳибхитӣро давлат ва соҳибхитӣро миллиро эътироф мекунад. Соҳибхитӣро давлат дар волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохили давлат ва истиқлоли пураи он дар муносибатҳои беруна ифода меёбад [5, с.44].

Ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар шакли пураашон дар қаламрави давлат амал карда, ҳеҷ гуна даҳлати мамлакатҳои хориҷро намепазирада. Дар муносибатҳои байналмилалӣ низ, давлат тобеи иродаи давлатҳои хориҷӣ намеғардада.

Соҳибхитӣро давлат пура ва бидуни истисно зоҳир мешавад ва он нишонаи сифатии ҳар гуна давлат буда, моҳияти сиёсӣ ҳуқуқи давлатро ифода мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ҳамаи ин нишонаҳои номбурда аст ва метавон гуфта, ки соҳибхитӣро давлат дар шакли пура ва бидуни истисно вуҷуд дорада.

Тӯли 18 соли Истиқлоли давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо асосҳои ташаккули давлатдорӣ миллии худро ташаккулу мустаҳкам гардонид, балки дар арсаи байналмилалӣ низ ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ тавассути чандин пешниҳод ва ташаббусҳои созандаю сулҳхоҳонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон обрӯву нуфуз ва эътибори калонро соҳиб гардид. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқи ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷониби беш аз 130 давлати ҷаҳон ба расмӣ шинохта шудааст.

Аз соли 1992 инҷониб, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Созмони Милали Муттаҳид буда, дар 15 давлати хориҷӣ сафоратхонаҳо ва консулгарӣҳо дорад ва дар ҳудуди кишвар намояндагӣҳои 30 ташкилоти байналмилалӣ байнидавлатӣ, 9 намояндагӣи агентӣҳо ва муассисаву ташкилотҳои махсусгардонидашудаи СММ фаъолият доранд.

Дар сиёсати ҷаҳонӣ ягон масъалаи доғ ва тезу тунде нест, ки дар мавриди ҳалли мусолиҳатомези он Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шахси Сарвари он муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳори ақида накарда бошанд. Зиёда аз ин, ташаббусҳои муҳиму саривақтии Президенти Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мубрами экологӣ (Соли байналмилалӣи оби тоза эълон шудани соли 2003, истифодаи оби қӯли Сарез барои таъмини проблемаи об барои давлатҳои поёноби минтақа, наҷоти баҳри Арал ва ғайра), амнияти минтақавӣ (масъалаи таъмини ҳаёти осуда дар Афғонистон, пешгирии паҳншавии маводи муҳаддир аз ин кишвар), иштироки фаъол дар ҳама созмонҳои минтақавию байналмилалӣ (махсусан Созмони ҳамкории Шанхай, ЕВРАЗЕС, Созмони конфронси исломӣ ва ғайра), масъалаҳои амнияти ҷаҳонӣ (ҷанги Ироқ, тезутундшавии вазъи сиёсӣ дар атрофи Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон, низои мусаллаҳонаи Исроил бар зидди Фаластин) аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои аз нигоҳи сиёсӣ хеле фаъоли минтақа табдил ёфтааст [4, с. 402].

Соҳибхитӣҳои миллӣ бошад, ҳокимиятии комили миллат, озодии сиёсии ӯ, имконияти фароҳам овардани шароит барои ҳаёти миллии худро дар назар дорад. Маълум аст, ки аксари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тоҷикон ташкил медиҳанд. Ҳарчанд оғози давлатдорӣ навини халқи тоҷик аз соли 1991 ибтидо гирифта бошад ҳам, ин нуқта ҳаргиз маънои онро надорад, ки тоҷикон танҳо дар поёни садаи XX соҳиби давлат шуда бошанд. Анъанаи давлатдорӣ тоҷикон таърихи беш аз дуонимҳазорсола дорад. Раванди мушаххаси ташаккули аҷдоди халқи тоҷик дар ҳазораи якуми то солшумории мо, махсусан дар каламрави аввалин давлати

умумиэронии Ҳахоманишиҳо (соли 550 пеш аз милод) ҷараён ёфтааст.

Дар ин давлат тамоми халқиятҳои қадими эронӣ, ки баъдан дар заминаи онҳо халқи тоҷик ташаккул ёфт - сугдиён, бохтариҳо, тахориҳо, хоразмиҳо, марғониён, портҳо, сакҳо ва ғайраҳо зиндагӣ мекарданд ва асосгузори ин давлат Куруши Кабир ва Доро буданд. Давраи дигари таърихи давлатдорӣ тоҷикон ба замони Сосониён (солҳои 226-651 милодӣ) рост меояд, ки 425 сол давом кардааст. Ин империяи бузург аз Халиҷи Форс то дарёи Ому доман паҳн карда буд.

Дар таркиби давлати Сосониён давраи аввалини ташаккули забони адабии имрӯза - форсии дарӣ ва ташаккули халқи тоҷик сурат мегирифт. Шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, Хучанду Марв, Балху Ҳирот ғавораи ташаккули халқи тоҷик, забону фарҳанг ва давлатдорӣ миллий ба шумор мерафтанд.

Давлати Сомониён - нахустин давлати муттамаркази сиёсии тоҷикон (солҳои 875-999) ба шумор меравад. Саромади ин сулолаи ҳукмрон Сомонхудо буда, наберагони ӯ солҳои 819-820 - Нӯҳ дар Самарқанд, Аҳмад дар Фарғона, Яҳё дар Чоч ва Истаравшан ва Илёс дар Ҳирот ҳоким таъин шуда буданд. Ташаккули ин давлатдорӣ бо номи Исмоили Сомонӣ (Исмоил ибни Аҳмад 849-907) алоқаманд аст.

Маҳз тавассути маҳорати баланди давлатдорӣ, адолатпешагӣ ва донишу заковат ба Исмоил муяссар гашт, ки солҳои 892-907 давлати бузургро барпо кунад, ки ба ҳаёти он Мовароуннаҳру Хуросон, ҳавзаи дарёҳои Ому, Зарафшону Сир (аз Афғонистони Марказӣ ва Хуросони Эрон дар ҷануб, Хоразму Исфичобу Ҳафтрӯд дар шимол, дар ғарб то баҳри Хазар, дар шарқ то Помиру Олой) ворид гаштанд.

Забон муҳимтарин пояи истиқлоли миллий ва муқаддастарин рукни давлатдорӣ ҳар миллати дунёст. Маҳз бо шарофати истиқлол ва худшиносии миллий забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ пайдо кард ва дар Конститутсияи Тоҷикистон (моддаи 2) ба сифати забони давлатӣ эътироф гардид. Ёдрас шудан лозим аст, ки халқи тоҷик аз ҷумлаи халқҳоест, ки забони хеле қадима дорад. Давраи ниҳонии ташаккули забони тоҷикӣ ба асрҳои IX-X рост меояд.

Бо вучуди набудани давлатдорӣ забони тоҷикӣ дар аксар кишварҳои Шарқ ба сифати забони коргузори давлатӣ истифода мешуд, бузургтарин дастовардҳои илму адаби шухрати ҷаҳонӣ дошта, ба ҳамин забон офарида шудаанд. Қабул шудани Қонуни забони РСС Тоҷикистон дар таърихи 22 июли соли 1989 ба эҳёи фарҳанги нави давлатдорӣ мусоидат кард. Дар Қонуни мазкур

манфиати миллатҳои ғайриточик оид ба истифодаи забони модариашон ба эътибор гирифта шуда, забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо эътироф шудааст.

Дар тӯли солҳои истиқлолият тавассути икдоми ташаббускоронаи Сарвари давлат чандин чашнвораҳои миллию фарҳангӣ ва адабию таърихӣ гузаронида шуданд, ки мақсад аз онҳо таҳкими истиқлоли миллӣ ба воситаи ба ҷаҳониён талқин намудани ормонҳо ва арзишҳои башардӯстона осори бузургони адабу фарҳанги тоҷик буд.

Қабл аз қабули Конститутсия бори нахуст оид ба истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санади ҳуқуқии «Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24 августи соли 1990 (Иҷлосияи дуюми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (даъвати 12-ум) сухан рафтааст [8].

Дар моддаи 1 Эъломияи мазкур мафҳуми истиқлолияти давлатӣ ҳамчун «ягонагӣ ва ҳукмравоии ҳокимияти давлатӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибхитӣҳои он дар муносибатҳои хориҷӣ» маънидод шудааст. Баъдан, Изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 9 сентябри соли 1991) қабул гардида, тавассути ин санад истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шуд. Пас аз ин, Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори махсус «Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул кард, яъне Изҳороти мазкур тавассути қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунӣ гардонида шуд.

Худи ҳамон рӯз, яъне 9 сентябри соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни Асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида, истиқлолияти воқеии Тоҷикистон дар сатҳи меъёри конститутсионӣ расмӣ гардонида шуд. Ҳамин тариқ, дар таърихи кишвар санаи 9 сентябри соли 1991 ҳамчун рӯзи воқеан ба истиқлолияти давлатӣ, яъне соҳибхитӣҳои пурра расидани давлати Тоҷикистон эътироф шудааст ва ҳар сол ин рӯз тибқи қонун ҷашн гирифта мешавад.

Доир ба асосҳои сохтори конститутсионӣ сухан ронда, мо пеш аз ҳама бояд мафҳуми асосҳои сохтори конститутсиониро муқаррар намоем.

Муқаррар шуд, ки асосҳои сохтори конститутсионӣ, ин пеш аз ҳама ягонагии муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки онҳо дар тарзи ташкили давлат хизмат мекунанд. Асосҳои сохтори конститутсионӣ кафолат

медиҳад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд риоя ва ҳимоя гарданд.

Асосҳои сохтори конституционӣ муқаррар менамояд, ки давлат ба конституция тобеъ мебошад.

Бояд қайд намоем, ки дар илми ҳуқуқи конституционӣ ду нишонаи асосии сохтори конституционӣ муқаррар карда шудааст:

1) Нишонае, ки тавассути он давлат фарқ карда мешавад, ин ҳам бошад режими сиёсии давлат, шакли давлат, сохти давлат ва дигар нишонаҳое, ки тавассути он асосҳои сохтори давлат таъсис дода мешаванд.

2) Тарзи таъсиси давлат, ки он ташкили давлатро дар тобеияти ҳуқуқ ва озодиҳои фитрӣ пешбинӣ менамояд.

Асосҳои сохтори конституционии ҷамъият ва давлат ҳамчун падидаи ҳуқуқию конституционӣ дар қонунгузории Тоҷикистон соли 1994 муқаррар ва танзим ёфтааст. Чанде аз давлатҳои ИДМ низ фасл ва боби аввали конституцияи худро асосҳои сохтори конституционӣ номиданд. Ҳар як давлат дар асос ва заминаҳои ба худ хос ташкил ва инкишоф меёбад.

Давлати наво, ки ба ҷои собиқ ҷумҳуриҳои Иттифоқи Шӯравӣ ташкил ёфтаанд, аз асосҳои пешинаи давлатдорӣ даст кашидаанд ва дар назди онҳо вазифаи умумии муайян кардани асосҳои нави сохтори конституционӣ ба вуҷуд омад. Дар ин фасли конституция онҳо шаклу мазмуни сохти давлатӣ ва ҷамъиятиашонро инъикос карданд, ки дар байни онҳо умумият нисбат ба хусусиятҳо зиёданд.

Асосҳои сохтори конституционӣ дар як вақт узви муҳимтарини таркиби ҷамъияту давлат ва ҳам алоқаҳои муайянкунандаи байни инсон, ҷамъият, давлатро муқаррар ва муайян мекунад. Меъёрҳои ҳуқуқию конституционӣ ба воситаи муайян кардани ин алоқамандӣ сифатҳои иҷтимоию сиёсии ҷамъият, асосҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсиро танзим менамояд.

Ин меъёрҳо падидаи мушакли ҳуқуқию конституциониро ташкил медиҳанд. Мазмуни асосии боби аввали Конституцияи Тоҷикистон давоми мантиқии ҳолатҳои матни муқаддимаи Конституция мебошад. Агар матни муқаддимаи Конституция ба таври умумӣ гардондашуда, арзишҳои муҳимтарини конституциониро эълон намояд, меъёрҳои боби якуми он ин арзишҳоро ба қоидаҳои ҳатмии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқию конституционӣ табдил медиҳад. Аксарияти меъёрҳои конституционӣ хусусияти ҳуқуқтаъсискунӣ доранд, хусусан меъёрҳои боби аввали Конституция на фақат дар қонунҳои конституционӣ ва қорӣ, балки дар меъёрҳои бобҳои дигари он низ ривож меёбанд.

Конститутсия ба сифати асосҳои сохтори конститутсионии ҷамъият ва давлат усулҳо ва заминаҳоеро муқаррар кардааст, ки онҳо таҳкурсии ҳуқуқии Тоҷикистонро муайян ва мустаҳкам менамояд. Онҳо дар бораи моҳият, шакл, тартиб ва мақсаду вазифаҳои давлат маълумот медиҳанд. Баробари ин, дар меъёрҳои ин боб хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе асосҳои ҷамъият инъикос карда шудаанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими асосҳои сохтори конститутсионии Тоҷикистон дар бекорнашаванда ва тағйирнопазирии онҳо мебошад. Кафолати конститутсионии ин ҳолат дар моддаи 100 Конститутсия нишон дода шудааст, ки мувофиқи он шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд. Айнан ҳамин хусусиятҳои давлат қисми таркибии меъёри асосҳои сохтори конститутсионӣ мебошад.

Ғайр аз ин, дар боби якуми Конститутсия асосҳои зерини сохтори конститутсионӣ: дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрии инсон, соҳибхитиёрии халқ, тақсимнашаванда ва дахлнопазирии марзи давлатӣ, дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъият, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эътибори олии ҳуқуқӣ ва мустақиман амал кардани Конститутсия, сиёсати сулҳҷӯёнаи хориҷии Тоҷикистон ва гуногуншаклии моликият муқаррар карда шудаанд.

Ҳамин тариқ, асосҳои сохтори конститутсионии ҷамъият ва давлат мафҳуми ҳуқуқию конститутсионӣ буда, хусусият, сохтор ва таркиби давлат, вазъи ҳуқуқии инсон, иттиҳодияҳои он, асоси иқтисодии давлат, самтҳои асоси сиёсати хориҷии он ва баъзе ҳолатҳои дигарро муқаррар ва ба танзим даровардаанд. Ин асосҳо дар бобҳои дигари Конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ ва қорӣ ривож дода шудаанд. Ягон қоидаи дигари Конститутсия ба асосҳои сохтори конститутсионӣ муҳолиф омада наметавонад.

Пайнавишт:

1. *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо тағйироту иловаҳо аз 22 майи соли 2016.* – Душанбе: Ганҷ, 2017. – 123 с.
2. *Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19.04.2000, №1 «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.07.2017 с., №1453.*
3. *Эълонияи истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон. аз 24 августи соли 1990 бо тағйироту иловагиҳо аз 9 сентябри соли 1999. Ведомости Шӯрои Олӣ. 1991, №18. <http://www.mmk.tj> Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*
4. *Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ.* – Душанбе: Ирфон, 2018. – 752 с.

5. *Имомов А. Вазъи ҳуқуқи инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 224 с.*
6. *Имомов А. Соҳибхитиёри халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷаллаи “Государство и право”. -Душанбе, 1996, -№1. С. 43-50.*

Одиназода М.Ч.,
магистранти баҳши якуми
ихтисоси 1-24 01 02 – Ҳуқуқшиносӣ

ҲУҚУҚҲОИ КӮДАК ДАР ДАВРАИ ҲУҚМРОНИИ ҲУҚУҚИ МУСУЛМОНӢ

Яке аз давраҳои муҳими инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар сарзамини Тоҷикистон ин давраи амали ҳуқуқи муслмонӣ дар ин сарзамин аст. Ҳуқуқҳои кӯдакон барои тамаддуни исломӣ падидаи бегона набуда, баръакс сарчашмаҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқи муслмонӣ, махсусан, Куръон, ки пур аз меъёрҳои ба кӯдакон ва ҳифзи манфиатҳои онҳо равона шудаанд.

Дар шароити пешрафти илму техника воситаҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, тиб, навовариҳо ва кашфиётҳои асри ХХІ аксари кӯдакон, бахусус дар давлатҳои рӯ ба инкишоф ва қафомонда аз ҳуқуқҳои қонунии худ ба инкишофи солим маҳрум мебошанд. Ҳазорҳо кӯдакон аз гуруснагӣ, беморӣ, истеъмоли моддаҳои нашъадор ва ифлосшавии муҳити атроф ба ҳалокат мерасанд. Ғайр аз ин, ҳазорҳо кӯдакони ҳанӯз таваллуд нашуда аз ҳаёт (дар натиҷаи исқоти ҳамл) маҳрум мегарданд.

Баъзе анъанаҳои ғайриинсонии қатли кӯдакон асосан нисбат ба духтарон татбиқ мегардид, ки ба дунё омадани онҳо, чӣ тавре дар Куръон омадааст, барои падарони онҳо мояи шармандагиву беобрӯӣ ба шумор мерафт: «Ва чун ба яке аз онҳо муждаи духтар диҳанд, сияҳрӯй шавад ва ҳашмгин гардад. Аз шарми ин мужда аз мардум пинҳон мешавад» [5, с.81]. Имрӯз бошад, бо тараққи қардани илму техника имконият фароҳам шудааст, ки чинси кӯдак дар батни модар муайян карда шавад. Аз ин истифода бурда, дар баъзе кишварҳо, бахусус, Хитой ва Ҳиндустон тамоюле маъмул аст, ки волидон пас аз донишони чинси кӯдак дарҳол ба исқоти ҳамл даст мезананд. Аммо Ислом ҳамчун дин аз замони пайдоишаш одамонро ба некӣ, илму адаб, покнатӣ, ростқавлӣ, сулҳу дӯстӣ, яқдилӣ, баробарҳуқуқӣ, ватандӯстӣ, ҳифзу ҳимояи он, донишони қадри яқдигар, волияти қонун, некӣ ба ҳамдигар, пойдоии оила, таълиму тарбияи дуруст ва ахлоқи ҳамида, тарбияи кӯдакон дар рӯҳияи инсондӯстӣ даъват карда, дар самти пешгирии

хукуқпоймолкуниҳо, ҷорӣ кардани тартибот, ҳимояи ҳукуқи зану кӯдак ва шахсони ниёзманд, дур сохтани одамон аз ҷиноят, пешгирии қатлу куштор саҳми арзанда гузоштааст. А.Ғ. Холиқов қайд менамояд, ки даврони тамаддуни ҳукуқи исломӣ барои мардуми тоҷик як саҳфаи рангин ва пурғановат ба ҳисоб меравад [8, с.310-311].

Ҳукуқи исломӣ ба сарчашмаҳои муқаддас, аз қабилӣ Қуръон ва ҳадисҳо таъям намуда, аз маҷмуи меъёрҳои иборат аст, ки тамоми самтҳои ҳаёти инсониро дар бар мегирад [6, с.112]. Бо паҳн гардидани ислом ҳамчун дини расмӣ дар сарзамини таърихӣ тоҷикон асоси сиёсати давлат бо меъёрҳои шариат ба роҳ монда шуда буд. Муносибатҳои ҳукуқи граҷданӣ, оилавӣ, ҷиноятӣ, ҳифзи ҳукуқи зан, ҳукуқи кӯдак ва ҳимояи манфиатҳои онҳоро меъёрҳои шариат танзим менамуданд. Ба сифати сарчашмаҳои асосие, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар ҷомеаи мусулмонон танзим мекунад, Қуръон ва суннат баромад менамоянд, ки нисбат ба дигар сарчашмаҳои ҳукуқӣ афзалият доранд. Дар ин маврид Б.А. Сафаров қайд менамояд: «...таҷрибаи ташаккули давлатдории исломӣ, меъёрҳои дахлдории Қуръон ва ҳадисҳо, ҳамчунин таълимоти донишмандони исломиро таҳлил намуда, ба хулосае меоям, ки дар ислом меъёрҳои зиёде вуҷуд доранд, ки ҳукуқи инсонро ҳамчун арзиши асосӣ дар таърихи тамаддуни инсонӣ эътироф менамоянд» [7, с.146].

Фарзанд дар ислом атои бузургии илоҳӣ ба ҳисоб меравад. Ислом ба кӯдакон аз лаҳзаи таваллуд таваҷҷуҳ намуда, даъват менамояд, ки бо кӯдакон эҳтиёткорона муносибат карда шавад, то онҳо дар рӯҳияи инсондӯстӣ тарбия ёбанд ва некро аз бад фарқ карда тавонанд.

Дар ислом муҳити аз ҳама солим ва мусоид барои тарбияи кӯдакон оилаҳои анъанавӣ ба ҳисоб меравад, ки бо ахлоқи ҳамида ва таъминоти моддӣ таҳким ёфтааст. Ташкили оила ва ба сифати падару модар қарор гирифтани хусусияти табиӣ дорад.

Моддаи 7 Эълумияи Қоҳира оид ба ҳукуқи инсон дар ислом муқаррар менамояд: «Ҳар як кӯдак аз лаҳзаи ба дунё омадан ба нигоҳубину ғамхории зарурӣ, маълумот, инчунин дастгирии моддӣ, беҳдоштӣ ва ахлоқӣ, ки бояд аз ҷониби волидон, ҷамъият ва давлат таъмин карда шавад, ҳукуқ дорад. Ҳам барои кӯдак ва ҳам барои модар нигоҳубин ва дастгирии махсус аз тарафи давлат зарур мебошанд» [3, м. 7].

Аз мазмуни моддаи мазкур бармеояд, ки кӯдакон мавҷудоти ба ҳимоя эҳтиёҷ буда, қодир нестанд худро аз ҳар гуна таҷовузи муқобили ҳаёт ва саломатии онҳо муҳофизат намоянд. Аз ин рӯ,

ислом аз ибтидо ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатиро нисбат ба тамоми кӯдакон, новобаста аз ҷинс, наҷод ва ё баромади онҳо мансуб медонад. Қуръон қатли кӯдаконро, ки пеш аз ислом дар Арабистони давраи ҷоҳилият маъмул буд, қатъиян манъ намуд: «Фарзандони худро аз бими факириву дарвешӣ макушед. Мо ҳам шуморо рӯзӣ медиҳем ва ҳам онҳоро. Куштанатон хатои бузургест» [5, с.16].

Яке аз ҳуқуқҳои кӯдаки навзод ин таваллуд ёфтани дар никоҳи дар асоси меъёрҳои шариат басташуда аст. Бояд қайд намуд, ки дар ислом муносибатҳои ғайриникоҳӣ қатъиян манъ карда шудаанд, бинобар ин, беосебии насаб таъмин карда мешавад. Мутабоқи шариат, баромади қонунӣ на аз рӯи таваллуд, балки тибқи ҳомилагӣ ва давоми дар никоҳи қонунӣ будани ҳонадорӣ муайян карда мешавад. Кӯдаки қонунӣ бояд на камтар аз шаш моҳ баъди тӯй таваллуд шуда бошад. Ғайр аз он, ҳамсар ҳуқуқ надорад падарии кӯдакро, то он замоне ки бо модари ӯ дар никоҳ қарор дорад, инкор намояд. Барои он ки ҳомиладорӣ истисно карда шавад ва ё насаби кӯдак нигоҳ дошта шавад, зани ҷудошуда ҳуқуқ надорад дарҳол ба никоҳи дигар дарояд. Тибқи ҳадисе, ки дар “Саҳеҳи ал-Бухорӣ” ва “Саҳеҳи Муслим” ривоят мешавад: «Агар касе ба падарии инсон (кӯдак) даъво кунад, дар ҳоле ки ӯ падар набудани худро медонад, дарвозаҳои бихишт барои ӯ пӯшида мешаванд» [4, с.56].

Кӯдаки мусулмон аз лаҳзаи таваллуд мусулмон гардида, ҳуқуқ дорад дар рӯҳияи ин дин тарбия ёбад. Ҳамзамон, тифли мусулмон ҳуқуқ ба номи нек, баҳусус номи мусулмонӣ дорад.

Пас аз таваллуди тифли мусулмон, яке аз волидони ӯ бояд дар гӯши тифл калимаҳои шаръии азонро талқин намоянд. Ширмакони кӯдак ҳуқуқи дигари кӯдаки навтаваллудшуда ба ҳисоб меравад, ки шартӣ зарурии ҳифзи ҳаёт ва саломатии тифл, инчунин дар баробари маводи хӯрокворӣ таъмини ҳимояи ӯ аз сироятбӣ ба бемориҳо (инфексия) мебошад.

Анъанаҳои аҷдодии ҳуқуқи мусулмонӣ, алҳол дар қонунгузориҳои муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон давом дода шуда, дар меъёрҳои ҳуқуқӣ акс ёфтаанд. Аз ҷумла, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дарбаргирандаи тамоми масъалаҳои ҳаёти шаҳрвандон мебошад, расман дар моддаи 34 муқаррар шудааст: «Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд» [1, м.34]. Ин меъёри Қонуни асосӣ уҳдадориҳои мутақобилаи падару модар ва фарзандонро муқаррар намуда, пеш аз ҳама тарбияи фарзандонро дар навбати аввал пешбинӣ кардааст.

Дини ислом масъулияти ба камол расонидани фарзандро дар навбати аввал бар дӯши падару модар мегузорад ва ин вазифаи асосиро пеш аз ҳама хоси падару модар медонад. Метавон якчанд оятҳои Қуръон ва ривояту ҳадисҳоро маънидод намуд, ки ба кӯдакон ва ҳуқуқу озодиҳои онҳо бахшида шудаанд. Бо дар назардошти гуфтаҳои боло, дар бештари кишварҳо то ҳол пойгоҳи қонунгузорӣ, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро бо мақсади «ба ҳар як кӯдак таъмин намудани ояндаи арзанда» ҳимоя намояд, ҷой надорад.

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло, бояд қайд намуд, ки ҳуқуқи инсон, бахусус ҳуқуқҳои кӯдак дар шарияти ислом 14 аср қабл аз он, ки онҳоро СММ эътироф ва мустаҳкам менамояд, пешбинӣ гардида буданд. Дар низоми ҳуқуқи исломӣ ҳуқуқҳои кӯдак на ҳамчун махсулу дастурамали инсонӣ, балки дастурамали Илоҳӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ҳуқуқи мусулмонӣ барои таъмин ва таълиму тарбияи арзандаи кӯдак, оила (падару модар), ҷомеа ва давлат масъул мебошанд.

Пайнавишт:

1. *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 6.11. 1994 , 26.09. 1999, 22.06.2003, 22.05. 2016 - Душанбе: Ганҷ, 2019.*
2. *Эъломияи Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар Ислом. 1990*
3. *Имом Зайнулдин Аҳмад. Мухтасар Саҳеҳи Бухорӣ (Матн) / Имом Зайнулдин Аҳмад. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 668 с.*
4. *Қуръони қарим (матни асл, тарҷумаи он бо забони тоҷикӣ ва шарҳи баъзе аз оят) (Матн). – Душанбе: 2013. – 1216 с.*
5. *Назаров А.Қ. Ҷиноятҳо муқобили моликият дар ҳуқуқи исломӣ ва ҷазо барои онҳо || Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. -Душанбе, 2017, №2\2, С. 112-166*
6. *Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства.– Душанбе ЭР-граф, 2011. – 200 с.*
7. *Холиқов А.Ғ. Андешаҳои давлати милли. – Душанбе: ЭР-граф, 2013.– 684с.*

Джамолова Р.,
магистрант 1-го курса,
по специальности 1-25.01.04
– Финансы и кредит

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В условиях замедления экономического роста многие страны мира прибегают к улучшению инвестиционного климата как к средству ускорения экономического роста и его качества. Государственные органы в таких условиях выступают как субъекты конкурентной борьбы за инвестиции и предлагают инвесторам свой «продукт», которым является «инвестиционный климат».

С учетом этого, правительство Республики Таджикистан осуществляет институциональные реформы по улучшению бизнес-среды и инвестиционного климата путем укрепления законодательной базы, развития систем исполнения контрактов и корпоративного управления, обеспечения прав собственности, устранение излишних административных барьеров, а также повышая инвестиционный потенциал и снижая инвестиционные риски.

В Республике Таджикистан созданы благоприятные условия для привлечения иностранных инвестиций, поддержки рыночных структур, а также, развития коммерческой, финансовой и банковской системы. В настоящее время законодательство Таджикистана предоставляет иностранным инвесторам²¹:

- реальные гарантии от реквизиции, национализации и других насильственных действий;
- свободный перевод дивидендов за границу в свободно конвертируемой валюте; использование средств на счетах в национальной валюте для приобретения иностранной валюты и продажи иностранной валюты за национальную валюту;
- право самостоятельно устанавливать цены на производимую ими продукцию (работы, услуги), определять порядок ее реализации и выбирать поставщиков;
- возможность создания предприятий, полностью принадлежащих иностранным инвесторам.

В современных условиях идет работа по обзору и подготовке изменений в действующий Налоговый и Кодекс, разрабатывается законодательство, регулирующее функционирование свободных

²¹Закон Республики Таджикистан «Об Инвестициях» (в редакции Закона РТ от 30 апреля 2007 года)

экономических зон на территории страны. Закон "О приватизации государственной собственности" предоставляет возможность и стимулирует участие зарубежных инвесторов в приватизации объектов национальной экономики.

С точки зрения международных экспертов, Республика Таджикистан относится к странам с открытой экономикой.

Правительство планирует продолжать работу по переходу к рыночной экономике, особенно, расширять процессы совершенствования правовой базы, режима налогообложения, а также реформирования финансовой системы, необходимого для развития частного сектора.

Более 70 представительств в республике-иностраннные компании и около 250 совместные предприятия.

Действующие предприятия в республике с участием иностранных инвестиций, в основном, создаются на базе разработки месторождений, добычи драгоценных и полудрагоценных металлов, цветной металлургии, производства и реализации сельхозпродукции, производства легкой отраслевой продукции.

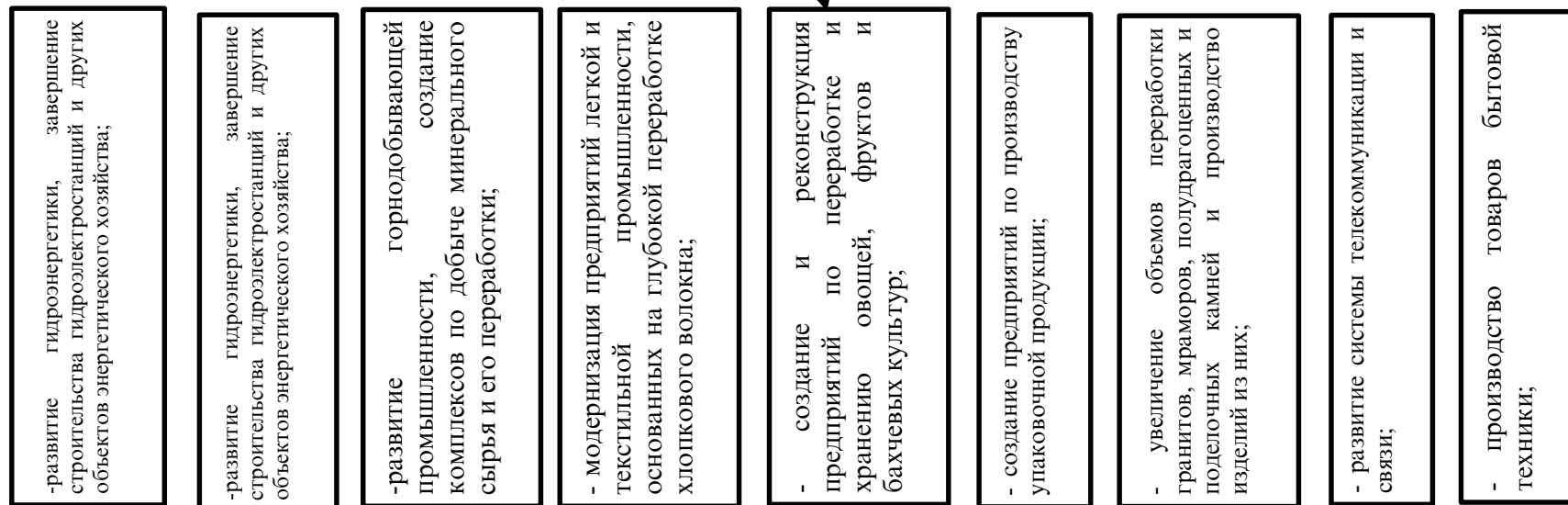
Инвестиционная политика Таджикистана разработана и реализуется с учетом текущих экономических условий и возможностей страны, а также стратегических направлений развития национальной экономики.²²

К стратегическим направлениям привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан, прежде всего, необходимо отнести²³:

²² Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Рахмонов Дж.Р. Перспективные направления развития экспортоориентированных производств в современных условиях. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2019. №10. часть 1. стр. 21.

²³ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030

**Стратегические направления привлечения иностранных инвестиций в
экономику Таджикистана**

***Рисунок №1. Стратегия инвестиционной политики РТ
(Систематизировано автором)***

Три ключевые задачи стоят перед страной на новом этапе развития: во-первых, достичь уровня социально-экономического развития, сопоставимого со странами среднего сегмента со средним уровнем дохода, во-вторых, обеспечить устойчивость развития путем диверсификации и повышения конкурентоспособности национальной экономики, в-третьих, расширить и укрепить средний класс.

Для решения первой задачи необходимо:

- сохранить устойчивые темпы ежегодного роста экономики на уровне 7-8%;
- увеличить ВВП страны в 3 и более раза;
- увеличить показатель уровня ВВП на душу населения более чем в 2,5 раза;
- снизить в более чем 2 раза уровень бедности и искоренить крайнюю бедность;
- существенно увеличить расходы на социальную защиту населения.

Ключевыми действиями в рамках решения второй задачи являются:

- обеспечение более высоких темпов роста промышленности и увеличение ее доли в ВВП страны;

Необходимым условием обеспечения экономического развития в республике и стратегической задачей становится привлечение иностранных инвестиций.²⁴

В заключении необходимо отметить, что в перспективе Правительств Республики Таджикистан в целях дальнейшего расширения и развития процессов приватизации государственной собственности, предусматривает принятие участие не только отечественных фирм, предприятий и частных лиц, но и иностранных инвесторов с помощью продажи акций, активов организации на основе конкурсных торгах недвижимости, на аукционах и тендерах, прямое инвестирование, представление концессий и создание предприятий(компаний, организации), полностью принадлежащих иностранным инвесторам. Также необходимо установить земельные участки, на которых расположены приватизируемые объекты, могут быть переданы иностранным юридическим лицам в долгосрочную аренду.

В Республике Таджикистан необходимо упростить процедур регистрации совместных предприятий. Государственная регистрация предприятий с иностранными инвестициями должна осуществляться в любой нотариальной конторе Республики Таджикистан в течение десяти дней со дня подачи заявления. Важным компонентом создания благоприятного инвестиционного климата является проведение структурных реформ в экономике, направленных на достижение макроэкономической стабилизации, либерализацию торговли и цен,

²⁴ Раевский С.В. Инвестиционная активность в регионе / С.В. Раевский, А.Г. Третьяков. - М.: Экономика, 2016. –С.38-39

приватизацию государственных предприятий, проведение земельной и необходимых правовых, институциональных реформ.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «Об Инвестициях» (в редакции Закона РТ от 30 апреля 2007 года)
2. Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Рахмонов Дж.Р. Перспективные направления развития экспортоориентированных производств в современных условиях. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2019. №10. часть 1. стр. 21.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030
4. Раевский С.В. Инвестиционная активность в регионе / С.В. Раевский, А.Г. Третьяков. - М.: Экономика, 2016. –С.38-39.
5. Инвестиции / под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина – М.: ООО "ТК Велби", 2017. – С.48.
6. Середа, В. А. Проблемы дефиниции "иностранные инвестиции" в международном праве / В. А. Середа // Экономика. Право. Общество. – 2018. – № 1(13). – С. 63-68. [Электронный ресурс] URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35554907>

Гафуров М.М.,
донишҷӯи курси чоруми
ихтисоси 1-24.01.02 - Ҳуқуқшиносӣ

Холидаи Н.,
донишҷуи курси сеюми
факултети сиёсатишносӣ ва МБ

ҶАЗОИ ҚАТЛ – ҶАЗОИ ИСТИСНОӢ ДАР НИЗОМИ ҶАЗОҲОИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маҳдуд намудани ҷазои қатл амали назаррас аст, аммо нисбат ба ҳаёти инсон бояд муносибати башардӯстона сураат гирад. Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олӣ ва дахлнопазир буда, дар миёни онҳо ҳуқуқ ба ҳаёт мавқеи хоса дорад [1, 118].

*Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат
Эмомалӣ Раҳмон*

Тибқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёт ин муҳимтарин ва ҳуқуқи аввалиндараҷаи инсон буда, ин ҳуқуқ аз ӯ ҷудонопазир мебошад. Ҳар шахс аз лаҳзаи таваллуд (ҳатто хангоми дар батни модар буданаш) ҳуқуқ ба ҳаёт дорад ва хангоми таваллуд шуданаш ҳуқуқ ба зиндагӣ дорад ва ин ҳуқуқҳо

бо кафолатҳои ҳуқуқӣ, ки ҳам дар Конститутсия ва ҳам дар дигар қонунҳои амалкунанда нишон дода шудаанд, таъмин карда мешаванд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт – ин ҳуқуқи табиӣ (фитрӣ, инфиродӣ) ҳар як шахс буда, бевосита амалкунанда мебошад.

Ҳуқуқ ба ҳаёт дар санадҳои байналмилалӣ–ҳуқуқӣ ва конститутсияҳои давлатҳои аксари ҷаҳон таҳким бахшида шудааст.

Ҷазои қатл яке аз намудҳои қадимтарини ҷазо ба шумор меравад. Дар оғоз он дар асоси принципи талион [2, 43] ба вучуд омад, ки чунин буд: “гӯш барои гӯш, дандон барои дандон, чашм барои чашм, барои куштани одам ҷазои қатл ва ғайраҳо”. Яъне дар асоси ин принцип нафаре, ки ба дигар шахс чӣ гунае, ки зарар расонида буд, ҳамон гуна бояд ҷазо медид. Мувофиқи ин принцип ҷазои қатл ҷазои одилона буд, барои нафаре, ки дигар касро куштааст. Асоси инро қасосе нишон медиҳад, ки мақсади он дар маҷмӯъ барқарор кардани “адолат” аст.

Ҳангоми амалӣ намудани ҷазои қатл, ба ҷиноятҳои гуногун намудҳои гуногуни он татбиқ карда мешаванд, ки намудҳои зеринро дарбар мегиранд:

- сангсор кардан;
- сӯзандоруи марговар;
- курсии барқ;
- камераи газ;
- овезон кардан;
- ҷарх;
- ғарқкунӣ;
- дар оби ҷӯшон ҷӯшонидан;
- дар гулӯ оби бо металл гудохта рехтан;
- пур кардани гулӯ бо рағани ҷӯшон;
- зинда сӯзонидан;
- зинда дафн кардан;
- ба сӯи даррандаҳо партофтан;
- ба ҷох пеши морҳо партофтан;
- буридан ба қисмҳои хурд;
- садо;
- дохил намудан ба тахти сурх ва тобут аз тоҷи сурх – гарм;
- асои қабурға;
- парронидан.

Ҳаёт маъноӣ ҳасти инсонро дорад ва неъматҳои муқаддас барои инсон ба шумор меравад. Маҳрум кардани шахс аз ҳаёт, яъне қатъ гардидани мавҷудияти фардро дорад.

Чазои қатл, яъне маҳрум сохтани шахс аз ҳаёт ин ҳадди болоии чазо ба шумор рафта, дар асоси қонун бо баровардани ҳукми суди босалоҳият аз номи давлат амалӣ карда мешавад.

Дар нимаи дуёми асри гузашта, дар ҷаҳон тамоюли коҳиш додани чазои қатл ба миён омад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар Ўзбекистон умумии ҳуқуқи башар, ки он аз ҷониби СММ 10 декабри соли 1948 қабул карда шудааст, чунин муқаррарот ҷой дорад: ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад (моддаи 3), ҳеҷ кас набояд таҳти азият ё муомила ва чазои саҳт, ғайриинсонӣ ё таҳқиққунандаи тарафи ӯ қарор дода шавад (моддаи 5) [3, 9].

Дар ин замина, бо мақсади бекоркунии чазои қатл аз тарафи СММ як қатор санадҳои меъёрии – ҳуқуқӣ ба тасвир расиданд. Ба ин мазмун чазои қатл дар як қатор кишварҳои ҷаҳон бекор карда шуд. Масалан, соли 1978 дар Испания, соли 1981 дар Фаронса ва соли 1990 ҳукми қатл тақрибан дар 60 кишвари ҷаҳон (аз ҷумла: Озарбойҷон, Албания, Ангола, Арманистон, Булғористон, Британияи Кабир, Маҷористон, Гурҷистон, Ирландия, Италия, Канада ва Қирғизистон ва дигар кишварҳо) пурра бекор карда шудааст.

Конститутсияи дар даврони истиқлолият қабулнамукаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба ҳаёт дар мадди аввал гузошт. Мувофиқи қисми 2 моддаи 18 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ҳеҷ кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истисноӣ ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин” [4,13]. Ин муқаррарот ба санадҳои муҳими байналмилалӣ, аз ҷумла ба моддаи 3 Ўзбекистон умумии ҳуқуқи башар (1948) ва моддаи 6 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (1966) асос меёбад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки ибораи “ҳуқуқ ба ҳаёт” ба ибораи “ҳуқуқ ба қатъӣ ҳаёт ё марг” [5, 99] қомилан муқобил аст. Ҳар шахс ҳаққи зиндагӣ дорад, аммо ҳаққи маргро не.

Чазо яке аз институтҳои муҳимтарини Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, ки бо мақсади барқарор кардани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии содир намудани ҷиноятҳои нав тадбиқ мегардад.

Чазои қатл - ҳамчун намуди чазо дар моддаи 47 банди “м” ва ҳамчун чазои асосӣ дар моддаи 48 қисми 1 ва моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст [6, 30].

Мувофиқи қисми 1 моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чазои қатл дар шакли парондан ҳамчун ҷораи истисноӣ танҳо барои ҷиноятҳои зерин муқаррар карда мешавад: одамқушӣ

(қисми 2 моддаи 104), таҷовуз ба номус (қисми 3 моддаи 138), терроризм (қисми 3 моддаи 179), геноцид (моддаи 398), биосид (моддаи 399).

Мувофиқи қисми 2 моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои қатл ба занон ё ашхоси то синни ҳаҷдаҳсолагӣ ҷиноят содирнамуда, таъин карда намешавад.

Тибқи талаботи қисми 3 моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои қатл ба тариқи бахшиши ҷазо мумкин аст, ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати бисту панҷ сол иваз карда шавад.

Ҷазои қатл танҳо дар ҳолатҳои дар санксияи моддаҳои дахлдори қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, таъин мегардад.

Ҷазои қатл амали аз ҷониби қонун иҷозатдодашуда бобати аз ҳаёт маҳрум кардани одам ба сифати ҷазо барои ҳуқуқвайронкунии содиршуда, одатан ҷинояти махсусан вазнин пешбинишуда таъин мегардад. Ва тартиби иҷрои онро фасли 9, боби 22 Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [7, 70] ба танзим медарорад.

Ҷазои қатл ҳамчун ҷораи истисноӣ ба ҳисоб меравад ва хусусияти истисноии ҷазои қатл дар чунин муқаррарот зоҳир мегардад [8, 138]:

а) он танҳо барои содир намудани ҷинояти махсусан вазнин таъин карда мешавад (қ.2 м. 18 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон);

б) он барои танҳо ҷиноятҳои таъин карда мешавад, ки номгӯи онҳо дар қ.1, м. 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд;

в) қонунгузор бо ба назар гирифтани синну сол ва ҷинс онро маҳдуд менамояд;

г) ҷазои қатл барои тайёри ба ҷиноят ва сӯиқасди ҷиноят таъин карда намешавад;

д) татбиқи он бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боздоштани ҷазои қатл” [9, 1] аз 15 июли соли 2004 таҳти №45 ба муҳлати номуайян воғузошта шудааст.

Қонунгузор принсипи инсондӯстиро ба назар гирифта, таъини ҷазои қатлро ба занон ва шахсони то синни ҳаҷдаҳсолагӣ ҷиноят содирнамуда, манъ кардааст.

Ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати паррондан амалӣ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар масъалаи татбиқи ҷазои қатл муносибати давлатҳо гуногун аст. Баъзе аз давлатҳои ҷаҳон онро ҳамчун намуди ҷазо дар қонунгузори ҷиноятии худ хориҷ

кардаанд, вале қисми зиёди кишварҳои олам инро хеле ғаъол татбиқ ва ҷонибдорӣ менамоянд.

Моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукуку озодиҳои инсон арзиши олӣ дошта, риоя ва ҳифзи ҳукуку озодиҳои онро вазифаи давлат эълон намудааст ва ин меъёр ба ҳамаи одамон тааллуқ дорад. Ҷинояткор ҳам новобаста аз ҷинояти содиркардааш инсон аст ва ин меъёрро низ нисбати худ талаб менамояд. Аз ин ҷост, ки тибқи моддаи 9 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи инсондӯстӣ низ ба назар гирифта шуда, ба шахси ҷиноят содирнамуда бояд ҷазое таъин карда шавад, ки барои ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии ҷиноятҳои нав мусоидат намояд. Аммо бо татбиқ намудани ҷазои қатл яке аз мақсадҳои ҷазо, яъне ислоҳи маҳкумшуда амалӣ намегардад.

Дар натиҷаи тақвият ёфтани сиёсати инсонпарваронаи давлати Тоҷикистон Президенти кишвар 30 апрели соли 2004 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба татбиқи ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моратория²⁵ эълон намуданд [1, 118].

Дар асоси принсипи инсондӯстӣ, дар кишвари мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл” аз 15 июли соли 2004 татбиқи он ба муҳлати номуайян боздошта шуд.

Вобаста ба қабули ин қонун нисбати ашхосе, ки ба ҷазои қатл маҳкум шуда, ҳукми эълон намудани суд ба қувваи қонунӣ даромада, то рӯзи эълони моратория иҷро нашудааст, он ба ҷазои маҳрум аз озодӣ ба муҳлати 25 сол иваз карда шуд. Инчунин, ҳукмҳои таъинкардаи суд оиди татбиқи ҷазои қатл, ки баъди эълони моратория ва то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл” аз 15 июли соли 2004 бароварда шуда буданд, низ тағйир дода шуданд.

Бо қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл” [13] дар як қатор қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуд. Бо истифода аз ҳукуки ташаббуси қонунгузорӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи

²⁵ Моратория – (аз калимаи латинии *Moratorium* – ба таъхир андохтан) – ба таъхир андохтани иҷро ё худдорӣ намудани давлат нисбати ўҳдадориҳои хеш аз рӯи шартномаҳои байналмиллалӣ ба муҳлати номуайян мебошад . [11, 295]

ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон” – ро пешниҳод намуданд. Қонуни мазкур дар Парламент қабул ва 17 майи соли 2004 аз ҷониби Президенти мамлакат ба имзо расид ва аз рӯзи интишор 22 майи соли 2004 мавриди амал қарор дода шуд [12].

Чазои қатл ё чазои якумра аз озодӣ маҳрум кардан мувофиқи моддаҳои 252 ва 253 Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [10, 86] ба Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди вилоят ва суди шаҳри Душанбе тобеияти судӣ доранд.

Дар хотима, мо пешниҳод менамоем, ки барои ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона тафтиш шудани ҳолатҳои содир намудани ҷиноят, инчунин барои таъмини қабули ҳукми қонунӣ, асоснок ва одилона тобеияти судии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба чазои қатл ва якумра аз озодӣ маҳрум кардан, барои баррасӣ дар зинаи марҳилаи якум ба тобеияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шаванд. Зеро ки сохтори Суди Олӣ васеъ буда, ҷинояткор метавонад, дар муҳлати кӯтоҳ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди илтимоснома дар бораи бахшиши чазо муրочиат намояд.

Пайнавишт:

1. *Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбаҳии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон (маҷмуи паёмҳо).* - Хуҷанд: Хуросон, 2019. – 604с.
2. *Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи мамлакатҳои хориҷӣ.* - Душанбе: Эҷод, 2007. -568с.
3. *Эъломиаи умумии ҳуқуқи башар.* 10.12.1948. – 24с.
4. *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.* - Душанбе: Ганҷ, 2016. - 136с.
5. *Тафсири илмӣ оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.* -Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 520с.
6. *Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* -Душанбе, 2019. – 688с.
7. *Кодекси иҷроӣ чазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* 18.07.2017с., №1444. - 74с.
8. *Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* –Душанбе: Глобус, 2006. - 880с.
9. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боздоштани чазои қатл” //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* 2004, -№47.
10. *Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* 02.01.2019.- №1556, с.136.
11. *Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ.* Душанбе: ЭР – граф, 2009. – 620с.
12. *Сомонаи расмӣ president. tj - сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*
13. *Сомонаи расмӣ WWW. mtkt. tj - сомонаи расмӣ маркази миллии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ С ПРАВОВОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

«вещь без права» для права не существует[1]

С. В. Усольцева

Интеллектуальная собственность довольно молодое и полностью несформировавшееся понятие для таджикского законодательства. Впервые интеллектуальная собственность нашла свое отражение в Конституции Республики Таджикистан от 06 ноября 1994 года, в статье 40, которая гласит: «Интеллектуальная собственность находится под защитой закона»[2].

Являясь основополагающим документом для развития права в РТ, Конституционное определение создало почву для развития ИС в гражданском законодательстве РТ. А именно, ч.1 статьи 1 Гражданского Кодекса РТ при определении регулируемых отношений, включило в себя и интеллектуальную собственность: Гражданское законодательство определяет правовое положение имущественных и связанные с ними личные неимущественные отношения...[3]

Под имущественными отношениями, мы понимаем отношения, которые имеют или могут иметь денежную оценку. [4] К примеру, отправляясь на работу на общественном транспорте, вы вступаете в отношения, регулируемые гражданским законодательством. В свою очередь, личные неимущественные отношения, связанные с имущественными, – это такие отношения, которые сопутствуют имущественным отношениям и возникают в основном в сфере интеллектуальной деятельности. [5]

Соответственно, если право считается автором произведения относится к числу неимущественных отношений, то право на получение вознаграждения, вытекающего из права на авторство, относится к числу имущественных.

Также, в этой же статье, часть 5-ая дополняет, отношения, связанные с осуществлением и защитой неотчуждаемых прав и свобод человека и других нематериальных благ (личные неимущественные отношения, не связанные с имущественными), регулируется гражданским законодательством. [6]

Нематериальные блага не могут отчуждаться или передаваться другим лицам, поэтому главным признаком нематериальных благ

является неотделимость их от личности, другой признак – отсутствие в них имущественного содержания. [7]

К примеру, право признаваться автором созданного им произведения (право авторства), не отделяется от личности автора и не несет имущественный характер, так как сохраняется за ним и в случае уступки исключительных прав на использование произведения. Закрепляя анализ признаков и метода разделения на имущественные и личные неимущественные блага результатов интеллектуальной деятельности, в статье 140 ГК мы видим разделение законодателя:

К имущественным благам и правам (имуществу) относятся результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделия ...

К личным неимущественным благам и правам относятся: право на авторство, право на неприкосновенность произведения... Также ГК РТ в ст. 152 определяет перечень охраняемых результатов интеллектуальной деятельности: Исключительное право гражданина или юридического лица на объективно выраженные результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации юридического лица, продукции физического или юридического лица, выполняемых ими работ или услуг (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания и т.п.).

Использование результатов интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, которые являются объектом исключительных прав, может осуществляться третьими лицами только с согласия правообладателя.

Данная статья не раскрывает понятия интеллектуальной деятельности. Однако в теории под интеллектуальной понимается умственная деятельность (отсюда и название "интеллектуальная" от intellectus (лат.) – ум) [8], завершающаяся созданием нового, творчески самостоятельного результата в области науки, техники, литературы или искусства. Следует отметить, что процессы умственной деятельности сами по себе находятся за пределами регулирования правом [9]. Объектом гражданского права становится конечный результат такой деятельности и при условии, что он выражен в объективной форме, т.е. письменной, устной, звуко - или видеозапись, изображение, объемно-пространственной и в других возможных формах для восприятия результата деятельности. [10]

Отношения, складывающиеся по поводу результатов интеллектуальной деятельности, регулируются, помимо норм ГК РТ, также Законами РТ «Об авторском праве и смежных правах» от 13

ноября 1999 г., «Об изобретениях», от 28 февраля 2004 г., «О промышленных образцах» от 28 февраля 2004 г., «О товарных знаках и знаках обслуживания» от 23 декабря 1991 г.

Обладателями исключительного права на результаты интеллектуальной деятельности может стать как физическое, так и юридическое лицо.

Понятие исключительного права дано в п. 10 статьи 3 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», под которым понимается «право, которое принадлежит автору (авторам), творческим трудом которого (которых) создано произведение, когда ни одно лицо не может использовать произведение, не имея на то соответствующего решения (лицензии), за исключением случаев, установленных Законом». [11]

Исключительное право - это абсолютное право на нематериальный объект. Исключительные права выполняют для нематериальных объектов ту же функцию, что и право собственности для материальных объектов, хотя этим и не исчерпываются (Право на результаты интеллектуальной деятельности. Сб. нормативных актов / Под ред. В.А. Дозорцева. М., 1994. С. 42.).

К объектам интеллектуальной деятельности относятся:

лекции, доклады, литературно-художественные произведения (ст. 5 и 6 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах»),

изобретения (подробней, часть 6 ст.6 Закона РТ «Об изобретениях»),

промышленный образец (часть 1 ст.5 Закона РТ «О промышленных образцах»),

товарный знак и знак обслуживания (ст.1 Закона РТ «О товарных знаках и знаках обслуживания»).

Часть вторая статьи 152 ГК предоставляет третьим лицам право пользования объектами, указанными в части первой только с согласия правообладателя. Это указывает на то, что согласие на использование может дать не только автор, а любое лицо, которое обладает таким правом на законном основании (по договору, в порядке наследования и/или ст. 13 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах»). Законодатель даёт определение интеллектуальной собственности в ст.1225, разделе V ГК РТ.

Интеллектуальной собственностью являются имущественные и (или) личные неимущественные права в отношении результатов интеллектуальной деятельности, средств индивидуализации участников гражданского оборота, индивидуализации продукции, выполняемых работ или услуг (средства индивидуализации), а также иных приравненных к ним объектов. [12]

Таким образом, законодатель закрепил понятие интеллектуальной собственности в ГК РТ и посвятил ей отдельную главу. В рамках развития ИС в РТ приняты ряд законов, конвенций, стратегия развития интеллектуальной собственности РТ на период до 2030 года, подписаны Международные договора и др. Процесс развития ИС в РТ требует особого экономического, социального, технического развития и зрелое в интеллектуальном плане общество. Члены, которого должны испытывать потребность в интеллектуальной собственности, имеющее экономическую ценность, возможность быть предметом торговли и прибыли для авторов [13], а также не оставаться изолированным, иметь техническую возможность для массового распространения своих работ, общество, состоящее из вовлеченной молодежи в научно-техническое творчество и изобретения, - эти и другие вопросы развития ИС в РТ решаются правительством, учеными и профессорами РТ.

Литература:

1. Усольцева С. В. Интеллектуальная собственность: проблемы гражданско-правового оборота // Юридический мир. – 2007. – № 2. – С. 54.
2. Конституция Республики Таджикистан от 06.11.1994 года, с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года. [Электронный материал] // Сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, ссылка: <http://www.ncz.tj>
3. Гражданский Кодекс РТ часть 1 от 30 июня 1999 года // [Электронный материал] // Сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, ссылка: <http://www.ncz.tj>
1. 4-5. Комментарий к КГ РТ, часть 1. Опубликовано проектом Развития коммерческого права Ard/Cheschi. Финансовая Поддержка Агентства США по Международному Развитию (Usaid), г. Душанбе, 2004 год, комментарий к стр.1
2. Гражданский Кодекс РТ часть 1 от 30 июня 1999 года // [Электронный материал] // Сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, ссылка: <http://www.ncz.tj>
3. Комментарий к КГ РТ, часть 1, стр.170
4. 8-9. Интеллектуальная собственность. Учебное пособие. С.П. Гришаев, стр.4
5. Комментарий к КГ РТ, часть 1, стр. 152
6. Закон РТ “Об авторском праве и смежных правах” - Закон Республики Таджикистан “Об авторском праве и смежных правах” от 13 ноября 1998 года № 726, в редакции Закона РТ от 1 августа 2003 года № 27- (Ахбори Маджлиси Оли РТ.) - 1998 г. - № 23-24.- Стр. 348

7. Гражданский Кодекс РТ. Часть 3 от 3 марта 2005 года // [Электронный материал] // Сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, ссылка: <http://www.ncz.tj>
8. Жан-Пьер Клавье. Основные понятия интеллектуальной собственности. Первый лекционный день, стр. 3

Одиев И.Р.,
магистранти курси якуми ихтисоси
1-24.01.02 – Ҳуқуқшиносӣ

ҲАЙВОНИ ДАРРАНДА БУДАНИ ХИРС: ТАҲАВВУЛОТИ НАВИ АҚЛӢ ДАР КОРКАРДИ ФАЛСАФАИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВИИ ГРАЖДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*(Тезис вобаста ба мазмунӣ монографияи Болтуев Самад Шарифбоевич «Мурофияи
гражданӣ. Қисми умумӣ». - Ҳуҷанд: Ношир, -2019. -384 с.)*

Вақте ки муҳаққиқи ҷавон дар пайроҳаи илм қадам мезанад, барои ӯ лозим аст, ки бо корҳои нави илмӣ шиносӣ пайдо карда, фаҳмиши худро ба талабот ва шароити тақозо мекардаи давру замон мутобиқат гардонад. Дар ин бобат корҳои илмӣ яке аз олимони ҳуқуқшиносӣ ватанӣ дотсент Болтуев С. Ш. – ро метавонам мисол биёрам, ки дер боз мавриди омӯзиши худ қарор додаам.

(1) Оиди баъзе нуқтаҳои ҳуқуқии муаммои муносибати хирадмандонаи инсон ба табиат [5], (2) самтҳои таъмини ҳуқуқии ҳифзи иттилооти компютерӣ [4], (3) фаҳмиши нави фалсафаи қонунгузории мурофиявӣ [3], (4) Интернет ва ҳуқуқ: диди нав ба назария [2], аз қабилӣ он корҳои илмӣ Болтуев С. Ш. ба ҳисоб мераванд, ки ҷангоми омӯзиши онҳо ҳар як хонанда дарк хоҳад намуд, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ масоилҳое то кунун мавҷуданд, ки ба омӯзиши онҳо касе даст назадааст.

Ҳоло дар атрофи қори илмӣ, ки ба қалами яке аз мутахассисони илми ҳуқуқи мурофиявии граждании Тоҷикистон дотсент Болтуев С. Ш. «Мурофияи граждании. Қисми умумӣ», ки тааллуқ дорад ва он натиҷаи ҷамъбасти тадқиқотҳои илмӣ қариб ҷилсолашонро оиди муаммоҳои мубрами илми мурофияи граждании ташкил медиҳад, дар шакли тезис мулоҳиза менамоем.

1. Доир ба масъалаи маънидодкунии истилоҳоте, ки дар ҳуқуқ истифода мегардад: Муаллифи консепсияи либертарӣ - ҳуқуқӣ

академик Нерсесянс В. С. менависад, ки «барои ҳамаи таълимотҳои ба ҳуқуқ марбута, ки моҳияти омӯзиши онро таснифот медиҳад муқаррар намудани фаҳмиши ягонаи ҳуқуқӣ зарур аст...» [11, с. 3]. Чунин ақидаи олими ҳуқуқшинос ин ҷо бевосита дар масъалагузории мафҳум, матлаб, услуб ва низоми ҳуқуқи мурофиавии граждани аз ҷониби Болтуев С. Ш. ба хуби мушоҳида мегардад. Зеро муаллиф муқаррар намудани моҳияти омӯзиши ҳуқуқи мурофиавии гражданиро ба маънидод намудани истилоҳотҳои мурофиавии дар ҳуқуқ истифодашаванда вобаста дониста, чунин нуктаи назари худро ба сифати **фаҳмиши ягонаи ҳуқуқ** донистааст. Яъне, сухан дар бораи дуруст истифода гардидани истилоҳи «граждани» дар муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ – моддии мурофиавӣ меравад.

Бояд қайд намоем, ки чунин масъалагузорӣ пештар аз ин дар илми сивилистика ба мушоҳида мерасид. Вале бо вучуди ҳамаи ин бошад аз тарафи олимони сивилистика ягон ҳулосаи қатъӣ доири чунин масъала ба мушоҳида то кунун намерасад.

Масалан, бори аввал Бобоев Ҷ. К. дар мақолаи илмӣ худ доир ба масъалаи тағйир додани истилоҳи «граждани» ба «мадани» ақида рондааст. Ба андешаи олим, «нисбати кодекс истилоҳи **мадани** бегона мебошад. Аз таҳлили вожавии калимаи **мадани** маълум мегардад, ки ин истилоҳ ба предмети танзимнамоии кодекси граждани **мутобик нест**. Зеро дар фарҳангӣ забони тоҷикӣ ва маъноӣ луғавӣ он маъноӣ дигарро ифода мекунад» [1, с. 43].

Дар баробари ин дар илми сивилистика доир ба ин масъала кори илмӣ дигар олимони ҳуқуқшинос ба мушоҳида мерасад. Гурӯҳи муаллифон Раҳимзода М. З., Бобочонов И. Ҳ., Меликов У. А., ва Бадалов Ш. К. дар мақолаи илмӣ худ «Дар бобати маъноӣ истилоҳи «граждани» дар қонунгузории муосир ва зарурати иваз намудани он ба истилоҳи «мадани» » мавқеи дигари илмӣ доранд, ки он ба нуктаи назари Бобоев Ҷ. К. тамоман зид мебошад. Ҳолати мазкурро дар ҳулосаи таҳқиқоти муаллифон мушоҳида намудан мумкин аст, ки менависанд «... ворид намудани истилоҳи «мадани» сараввал дар Кодекси граждани ва баъдан дар дигар санадҳои қонунгузорию санадҳои зерқонунӣ ягон ҳолати ғайримуқаррари набуда, дар таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии Тоҷикистон **аллақай собиқа дорад**

... зарурати табдили номи «Кодекси граждани» ба «Кодекси мадани»-ро тақозо намуда, умедворем, ки мақомоти қонунгузор онро дастгирӣ намуда, дар лоиҳаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз **калимаи дуруштталаффузи «граждани» даст кашида, калимаи «мадани»-ро** ҳамчун истилоҳ

қабул мекунад. Чунин иқдом қадами бузурге дар таъмини рушди забони тоҷикӣ мегардад» [10, с. 40].

Аҷоибии кор дар ҳамин аст, ки то он чое масъалаи дар боло гузошташуда хислати баҳсиро дар илм касб намудааст, ки дар қатори мутахассисони соҳаи илми ҳуқуқ, намояндагони соҳаи забоншиносӣ низ диққати худро ба он равона намудаанд. Зулфониён Р. Р. сардори шӯъбаи танзими истилоҳоти Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақолаи илмии худ доир ба масъалаи «Корбурди дурусти истилоҳот дар қонунгузорӣ» андеша дорад, ки истилоҳи **гражданин** дар номи кодекс аслан қобили дастгирӣ нест. Ё чунин меҳисобад, ки мавҷудияти истилоҳи **гражданин** дар номи кодекс ҳамчун санади меъёрӣ – ҳуқуқӣ вайрону махлут будани онро ифода менамояд. Аз ин рӯ, ӯ дар қатори баъзе олимони ҳуқуқшинос (дар мисоли Раҳимзода М. З., Бадалов Ш. К. Ва ғай.) пешниҳод менамояд то дар унвони номи Кодекс ва саросари матни санади меъёрии ҳуқуқии мазкур калимаи «**гражданин**» ба калимаи «**маданин**» иваз карда шавад. Чунин нуктаи назари худро муаллиф ба он асоснок менамояд, ки вожаи «гражданин» дар оилаи забонҳои славянӣ – **gordianin** аз решаи **gord** (город) ва «гирд»-и ҳиндуориёӣ баромада, маънои шаҳрро ифода мекунад, ки дар забону адабиёт ва илму таърихи миллати мо ин вожа дар шакли «маданин» корбурд шудаасту бо ин мафҳум калимаҳои маданият, тамаддун, тамаддунсозӣ, тамаддунофарӣ сохта шудаду фаровон истифода мешаванд [6].

Намояндаи дигари мактаби сивилии ватани Сулаймонов Ф. С. оиди масъалаи мазкур ақидаи тамоман дигар дорад. Барои ҳамин ҳам ӯ мешуморад, ки «зарурияти иваз намудани номи Кодекси гражданин ба Кодекси маданин, пеш аз ҳама, ба тозагии забони тоҷикӣ вобаста мебошад. Азбаски калимаи «гражданин» тоҷикӣ нест, пас он бояд ба «маданин» иваз шавад. Аммо чунин тағйиротҳо ба қонунҳо ворид карда шавад, пас моҳият ва мазмуни он институтҳое, ки ин вожаҳо онҳоро таҷассум мекунанд, магар коста намешаванд?». Барои муқаррар намудани дурустии сатҳи ақидаронии худ муаллиф бевосита иброз менамояд, ки «... азбаски вожаи «гражданин» ба «маданин» иваз карда мешавад, пас ибораҳои ба ин алоқаманд низ иваз карда мешаванд, аз ҷумла ибораи «қобилияти амалкунии гражданин» ба **қобилияти амалкунии маданин** ... ва ғай. мисолҳо» [12, с. 5].

Дар як навбат гуфтан мехоҳем, ки мо ба мавқеи Сулаймонов Ф. С. розӣ ҳастам ва онро ҷонибдори менамоем.

Болтуев С. Ш. дар асари худ муаммои асосии мавҷудияти чунин баҳси илмиро дар конструксияҳои гуногуни илми

хукукшиносии давраи шуравӣ нодуруст маънидод карда шудани истилоҳи «граждани» мебинад, ки он то замони муосир омада расидааст. Вале мавқеи муаллиф доири ин масъала ба олимони дар боло ишора гардида монанди надорад. Ў чунин мешуморад, ки бо сабаби хусусияти хеле васеъ ва қариб номахдуд будани объектҳои ҳукуки граждани, ки тамаддуни инсоният фарогир аст, ба мақсад мувофиқ буд то истилоҳи граждани ба **сивилӣ** ва/ё **тамаддуни** тағйир дода шавад. Аммо бо вучуди ин муаллиф тарафдори муносибати қонунгузор оиди ин масъала буда истилоҳи айни ҳолии **гражданиро** тарафдор мебошад.

2. **Доир ба низоми ҳукуки мурофиавии граждани:** Дар асари баррасишавандаи Болтуев С. Ш. маротибаи аввал ба масъалаи **низоми ҳукуки мурофиавии граждани** диди нав ба мушоҳида мерасад, ки он дар ташаккули назарияи техникаи ҳукукҷодкунӣ тақони ҷиддии ҳукуқӣ додааст.

Ба ақидаи муаллиф моҳияти кодекс ҳамчун санади меъёрии ҳукуқӣ дар он ифода мешавад, ки меъёрҳои ҳукукии бо ягон нишона якхела дар якҷо ҷамъ овари карда мешаванд. Инчунин, нозукиро вобаста ба мурағтаб намудаи кодекс дар он мебинад, ки аз санадҳои зерқонунӣ ба Кодекси мурофиавии граждани ворид кардани меъёрҳои хусусияти мурофиавӣ дошта мумкин аст, зеро онҳо аз руи эътибори ҳукуқияшон бо меъёрҳои дар қонунҳо пешбинишуда дар сатҳи баробар нестанд. Зиеда аз он Болтуев С. Ш. чунин меҳисобад, ки ба кодекс меъёрҳои хусусияти умумӣ доштае, ки ба ҳама намуди парвандаҳо ва намудҳои истехсолоти судӣ дахл доранд, ворид карда мешаванд. Барои тасдиқи чунин ақидаи худ аз меъёри моддаи 17 ҚО ҚТ муаллиф истинод овардааст.

Бояд ибронз намоем, ки нуқтаи назари муаллиф вобаста ба мавқеи ҳукукии кодекс то имрӯз дар ягон адабиёти ҳукукии ватани ба мушоҳида нарасида, моҳияти табиати ҳукукии он чунин муфассал таҳлил нагардидааст.

3. **Доир ба нигилизм:** Болтуев С. Ш. доир ба масоили нигилизми ҳукуқӣ дар асари баррасишавандаи худ истода гузашта, онро бо алоқаманд намуданд ба сарчашмаҳои ҳукуки мурофиавии граждани, таҳлил кардааст. Ў чунин мешуморад, ки «дар амалия нигилизм ва нофаҳмии ҳукуқӣ то ҳаде мерасад, ки татбиқи бевоситаи меъёрҳои ҳукукии конституционӣ барои танзими муносибатҳои баҳсноки ҳукуқӣ (дар мис. мод. 10 Конституцияи ҚТ) аз тарафи шахсони мансабдори давлатии мутасадии ҳимояи ҳуқуқ, ҳатто судяҳо, баъзан инкор карда мешавад. Ё баръакс, қоидаҳои дар санадҳои меъёрий – ҳукукии зерқонуни идоравӣ

пешбинишуда нисбати коидаҳои дар конун пешбинишуда афзалиятнок ҳисобида мешаванд».

4. Доир ба принципҳои ҳукуки мурофиавии граждани: Ҳамаи соҳаҳои мустақили ҳуқуқ дорои принципҳои ҳуқуқӣ мебошанд, ки мавҷудияти онҳо мустақил эътироф гардидани ин ё он соҳаҳо дар ҳуқуқшиносӣ муқаррар менамояд, ки чунин ҳислат аз ҳукуки мурофиавии граждани албатта истисно шуда наметавонад. Дар баробари ин бояд ба ин ҳам эътироф гардид, ки дар адабиётҳои юридикӣ ватаниамон вобаста ба принципҳои ин ё он соҳаҳо дар ҳуқуқшиносӣ дастовари илмӣ мавҷуд нест, ҳарчанд ки дар ҳуқуқшиносии хориҷа маълумотҳои бойи илмиро дарёфт намудан мумкин бошад ҳам. Ба хотири ҳамин ҳам дар қисмати асари илмӣ Болтуев С. Ш. принципҳо ҳамчун сармаркази илмӣ ҳукуки мурофиавии граждани мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Болтуев С. Ш. ба принципҳои ҳукуки мурофиавии граждани аз нуқтаи назари худ чунин назарияҳои навро пешниҳод намудааст:

- принцип ақидаи хусусияти умумиҷамъиятиро роҳбарикунандае фаҳмида мешавад, ки онро давлат эътироф кардааст. Принципҳо, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода гаштаанд ва иҷрояшон бо қувваи маҷбурии давлатӣ таъмин карда мешаванд, **принципҳои ҳуқуқӣ арзёбӣ мегарданд;**

- принципҳои дар меъёри ҳуқуқӣ инъикос ёфта сиёсати ҳуқуқӣ давлатро ифода карда, ба раванди пайдошавӣ, татбиқ ва ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ, дар тақмили ҳама низоми ҳуқуқӣ ва асосҳои демократии он таъсири ҳалкунанда доранд;

- дуруст ва мувофиқи мақсад будани ҳама низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ ҷамъиятӣ, фаъолияти ҳамаи сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо маҳз аз нуқтаи назари риояи принципҳои ҳуқуқӣ муайян мегардад;

- шартҳои асосии ҳатмигии татбиқи амалии принципҳо дар қонунгузорӣ мустаҳкам шудани онҳо ба ҳисоб меравад. Ҳар як нуқтаи назар, ақида ва ҳулосаи илмӣ чӣ қадаре, ки ғоиданок наамояд, то он даме ки дар яке аз меъёрҳои ҳуқуқӣ қонунгузори амалкунанда мустаҳкам нагарданд, принципҳои танзимкунандаи ҳуқуқ эътироф шуда **наметавонанд;**

- дар қонунгузорӣ мустаҳкам гардидани принципҳо, ки ягон ҳел аҳамияти иҷтимоӣ ва хусусияти роҳбарикунанда надоранд, ба инкишоф ва татбиқи қонунгузорӣ таъсири манфӣ расонида, сабабгори татбиқи нодурусти меъёрҳои ҳуқуқӣ ва чигилқори фаъолияти мақомоти татбиқкунандаи ҳуқуқ мегарданд.

5. Ҳайвони дарранда будани хирс: Мо айнаи ҳол нуқтаи назарро барраси мекунем, ки он аз як тараф унвони мақолаи

илмий моро ташкил дода, аз тарафи дигар мо ақида дорем, ки чунин унвон фалсафаи ҳуқуқи мурофиавии граждании Болтуев С. Ш. – ро дар бар мегирад.

На танҳо дар ҳуқуқи мурофиавии граждани балки дар нигар намудҳои мурофиави ҳуқуқӣ **исботкунӣ** хусусияти махсусро соҳиб аст. Ба хоҳири ҳамин ҳам сиёсати ҳуқуқии ҳар як давлат аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки **то он лаҳзае, ки исбот аз тарафи қонун эътироф карда намешавад, қор ба манфиати шахсони манфиатхоҳ анҷом намеёбад**. Ба хоҳири ҳамин ҳам Болтуев С. Ш. ақида доранд, ки **исботкунӣ** ин чунин раванди фикрронист, ки ҳаракатро аз дониш ба боварқунонӣ ифода мекунад. Барои ҳамин шахсе исбот карда метавонад, ки худ ягон чизро донанд ва дигаронро қушиш намоёнд ба он бовар қунонад.

Вале дар атрофи масъалаи мазкур як нозуки ҳаст. На ҳамаи олатҳо **исботро** талаб менамоёнд. Яъне, ҳолатҳое, ки исбот карда намешаванд. Ба хоҳири ҳамин ҳам меъёри моддаи 64 Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон се ҳолатро муқаррар намудааст, ки **исботро** инқор менамоёнд: яқум, ҳолати қор ба исбот эҳтиёҷ надоранд (қ.1 м. 64 КМГ ҚТ); дуюм, ҳолати қор аз нав исбот карда намешаванд ё мавриди баҳс қарор намегиранд (қ.2 м. 64 КМГ ҚТ); сеюм, ҳолати қор ҳатмӣ мебошад (қ.3 м.64 КМГ ҚТ).

Барои дуруст сарфаҳм рафтан ба моҳияти асосии ҳолатҳое, ки **исботро** талаб намеқунанд, мисолеро ки Болтуев С. Ш. аз таҷрибаи судии соли 1974 овардааст, ки он агар аз як тараф боиси таваҷҷуҳ ва алоқамандии масъалаи мазкур бошад, аз тарафи дигар дар амалияи судӣ минбаъд рух надодааст (яъне, сухан дар бораи ҳайвони дарранда будани хирс).

Дар соли 1974 суди шаҳри Хучанд (Ленинобод) парвандаи гражданиро дар бораи руёнидани товони зарари ба саломатии даъвогар дар боғи ҳайвонот аз ҷониби хирс расонидашударо баррасӣ намуда истода дар асоси аризаи ҷавобгар аз даъвогар талаб менамоёнд, ки ба қатори ҳайвонҳои дарранда марбут будани хирсро исбот қунанд. Суди вилоятӣ парвандаро ба тариқи қассатсионӣ баррасӣ намуда ҳалномаи суди инстансияи яқумро бекор қард ва номумкин будани воғузори уҳдадори исботкунии ҳолатҳои руирост умумимаълумро таъкид намуд. Яъне, ҳолатҳое, ки ба ҳама маълум мебошад ба **исбот** ниёз надорад.

Ба ҳамаи ин нигоҳ нақарда дар қори Болтуев С. Ш. баъзе нуқтаи назарҳое мавҷуд мебошанд, ки ба диди мо тааҷумоваранд:

А. Дар саҳифаи 26 китоб навишта шудааст, ки «Зиёда аз он ба кодекс меъёрҳои хусусияти умумӣ доштае, ки ба ҳама намуди парвандаҳо ва намудҳои истехсолоти судӣ дахл доранд, ворид

карда мешаванд. Масалан, дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 17) омадааст, ки шавҳар ҳуқуқ надорад ҳангоми ҳомиладории зан ва дар давоми якуним сол пас аз таваллуди кудак бе розигии зан ба суд оиди бекор кардани ақди никоҳ даъво пешниҳод намояд. **Вале ин қоида хусусияти умумӣ надорад ва фақат як гурӯҳи муайяни парвандахоро аз руи ҳолати аниқ танзим мекунад. Барои ҳамин чунин меъёрҳо ба Кодекси муурофиавии граҷданӣ ворид карда нашудаанд.**

Мо нисбати мавқеи дар боло овардаи муаллиф ақидаи баракс дорем. Яъне, гуфтан мехоҳем, ки дар меъёри моддаҳои Кодекси муурофиавии граҷданин ҚТ ба муқарраротҳое ру ба ру омадан мумкин аст, ки онҳо бо вучуди соҳиб набудан ба хусусияти умумии муурофиавӣ дар КМГ ҚТ танзими ҳуқуқии худро пайдо намудаанд. Масалан, дар моддаи 28 Кодекси граҷданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (эмансипатсия) омада шудааст, ки агар ноболиғи ба синни шонздаҳсолагӣ расида тибқи шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯи қарордод қор кунад ё бо розигии волидайн, фарзандҳондагон ё парастор бо фаъолияти соҳибқорӣ машғул шавад, ӯ метавонад дорои қобилияти пурраи амал эълон карда шавад (қ.1) [7].

Дар навбати худ чунин муқаррарот дар моддаи 39 КМГ ҚТ ба мушоҳида мерасад. Яъне, дар меъёри моддаи мазкур қайд мешавад, ки «Ноболиғ метавонад ... ё дорои қобилияти пурраи амал эътироф гардидани ӯ (эмансипатсия) ҳуқуқи муурофиавии худро шахсан анҷом диҳад ва ӯҳдадорихои муурофиавиро иҷро кунад» [8].

Б. Дар саҳифаи 19 китоб баррасии праграфи 1.2. чунин оғоз мегардад: «Барои дуруст фаҳмидани моҳияти муҳарриқи (механизми) ба ... ». Мо чунин меҳисобем, ки дар барраси гардидани масъалаҳои назариявии ҳуқуқӣ истифода шудани истилоҳи **муҳаррик**, ки он мазмуни **механизм**ро иваз менамояд аслан қобили дастгири намебошад. Ба хотири он, ки истилоҳи **муҳаррик** дар тафсири истилоҳотҳои забони тоҷикӣ ба сифати «техникаи мошине, ки ягон энергияро ба қори механикӣ, яъне ҳаракатдорорӣ ва ғай. табдил медиҳад», мазмуни гирифтааст, ва/ё маъноҳои «ба ҳаракат овардан» ва «ҳаракатдиҳанда»-ро ифода менамояд. Аз ҳар ҷиҳат истилоҳи **муҳаррик** хусусияти **техникӣ – механикӣ** дошта дар илми ҳуқуқ истифода шуданаш ба сифати **механизм** қобили дастгирӣ намебошад [14].

В. Дар саҳифаи 54 китоб навишта шудааст, ки «Ҳамчунон таъкид қардан зарур аст, ки ба монанди дигар соҳаҳои ҳуқуқ (масалан, ҳуқуқи граҷданӣ) дар ягон моддаи алоҳидаи Кодекси муурофиавии граҷданӣ руйҳати принципҳо оварда нашудааст». Дар ин ҷо Болтуев С. Ш. аслан ҷиро дар назар доранд, ва ба қадом

хотир мавҷудияти принципхоро дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ инкор намудаанд барои мо номаълум. Бале ҳаминашро медонем, ки чунин ақидаи муаллиф сахл аст. Чунки дар моддаи 3 Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон, **принсипҳои асосии қонунҳои граждани**, ки аз мазмуни онҳо муносибатҳои граждани – ҳуқуқӣ танзим мегарданд, муқаррар шудааст. Моддаҳои 3-10 Кодекси ҷиноятии ҚТ бевосита **принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятиро пешбинӣ намудааст** [9]. Яъне, то он ҷое метавон гуфт, ки чунин ақида таҳлилталаб мебошад.

Дар бораи ҷабҳаҳои илмии Болтуев С. Ш. чи қадаре мулоҳиза намоем кам аст. Чунки масъалаҳои зиёди илмӣ дар асари бунёдии ҳуқуқи муҳофизаи граждани таҳлил шудааст. Барои дарк намудани ақидаҳои ӯ, масъалагузориҳо ва истифодаи истилоҳоти ҳуқуқӣ пеш аз ҳама лозим аст, ки тасаввуроти васеи ҳуқуқиро хонанда соҳиб бошад. Аммо дар ин ҷо акнун мо ба саволи охирон, ки онро як вақтҳо Болтуев С. Ш. хангоми навиштани тақриз ба тафсири илмии КМГ ҚТ ба ҳаммуаллифони онҳо гузошта буд [3], ба Болтуев С. Ш. медихем: **оё муаллиф дарк намудааст, ки фалсафаи нави ҳуқуқи муҳофизаи граждани ҚТ дар давраи соҳибистиклолӣ кадом аст?**

Бале ӯ дарк намудааст, ки исботи он ҳайвони дарранда будани хирс мебошад.

Пайнавишт:

1. Бобоев Ҷ. К. Доир ба масъалаҳои тағйир додани номи Кодекси граждани аб маданӣ // Қонунгузорӣ. № 4 (12), 2013 – С. 41-46
2. Болтуев С. Ш. Интернет и право: новый взгляд на теорию (Рецензия на монографию А. Абдуджабара «Общее учение об Интернете». – Душанбе, ЭР – граф. – 2018. – 232с.) // Ахбори ДДХБСТ. – Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Маҷлаи илмӣ – назариявӣ. - № 2 (79). – 2019, С. 124-127.
3. Болтуев С. Ш. Новое в понимании философии процессуального законодательства (Рецензия на книгу «Комментарий Гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан» под редакцией д.ю.н., профессор Рахимова М. З. – Душанбе. – 2012. -574с.) // Ахбори ДДХБСТ. – Хуҷанд. – 2012. - № 4 (52) – С. 262 – 265.
4. Болтуев С. Ш., Гафуров Ҳ. Самтҳои таъмини ҳуқуқи ҳифзи иттилооти компютерӣ // Ахбори ДДХБСТ. – Хуҷанд. – 2014. - № 3 (59). – С. 14 – 23.
5. Болтуев С. Ш., Мирпочоев И. Х. Оиди баъзе нуқтаҳои ҳуқуқи муаммои муносибати хирадмандонаи инсон ба табиат // Паёми ДДХБСТ: маҷаллаи илмӣ – назариявӣ. – 2001.- № 4-5.-С. 36-41.
6. Зулфониён Р. Р. Корбурди дурусти истилоҳот дар қонунгузорӣ [Захираи электронӣ] www.mmk.tj
7. Кодекси граждани ҚТ (Қисми 1) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154)
8. Кодекси муҳофизаи граждани ҚТ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №1, қ. 1, мод. 6, мод. 7)

9. *Кодекси ҷиноятии ҚТ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №9, мод. 68, мод. 69, №22, мод. 306)*
10. *М. Раҳимзода, Бобочонов И.Х., Меликов У.А., Бадалов Ш.К. Дар бобати маънои истилоҳи «гражданин» дар қонунгузорию муосир ва зарурати иваз намудани он ба истилоҳи «маданӣ» // Қонунгузорӣ. № 3 (15), 2014 – С. 35-41.*
11. *Нерсисян В. С. Философия права: либертарно – юридическая концепция. М., 2003. -15 с.*
12. *Сулаймонов Ф. С. Кодекси гражданин ё Кодекси маданӣ? Минбари ҳуқуқишнос (рӯбрика назари муҳаққиқ). № 4 (4). 6.09.2013. С. 5. [Захираи электронӣ] www.law.tnu.tj*
13. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). Ҷилди 1 [А – Н] (2008).*

Умарова У.М.,
магистранти бахши якуми
ихтисоси 1-25.01.04 – Молия ва қарз

ШАРҲИ МУХТАСАРИ КОНСЕПСИЯҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар давоми муддати зиёди вақт ба тағиротҳои кулӣ оварда расонд, рушди иқтисодиёт ва тамоми ҷамъиятро дар умум муайян намуд. Пайдоиш ва ташаккули иқтисодиёти рақамӣ яке аз самтҳои афзалиятнок барои аксарияти давлатҳо мебошад. Солҳои охир баланд шудани мавҷи табдилдиҳии намудҳои фаъолият дар бизнес ва соҳаи иҷтимоӣ мушоҳида мегардад, ки бо сохтани технологияҳои рақамии насли нав боис гардида, аз сабаби андозаҳои номи «бетаваккуф»-ро гирифтааст.

Бешак, самти сохтан ва қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар бисёр давлатҳои мутараққӣ, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, вақтҳои охир дар сатҳҳои давлатӣ ва корпоративӣ мақоми самти шохроҳии тараққиӣ миллиро ба даст овардааст. Марҳилаи қорӣ рақамикунонии иқтисодиёт даъват ва хавфҳои асосан нави технологӣ ва ташкили-идоракуниро ба вучуд оварда, сохтани таҳкурсии назариявӣ, ташаккули дастгоҳи мафҳуми-дараҷагӣ ва низомҳои амалиётии тафсирҳо ва муайян кардани мафҳумҳои асосии нав, пойгоҳи мукаммали меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва механизмҳои танзими қонунгузорию талаб менамояд, ки ба фикри мо ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи имкониятҳои ба даст овардани самараҳои эҳтимолии мусбӣ мונהагӣ менамояд.

Мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ» ва «пулҳои рақамӣ» ба

захираи луғавии рӯзноманигорон, ҳуқуқшиносон, шорехони иқтисодӣ, коршиносон ва сиёсатмадорон оварда мерасонад. Шумораи хоҷагиҳои ҳавлидории камбағалтарин, ки телефони мобилӣ доранд, аз миқдори онҳое, ки шароити бароҳати маишӣ ё оби ошомиданӣ доранд, зиёдтар аст. Иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун яке аз оқибатҳои пешрафти илм ва технологияҳо гузариши истехсолот ва паҳншавии молҳо ва хизматрасониҳоро ба интернет-муҳити рақамӣ дар назар дорад.

Дар сатҳи нави рушди технологияҳои рақамӣ яке аз хавф ва таҳдидҳои асосӣ ин суръати баланди миқдор, сифат ва гуногунии робитаҳои мутақобил байни ширкатҳо, низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, платформаҳои иҷтимоӣ ва инсон мебошад.

Нақши таъсири рушди технологияҳои рақамӣ ба чараёни шакливазкунии низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва платформаҳои иҷтимоӣ боиси шубҳа намебошад. Аммо масъалаҳои танзими киберфазо ва муҳити рақамӣ ҳанӯз кам аз худ шудаанд ва баҳсталаб боқӣ мемонанд. Дар муҳити илмӣ таваҷҷӯҳи нокифоя ба масъалаҳои рушди иқтисоди рақамии ширкатҳо бо мақсади ба даст овардани болоравии инноватсионии субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ, соҳа ва ҳудудҳо дода мешавад. Бояд ҳамчунин қайд намуд, ки ҷанбаҳои институтсионалии рушди иқтисодиёти рақамӣ бе таваҷҷӯҳи кофии илмӣ монда, мушкилот ва дурнамои рушди бизнеси миёна ва хурд дар шароитҳои рақамикунонии иқтисодиёт ҳаллу ҷалб нагардидаанд, нақш ва мавқеи иқтисодиёти рақамӣ дар низоми умумии муносибатҳои иқтисодии муосир ифода наёфтаанд.

Тавсифномаҳои қайдшуда имкон доданд, ки барои босуръат афзудани миқдори ҳисобҳо, ки бо воҳиди вақт иҷро мегардад, шароит ва замина фароҳам оварда шавад, ки ин ҳамчун тақвияти гузариш ба марҳилаи сифатан нави рушди иқтисодиёти рақамӣ-марҳилаи ташаккул ва паҳншавии васеи технологияҳои муосири рақамӣ хизмат намуд.

Технологияҳои муосири алоҳидаи рақамӣ сатҳи баланди ҷалбшавии ҷамъиятро ба чараёни шакливазкунии рақамӣ дар назар дорад. Истифодаи технологияҳо бо мақсади ҳалли вазифаҳои идоракунии самараноки силсилаи таъминҳо дар истифода хеле маъмул гардид. Технологияи мазкур дар зиёда аз 50% ширкатҳо дар давлатҳои сатҳи баланди даромадноки истифода мегардад, ки имкон медиҳад сикли технологии харидаи аёши хом, истехсоли неъматҳои моддӣ ва фурӯши ояндаи онҳо муносиб гардонида шуда, қариб пурра назорат карда шавад. Ҳамчунин низомҳои онлайн-харидҳо, онлайн-фурӯшҳо ва ҳисобкуниҳо васеъ истифода мегардад. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар мутараққӣ

ширкатҳое, ки дар соҳаи технологияҳои рақамӣ фаъолият мебаранд ва сармоягардонии бозории солонаро зиёда аз 1 млрд долл. доранд асосан дар Америкаи Шимолӣ, Осиё ва Аврупо. Ин нишондиҳанда бо нишондиҳандаҳои сатҳи умумии рушди технологияҳои рақамӣ мувофиқат менамояд.

Дар асоси гуфтаҳои болозикр муқаррар намудан мумкин аст, ки иқтисодии рақамӣ – ин чараён ва тарзҳои татбиқи фаъолияти иқтисодӣ буда, дар истифодаи технологияҳои рақамӣ, ки бо бизнес ва тичорати электронӣ вобаста мебошад, асос ёфтааст ва имкон медиҳад, ки фурӯши молу хизматрасониҳои рақамӣ дар кибермуҳит амалӣ гардад. Бо суҳанони дигар, ин низоми бастанӣ амалиёт бо ёрии воситаҳои электронии таҳвил, мубодила ва нигоҳдории маълумот (интернети статсионарӣ ва мобилӣ) бо истифодаи имкониятҳои воситаҳои электронии пардохт, криптоасъор ва асъори рақамӣ мебошад.

Ба маънои васеъ иқтисодии рақамӣ ин ташкили сохтори шабакавӣ, фазоӣ ва низоми-ташкилии муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидор мебошад, ки бахшҳои таъсис ва истифодаи маълумоти нав, технологияҳои рақамӣ ва маҳсулоти рақамӣ, хизматрасониҳои коммуникатсионӣ, бизнеси электронӣ, тичоратӣ электронӣ, бозорҳои электронӣ, механизмҳои фосилавии бастанӣ амалиётҳо, хизматрасонии фосилавӣ, маълумоти фосилавӣ ва як қатор омилҳои дигарро дар бар мегирад.

Амалиётикунонии тафсири «иқтисодии рақамӣ», шарҳи дақиқи он имкон медиҳад, ки низоми ягонаи ченкунии омории иқтисодии рақамӣ барои татбиқи пурра танзими давлати-хусусӣ ва мониторинг, асосноккунӣ ва баҳодихии самаранокӣ фаъолияти ширкатҳо ва давлатҳо дар соҳаи қайдшуда таъсис дода шавад.

Иқтисодии рақамӣ имконият ва зарурати истифодаи технологияҳои рақамиро барои корпоратсияҳо ва бизнеси хусусӣ бо мақсади боз ҳам самаранок ҳал кардани вазифаҳои гузашташуда фароҳам меоварад.

Ба ақидаи мутахассисон мафҳуми «иқтисодии рақамӣ» аз мафҳуми анъанавии чараёнҳои соддаи рақамикунонии маълумот ва автоматикунонии чараёнҳои гуногун васеътар мебошад. Ин тарзи инноватсионии амалигардонии гуногунии технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ ва smart-технологияҳо, инчунин платформаҳои иҷтимоӣ рақамии намуди нав мебошад, ки имкон медиҳад муҳити гиперкордонӣ, пойгоҳи азими маълумотҳо (big data), шабакаҳои бесим, таҷҳизот ва гаджетҳои гуногуни мобилӣ, инчунин медиаплатформаҳои иҷтимоӣ сохта шавад. Дар доираи иқтисодии рақамӣ тамоми технологияҳои қайдшуда ҳам дар

речаи инфиродӣ ва дар ҳам дар речаи интегратсионӣ бомуваффақият татбиқ мегардад.

Дар хулоса бояд қайд намуд, ки дар шароитҳои муосир иқтисодӣ рақамӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ вуруд гашта, намуди рақамиро барои ба даст овардани малакаҳои нав, ҷараёни қабули қарорҳои муносиб, инчунин якҷоякунии тадқиқотҳои нави илмӣ ва технологияҳои пешрафта пайдо менамояд.

Пайнавишт:

1. *Being Digital* (Николоса Негропонте иқтисодӣ рақамӣ аз 1995 сол,) – Суроғаи электронӣ: <https://habr.com/ru/company/philtech/blog/354418/> (санаи даромад: 05.10.2021 з).
2. Андиева Е.Ю., Фильчакова В.Д. Цифровая экономика будущего, индустрия 4.0 // Прикладная математика и фундаментальная информатика. – 2018.
3. Комилов С.Ҷ., Давлатзод У. Иқтисоди қорхонаҳо. Душанбе: “Собириён”, 2015 с.
4. Gomonov K., Berezin A., Matyushok V., Balashova S. *Introduction of Smart Grid in Russia: feasibility study* // *Proceedings of the 11th International Days of Statistics and Economics. Prague, Czech, 2017.* – p. 428-438.
5. [www. hppt://avesto.tj](http://www.hppt://avesto.tj) ва ғайраҳо.

Олимҷонов Б.Т.,

донишҷӯи курси чоруми

иқтисоси 1-24.01.02 – Ҳуқуқиёнон

ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИТИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ, ки 21-уми январӣ соли 2021 ироа гардид, вобаста ба масъалаи ҷавонон чунин зикр намуданд: “Ҷавони мо дар рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии кишвар саҳми бисёр арзишманд гузошта, нақши онҳо аз иштирок дар бунёди иншооти азими мамлакат то хизмати содиқона дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ – ҳифзи сарҳади давлатӣ, суботи оромии давлат ва ҳаёти ороштаи мардуми Тоҷикистон арзандаи таҳсин ва боиси ифтихори ҳар яки мо мебошад”. [1]

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ноил шудан ба дастовардҳои муҳим дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсату фарҳангии ҷавонон ва тадриҷан фароҳам овардани имкониятҳои васеи рушди тамоми ҷавонон мусоидат намуд.

Ҳануҳ аз аввали солҳои соҳибистиклоли оғоз намуда, сиёсати давлатии ҷавонон яке аз масъалаҳои меҳварӣ ва стратегии давлату Ҳукумат ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки аксарияти аҳолии мамлакатро маҳз қувваи пешбаранда, яъне ҷавонон ташкил медиҳанд. Воҳӯриҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавони кишвар собит месозад, ки Сарвари давлат ба нерӯи созанда ва пешбарандаи ҷавонон итминони комил доранд.

Дар ҷаҳони муосир рӯ овардан ба масъалаи ҷавонон ва истифода аз имкониятҳои зехнӣ ҷисмонӣ онҳо яке аз шартҳои ноил шудан ба инкишофи устувори давлат ва ҷомеа мебошад. Табиист, ки бе иштироки ғайлонаи ҷунин нерӯи бузург рушди иқтисодӣ ҷаҳмонӣ ва сиёсӣ фарҳангии давлатамонро тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Тавре огоҳ ҳастем, Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ, баҳусус дар марҳалаи гузариш аз як низомӣ сиёсӣ ҷаҳмонӣ ба низомӣ сифатан нави идорақунӣ ба бисёр мушкилиҳои саҳту сангин рӯбарӯ гардид. Зеро ибтидои солҳои навадуми асри гузашта ҷомеаи моро ҷанги шаҳравандӣ ва баъдан бӯҳрони шадиӣ сиёсӣ иқтисодӣ ва ҷаҳмонӣ фаро гирифта, дар баробари талафоти гарони ҷонӣ иқтисодӣ кишварамон низ ба ҳисороти вазнини моддӣ дӯҷор омад.

Бо вӯҷуди ин, аз ҳамон марҳалаҳои дӯшвори таърихӣ оғоз карда, то ба ҳол давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон нисбат ба масъалаҳои ҷавонон, аз ҷумла беҳдошти вазъи таълиму тарбия, соҳибӣ ихтисос, касбу ҳунар ва ҷойи кор гардидаи онҳо, инчунин мавқеи ҳоса пайдо намудани ҷавонон дар ҷомеа таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир менамояд, ки мо онро дар мисоли ҳаёти ҷавонони кишвар мушоҳида менамоем.

Исботи гуфтаҳои боло ин баъд аз 6 моҳи ба даст овардани Истиклоли давлатӣ қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатӣ ҷавонон» ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур дар раванди инкишофи замони муосир 15 июли соли 2004, №52 дар таҳрири нав қабул шудааст. Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, ҷаҳмонӣ иқтисодӣ тарбия, ташаққул ва камолоти ҷавононро муқаррар намуда, принципҳо ва тадбирҳои таъбиқи сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи пурсамари нерӯи зехнӣ ва маънавӣ онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, мӯпайян мекунад.

Тибқи моддаи 1 қонуни мазкур таҳти мафҳуми ҷавонон гурӯҳи иҷтимоию демографӣ, ки шахсони 14-30-соларо дар бар мегирад фаҳмида мешавад. [2]

Ҳамчунин, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997 «Дар бораи тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон» ва дар ҳамин замина таъсис дода шудани Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабул гардидани Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» барои солҳои 1999-2000 (5 октябри соли 1998), Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2001-2003» (соли 2001), таъсис додани Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ (20 март соли 1998), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон «Дар бораи таъсиси стипендияҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баврои хонандагони мактабҳои таъсилоти ҳамагонӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касби-техникӣ, техникумҳо ва коллеҷҳо» (26 феввали соли 1998), қайд намудан ба маврид аст, ки шумораи гирандагони Стипендияи Президентӣ аз 400 ба 3000 нафар расонида шуд.

Ҳамзамон, тағйиру иловаҳое, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 майи соли 2016 ворид гардида, як қатор тағйиру иловаҳо вобаста ба имкониятҳои конститутсионии ҷавонон низ бахшида шуда буд. Аз ҷумла, барои ҷавонон вобаста ба иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат имкониятҳои васетар дода шуд, аз ҷумла синни интиҳоб шудан ба вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, узви Маҷлиси миллии маҷлиси Олӣ, пешниҳод ба номзодии Президент ва таъин шудан ба вазифаи судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе аз 35 ба 30 поён карда шуд. [3]

Пас аз ворид гардидани ин тағйиру иловаҳо иштироки ҷавонон дар ҳаёти сиёсӣ рӯ ба афзоиш оварда, барои интиҳоб ва таъин шудани онҳо дар се шохаи ҳокимият заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард.

Ҳулоса, мо ҷавонро зару аст, ки аз шароити фароҳамовардаи давлату Ҳукумат ва имкониятҳои конститутсионии худ оқилона истифода намуда, ҷавобан ба ин дастуриро ғамхориҳо тамоми саъю талоши хушро ба донишандӯзӣ, омӯхтани касбу ҳунариҳои замонавӣ, сахм гузоштан ба ободиву пешрафти Тоҷикистон равона созем.

Пайнавишт:

1. *Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 21.12.2021сол*
2. *Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 22 майи соли 2016*
3. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” аз 15 июли соли 2004, №52*

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор		3
Аҳмадзода М.А. Муҳитдинова М.М.	<i>Ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ аз амал ва санадҳои ғайриқонунӣ</i>	5
Майнусова З.М.	<i>Назаре ба масоили назариявӣ ва қонунгузори савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	9
Ҳасанова М.И.	<i>Ҳолати муносири сармоягузориҳои хориҷӣ дар ҷаҳон</i>	14
Комилов М.М.	<i>Нақши институтҳои роҳбарӣ дар таъини маданияти сиёсии шаҳрвандон</i>	19
Раҳмонова Х.Т.	<i>Самтҳои асосӣ ва таъминоти иттилоотии захираҳои истеҳсолии корхона</i>	23
Хидиров Ҷ.Н.	<i>Масоили баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ тибқи қонунгузори ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	27
Бойматов Х.К.	<i>Таъзияи ҳокимияти давлатӣ дар низомии фаъолияти давлатӣ</i>	34
Абдумаликова М.А.	<i>Методологияи таҳлили таъсири омилҳои ғайримустақим ба фаъолияти таъиноти</i>	38
Муҳитдинова М.М., Азиззода Ш.Ҷ.	<i>кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар муҳофизати ҷиноятӣ</i>	44
Султонова Ф.Ф.	<i>Мафҳум ва моҳияти интиҳобот</i>	48
Қосимова Н.И.	<i>Сиёсати қарзии банк ва механизми татбиқи он дар таълимоти молиявии соҳибкорони хурду миёна</i>	55
Абдунабиев Ш.Х.	<i>Асосҳои назариявии таҳлили ҳолати молиявии корхона</i>	59
Шарипов А.М., Ашӯров С.С.	<i>Сарчашмаи маълумоти таҳлили ҳолати молиявии корхона</i>	65
Акилджанова Н.,	<i>Хусусиятҳои молиявии СБҲМ ва баҳисобгирӣ бухгалтерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	71
Алимбоева Ш.Б.	<i>Асосҳои танзими фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	75
Қаюмова М.А.	<i>Далелҳои аудиторӣ</i>	79
Мамадҷонов Х.	<i>Зарурияти тижорати байналмилалии мамлакатҳои осӣи марказӣ дар замонҳои муосир</i>	84
Шомуродов Н.Ш.	<i>Хусусиятҳои баҳисобгирӣ уҳдадорӣ молиявӣ тибқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ</i>	87
Бобочонов Д.К.	<i>Дахлнопазир будани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд</i>	91
Қаюмов З.Р.	<i>Ҳадафҳои банки миллии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати пулию қарзӣ</i>	98

Сатторова У.И.	<i>Мафҳуми асосҳои сохтори конституционӣ</i>	102
Одиназода М.Ч.	<i>Ҳуқуқҳои кӯдак дар давраи ҳукмронии ҳуқуқи мусулмонӣ</i>	110
Джамолова Р.	<i>Формирование и развитие инвестиционной политики государства</i>	114
Ғафуров М.М., Холидаи Н.	<i>Ҷазои қатл – ҷазои истисноӣ дар низоми ҷазоҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	118
Боймухамедова Н.	<i>Интеллектуальная собственность с правовой точки зрения</i>	124
Одиев И.Р.	<i>Ҳайвони дарранда будани хирс: таҳаввулотҳои нави ақлӣ дар коркарди фалсафаи ҳуқуқи муроғиявии гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон</i>	128
Умарова У.М.	<i>Шарҳи мухтасари консепсияҳои назариявии рақамикунории иқтисодиёт</i>	136
Олимҷонов Б.Т.	<i>Ташаққули сиёсати ҷавонон дар замони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон</i>	139

ҚАВОНОН ДАР ПАЙРОҲАИ ТАҲКИҚ

Мухаррирон:

Охунҷонова Н.Р., Тоҷибой Султонӣ, Раҳматова Д. А.

Мухаррири техникӣ: Эшматов Қ.

**Ба асолати мазмун ва далелҳои мақолаҳо
муаллифони масъуланд.**

ISBN 978-99975-75-55-5

Ба чоп 30.01.2021. имзо шуд. Андозаи 60x84 1/16.

Чопи офсет. Коғазии «Снегурочка».

Қузъии шартии чопӣ 9,12.

Ҳуруфи Times New Roman Tj.

Теъдод 100 нусха. Нарҳаш озод.

*Нашириёти “Дабир”-и ДДҲБСТ, 735700
ш. Хуҷанд, микроноҳияи 17, бинои 1.*

Парки технологияи ДДҲБСТ

ISBN 978-99975-75-55-5

9 789997 575555